
HOMO RES SACRA

Հայ-Ռուսական համալսարան

Լ Ր Ա Բ Ե Ր

ՀԱՅ-ՌՈՒՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՍԵՐԻԱ՝
ՀՈՒՄԱՆԻՏԱՐ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

(36)
ՀՌՀ Հրատարակչություն

№ 3/2020

Российско-Армянский университет

Печатается по решению
Ученого Совета РАУ

Вестник РАУ

(серия: гуманитарные и общественные науки)

(36)

Издательство РАУ

N 3/2020

Журнал входит в перечень периодических изданий, зарегистрированных ВАК РА и РИНЦ

Российско-Армянский университет, 2020г.

ISSN 1829-0450

ПОЛИТОЛОГИЯ

УДК 321

Поступила: 20.12.2020г.
Сдана на рецензию: 21.12.2020г.
Подписана к печати: 30.12.2020г.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ДЕМОКРАТИИ В РЕСПУБЛИКЕ АРЦАХ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ[1]

А.Р. Арутюнян

Российско-Армянский университет
armenh88@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья посвящена рассмотрению некоторых проблем развития демократии в политичиской системы Республики Арцах, в контексте обеспечения информационной безопасности. Для определения степени становления демократизации политической системы Республики Арцах, обращено специальное внимание как на проблему осмысления концепции демократических переходов, так и на необходимое различие следующих стадий развития демократии: либерализацию, демократизацию и консолидацию.

Ключевые слова: Республика Арцах, демократия, либерализация, демократизация, демократическая консолидация, информационная безопасность.

Обобщая опыт трансформаций в непризнанных и частично признанных государствах (Палестина, Косово, Абхазия, Южная Осетия, Приднестровье и т.д.), можно рассматривать процесс повышения качества демократии в политической системе НКР также в контексте обеспечения информационной безопасности как неотъемлемой части процесса становления демократической консолидации. С этой точки зрения, во-первых, следует исходить из того, что фактор демократической консолидации в процессе институционального развития политических институтов в НКР предполагает не только институционализацию новых форм и структур, но и связан с использованием элементов информационно-гражданской культуры [1]. Во-вторых, демокра-

[1] Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета по науке МОН РА в рамках научного проекта № 19YR-5F001.

тическая консолидация политической системы НКР невозможна без соответствующей модернизации административно-государственных институтов и без положения, когда новая «утвержденная демократия» вступает в стадию противоречий не только с политикой государственного монопольного управления, но и с общей «управленческой машиной», рационализированной различными правовыми и информационно-культурными нормами. В-третьих, демократическая консолидация политической системы НКР необязательно следует за одной, преимущественно, либеральной моделью. Она может реализоваться в параллели со множеством различных форм и специфических моделей: информационной и электронной демократии и т.д. В-четвертых, партийная система в НКР, как особый политический институт, является ключевым элементом демократии, однако ее консолидация иногда предполагает определенный резерв развития путем спонтанно возникающих элементов, зачастую посредством органов местного самоуправления. В-пятых, демократическая консолидация политической системы НКР имеет также критерии развития международной политики, связанные не только с предоставлением «новым непризнанным демократиям» возможности для синергетического развития, но развивать опыт и перспективы с демократизированными консолидированными странами, в частности, с Францией [2], Грецией [3] и т.д., интегрируемыми в разные международные структуры глобальной безопасности. Между тем, важно заметить, что, хотя некоторые из числа непризнанных или частично признанных государств занимают передовые позиции в контексте международного признания независимости государства (де-юре), особенно в рамках ООН (Палестина, Косово), тем не менее, по разным оценкам международных и региональных структур и акторов в вопросе институционализации демократических институтов Нагорно-Карабахская Республика сегодня оставляет за собой высшую оценку качества демократии и высокий прогресс демократического институционального развития, особенно с учетом сложнейших факторов и особенностей, существующих в условиях нерешенности Нагорно-Карабахского конфликта. В частности, по словам главы города Фресно американского штата Калифорния Андреас Боргеас, международное признание Нагорно-Карабахской Республики – всего лишь вопрос времени: «Каждая легитимная страна должна заставить себя услышать, и сделать это с помощью своих институтов. И Нагорный Карабах проявил огромное стремление к развитию собственных институтов и стимулированию весьма прозрачного демократического процесса. Поэтому мы думаем, что это очень существенный опыт не только для жителей Карабаха, но и для тех, кто наблюдает за процессами в стране извне. Демократия в Нагор-

ном Карабахе процветает. И мы здесь, чтобы зафиксировать, что все проходит нормально, и констатировать, что выборы – также окончательный путь выражения суверенности страны» [4]. Депутат Европарламента из Люксембурга, руководитель группы дружбы «Европарламент- Арцах» Франк Энгель высказал сожаление в связи с тем, что международное сообщество не признает парламентские выборы в Нагорном Карабахе: «Я искренне очень сожалею, что международное сообщество занимает такую позицию и не признает эти выборы. Мы считаем, что, напротив, следует всячески поощрять стремление народа Нагорного Карабаха жить по принципам демократии и верховенства закона» [5].

В целях определения степени становления демократизации политической системы НКР следует исходить, прежде всего, из осмысления концепции демократических переходов, разъясняющей способы ее функционирования. Необходимо различать следующие стадии развития демократии: либерализацию, демократизацию и консолидацию. Либерализация есть процесс закрепления некоторых гражданских прав и свобод без преобразования аппарата власти. Она является достижением частичной открытости авторитарной системы, где не действует механизм избрания политических лидеров путем проведения свободных выборов, где господство кризисов политического развития во многом определяется нелинейным перераспределением информационного ресурса, создающим атмосферу дезинформации и информационной фрагментации. В результате информационная сфера трансформационного общества переживает глубокое фиаско социально-политического развития: доминирующая часть информации сосредотачивается в руках «преуспевающего» сегмента, создавая перманентные противоречия между взаимодействующими информационными акторами. Вследствие этого усиливается поток псевдоинформации, характеризующийся серьезными последствиями, а система информационной безопасности получает особую значимость. Несмотря на наличие определенной свободы, такая система сохраняет недемократические признаки. Однако авторитарный режим теряет свой контроль, становясь более терпимым к любому роду «инакомыслия», упраздняются репрессии, что способствует самоорганизации оппозиции. Иногда инициативу проявляет сам режим – либерализация сверху, а порой либерализация происходит вследствие давления масс снизу. Сама либерализация может привести, а может и не привести, к полномасштабной демократизации. Она приводит к тому, что возникают «несовпадающие мнения» относительно дальнейшего развития государства и общества – различные интересы сталкиваются. Именно конфликт способствует тому, что во избежание граждан-

ской войны между действующими политическими акторами заключается формальное соглашение-пакт – об основополагающих правилах политического поведения. В этом смысле в НКР процессы либерализации начались, как показала история, до распада общей советской системы. Они имели место еще намного до начала первой [6] широкомасштабной войны в Нагорном Карабахе, когда был введен плюрализм политических и социально-экономических институтов, сопровождаемых общенациональным движением независимости и синергетизации [7]. Начинается стадия демократизации, то есть внедрение новых политических институтов и ценностей. Вступающие в явное или латентное соглашение стороны демонстрируют способность отказаться от некоторых своих принципов. Пакт дает возможность «быть несогласным», что и есть одно из составляющих демократического потенциала. Если пакт предопределяет принятие всеми демократических правил, то можно говорить о второй стадии перехода – демократизации. Однако при этой стадии, как и при стадии консолидации, дальнейшее становление демократической консолидации политической системы НКР, в зависимости от генерации информации и объемов информационных потоков в политических институтах, не формируется полноценно в силу превалирования в ней «информационной фрагментации» как в самих этих институтах, так и среди акторов политической борьбы, требующих институционального подхода. Именно информационная фрагментация политической системы или господство в ней ассиметричной информации может стать основной преградой, препятствующей процессу естественного институционального развития нагорно-карабахского политического социума, основанного на таких важных критериях как легитимность и власть. С этой точки зрения транзитолог А. Пржеворски предлагает два подхода к объяснению процесса безопасного перехода к демократическому порядку:

- действующий режим теряет свою легитимность, а поскольку никакой режим долго не может просуществовать без легитимности, он перестает существовать;
- некоторые малые группы решают выйти из властвующего блока из-за невозможности преодолеть кризис, возникший внутри самого блока [8].

Продолжая свою мысль, А. Пржеворски выдвигает два фактора, объясняющих стабильность режима: 1) когда люди соблюдают законы, принимая их выше собственных интересов; 2) когда люди не представляют, что может существовать другой, гораздо лучший тип политического режима. В отличие от А. Пржеворски, С. Мейнуэуринг уверен в том, что из всех этих факторов ничто не может объяснить стабильности режима. Следуя М. Веберу, он от-

мечает, что стабильность и безопасность основываются только на собственных интересах, насилии и апатии [9]. Эффективное принуждение требует консолидации внутри нестабильного аппарата, и эта консолидация почти всегда приостанавливается, когда легитимность авторитарной власти теряет свою силу. Когда же «подчинение» объясняют, приняв за основу личные интересы, такое объяснение не должно говорить о желании представителей авторитарного режима ликвидировать этот режим, так как их интересы тогда не будут защищены. В этом случае акторы политической игры в политической системе НКР могут иметь два выхода:

- или присоединиться к «заговору», выступая тем самым против демократии;
- или же попытаться консолидироваться и бороться за демократию, рационализируя восприятие информации для общего блага.

Как известно, Республика Арцах со дня независимости руководствуется вторым подходом, сделав свой выбор в пользу демократии и демократических ценностей.

Таким образом, можно резюмировать следующее:

а) рациональность восприятия информации в политической системе НКР играет более «решающую» роль в демократических, нежели в авторитарных режимах;

б) информационная безопасность, с одной стороны, создает безопасный переход от конституции к конституционализму [10], с другой – формирует информационно-гражданскую культуру как базовую основу становления демократической консолидации политической системы НКР.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Հարությունյան Է.Ա.* Անցումային հասարակությունը որպես տրանսֆորմացիոն գործունեության համակարգ: Եր.: ԵՊՀ, 2000, էջ. 219–239:
2 Президент Нагорного Карабаха встретился с группой французских сенаторов. Информационно-аналитическое агентство “Regnum.ru”: http://www.regnum.ru/-news/polit/1926304.html
3. Спикер парламента НКР находится с рабочим визитом в Греции. Информационный портал "Armenia Digest" - http://dig.am/diaspora~/item/5198-spiker-parlamenta-nkr-nahoditsya-s-rabochim-vizitom-v-gretsii
4. *Боргеас А.* Признание Нагорно-Карабахской Республики – вопрос времени. Информационное агенство “News.am”: http://news.am/rus/news/265005.html
5. Становление государственности в Нагорном Карабахе. Аналитический портал “Voskanapat.info”: http://voskanapat.info/?p=11336
6. Вторая Арцахская война – «44-дневняя война» (с утра 27 сентября по 9-ое ноября 2020г.)

7. *Hovhannisyan N*. The Karabakh problem. The thorny road to freedom and independence second. Revised edition. Published on the Decision o f the Scientific Council of the Institute o f Oriental Studies, National Academy of Sciences of Armenia, Yerevan, 2004. PP. 50–52.
8. *Przeworski A*. Some Probmems in the Study of Transition to Democracy. Transitions from Authoritarian Rule. Vol.3. In O’ Donnell G. and Schmitter Ph. (eds.). Baltimore. The Johns Hopkins University Press. 1986. PP. 49–52.
9. *Mainwaring S*. Transitions to Democracy and Democratic Consolidation: Theoretical and Comparative Issues. In Mainwaring S., O’Donnell G. (eds): Issues in Democratic Consolidation. Notre Dame: Univ. of Notre dame press. 1992. PP. 305–307.
10. *Հարությունյան Գ.Գ.* Սահմանադրությունից Սահմանադրականություն: Եր.: «ՆԺԱՐ» հրատ., 2004, էջ. 7–20:

SOME ASPECTS OF IMPROVING THE QUALITY OF DEMOCRACY IN THE REPUBLIC OF ARTSAKH IN THE CONTEXT OF ENSURING INFORMATION SECURITY

A. Harutyunyan

ABSTRACT

This article is devoted to the consideration of some problems of the development of democracy in the political system of the Republic of Artsakh, in the context of ensuring information security. To determine the degree of democratization of the political system of the Artsakh Republic, special attention is paid both to the problem of comprehending the concept of democratic transitions, as well as the necessary difference between the following stages of democracy development: liberalization, democratization and consolidation.
Keywords: Republic of Artsakh, democracy, liberalization, democratization, democratic consolidation, information security.

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

УДК-342

Поступила: 03.12.2020г.
Сдана на рецензию: 05.12.2020г.
Подписана к печати: 19.12.2020г.

ՀՀ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՌԱԶՄԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՈՐՄԱՏԻՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱԿՏԵՐԻ ԿՈԼԻԶԻԱՆԵՐԸ

Ա.Ս. Ղամբարյան

Հայ-Ռուսական համալսարան
artur.ghambaryan@gmail.com

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Սույն հոդվածում հեղինակը ներկայացնում է ՀՀ-ում ընդունված ազգային անվտանգության ռազմավարությունները, փորձում է որոշել դրանց իրավաբանական բնույթը (արժեքը), այնուհետև պատասխանել այն հարցին՝ թե ինչպե՞ս պետք է վարվի իրավակիրառողը, եթե կոնկրետ գործը քննարկելիս հանդիպում է նորմատիվ իրավական ակտի և ռազմավարության հակասությանը: Հեղինակը եզրակացնում է, որ Ռազմավարության և նորմատիվ իրավական ակտերի կոլիզիոն հարցերը պետք է քննարկել տարբերակված ձևով՝ կախված մի շարք գործոններից՝ այդ փաստաթուղթը արդյոք բովանդակում է ազգային անվտանգության ոլորտի իրավական սկզբունքներ, թե՞՝ ոչ, ո՞վ է այն ընդունում կամ հաստատում, ինչ՞ իրավական ակտի ձևով է այն կեցություն ստանում:

Հիմնաբառեր՝ իրավական կոլիզիա, իրավունքի սկզբունք, ազգային անվտնագություն, իրավական ակտեր, կոլիզիոն նորմեր:

1. Ընդհանուր դրույթներ

(a) ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունները: Եթե իրավակիրառողը կոնկրետ գործ քննարկելիս պարզում է, որ կիրառման ենթակա նորմատիվ իրավական ակտը հակասում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության (այսուհետ՝ Ռազմավարություն) դրույթներին, ապա ինչպես պետք է վարվի: Այս հարցին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է քննարկել մի շարք ընդհանուր նշանակության հարցեր:

Հայաստանի Հանրապետությունում հաստատվել (հրապարակվել) է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության երկու ռազմավարություն (այսուհետ՝ Ռազմավարություն): Առաջին Ռազմավարությունը **հավանության է արժանացել ՀՀ Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի 2007թ. հունվարի 26-ի նիստում և** հաստատվել է ՀՀ Նախագահի 07.02.2007թ. ՆՀ-37-Ն հրամանագրով**: Այս փաստաթուղթը մշակվել է միջգերատեսչական հանձնաժողովում և համարվում է Հայաստանի պետականության պատմության մեջ առաջին ազգային անվտանգության ռազմավարությունը** [1]**:**

Երկրորդ Ռազմավարությունը մշակվել է ՀՀ վարչապետի 16.07.2019թ. N 935-Ա որոշմամբ ստեղծված միջգերատեսչական հանձնախմբի կողմից և **հրապարակվել է 2020թ-ին**:

Ի տարբերություն 2007թ. Ռազմավարությանը, 2020թ. Ռազմավարությունը որևէ պետական մարմնի կողմից ֆորմալ ընթացակարգերով չի հաստատվել կամ ընդունվել: Վարչապետի նշված որոշման 4-րդ կետի համաձայն՝ Ռազմավարության նախագիծը ներկայացվել ՀՀ անվտանգության խորհրդի հավանությանը և տեղադրվել է ՀՀ վարչապետի [2] և ՀՀ անվտանգության խորհրդի [3] պաշտոնական կայքերում: Այս առումով, 2020թ. Ռազմավարության իրավաբանական էության պարզումը և օրենսդրության համակարգում դրա տեղորոշումն դառնում է առավել բարդ:

(b) Ռազմավարության իրավաբանական արժեքը: Ռազմավարության՝ որպես քաղաքական փաստաթղթի նշանակությունը թերևս անքննելի է, իսկ դրա իրավաբանական արժեքը (բնույթը) որոշելը կամ օրենսդրության համակարգում դրա նույնականացման և տեղորոշման հարցերի լուծումը բարդ է:

Կանխավ նշենք, որ Ռազմավարության իրավաբանական բնույթը հերքող մոտեցումը էապես որակազրկում է Ռազմավարության իրավաքաղաքական իրական ներուժը: Ռազմավարությունը, որտեղ արտացոլ-

---

[1] Հարցազրույց՝ ՀՀ Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Ս. Սարգսյանի հետ: https://razmavaraget.files.wordpress.com/-2019/07/national-security-strategy-of-the-republic-of-armenia.pdf

[2] https://www.primeminister.am/u_files/file/Different/AA-Razmavarutyun-Final.pdf

[3] https://www.sns.am/file_manager/razmavarutyun/%D4%B1%D5%A6%D5%A3%D5%A1-%D5%B5%D5%AB%D5%B6%20%D5%A1%D5%B6%D5%BE%D5%BF%D5%A1%D5-%B6%D5%A3%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%A1%D5%B6%20%D5%BC%D5%A1%D5%A6%D5%B4%D5%A1%D5%BE%D5%A1%D6%80%D5%B8%D6%82%D5%A9%D5%B5%D5%B8%D6%82%D5%B6%202020%20(1)_0.pdf

ված են անվտանգային ոլորտի իրավական նշանակության դրույթներ և սկզբունքներ (օրինակ՝ քրեական ենթամշակույթի, բռնության և կոռուպցիայի սպառնալիքներ, ժողովրդավարություն, մարդու իրավունքների և իրավունքի գերակայության ապահովում և այլն), չի կարող չունենալ իրավական արժեք: Ճիշտ է՝ հատկապես 2020թ. Ռազմավարության իրավաբանական բնույթը բացահայտելիս հանդիպում ենք պոզիտիվ-իրավական նշանակության խնդիրների, սակայն դա չի վերացնում այս փաստաթղթի իրավաբանական արժեքը և կոլիզիոն իրավական հարցերը քննարկելու անհրաժեշտությունը:

Նախ՝ Ռազմավարության պոզիտիվ-իրավական բնույթը, նրա տեղը և դերը օրենսդրության համակարգում կախված է նրանից, թե պետական ո՞ր մարմնին է վերապահված այն ընդունելու կամ հաստատելու լիազորությունը և այդ լիազորող նորմը ինչ՞ իրավաբանական ուժ ունեցող նորմատիվ ակտով է սահմանված: Օրինակ՝ 2007թ. Ռազմավարությունը հաստատվել է ՀՀ Նախագահի հրամանագրով, որի պայմաններում այն կարելի է *հավասարեցնել* ՀՀ Նախագահի հրամանագրի հետ:

Երկրորդ՝ Ռազմավարության իրավաբանական բնույթը կարող է կասկածի տակ դրվել այն պատճառաբանությամբ, որ այն բովանդակում է միայն ընդհանրական սկզբունքներ, հռչակագրեր և նպատակներ, որոնք զուրկեն կոնկրետ հարաբերություններ կարգավորելու ներուժից:

Նման պատճառաբանությամբ Ռազմավարության իրավաբանական նշանակության հերքումն ընդունելի չէ: Նախ՝ ժամանակակից իրավագիտության մեջ իրավունքի սկզբունքների կամ նորմ-հռչակագրերի կարգավորիչ գործառույթը ստացել է գրեթե համընդհանուր ճանաչում: Բացի այդ, նորմատիվ իրավական ակտերը ևս բովանդակում են նպատակներ սահմանող կամ հռչակագրային բնույթի դրույթներ, սակայն դա ինքնին չի նշանակում, որ այդ փաստաթուղթերը իրավաբանական ակտ չենն չունեն իրավական կարգավորման ներուժ: Ավելին՝ Ռազմավարություններում կարելի է հանդիպել նաև կոնկրետ վարքագծի կանոններ: Օրինակ՝ 2020թ.-ի Ռազմավարության 8.3-րդ կետում սահմանված է.

«*Պետական կառավարման մարմինների կողմից ամենամյա պարբերականությամբ Անվտանգության խորհրդի գրասենյակ է ներկայացվում Ազգային անվտանգության ռազմավարությունում սահմանված դրույթների իրականացման վերաբերյալ տեղեկատվություն, որն ամփոփվում և ներկայացվում է ՀՀ վարչապետին*»:

Այս դրույթը շարադրված է պոզիտիվ-իրավական ակտերին հատուկ հրամայական ձևով, և ըստ բովանդակության համարվում է պարտավորեցնող նորմ, որը չկատարելը պետք է առաջացնի ոչ միայն քաղա-

քական, այլև իրավական հետևանքներ, օրինակ՝ կարգապահական վարույթի հարուցում և այլն:

Երրորդ՝ Ռազմավարությունն ընդունվում է որպես ուղենիշային փաստաթուղթ, որի գլխավոր նպատակը Հայաստանի և ՀՀ քաղաքացիների անվտանգ և առաջանցիկ զարգացման ու բարեկեցության ապահովման համար ուղենիշների սահմանումն է:

Ռազմավարությունը՝ որպես ուղենիշային փաստաթուղթ դիտարկելը *իրավաբանական-պրագմատիկ* տեսանկյունից նշանակում է, որ նորմատիվ իրավական ակտերի նախագծերը իրավական փորձաքննություն ենթարկելիս պետք է ստուգել, թե դրանք արդյոք չեն հակասում Ռազմավարությունում հռչակված նպատակներին, արժեքներին և սկզբունքներին [4]:

Այս ամենից բխում է, որ Ռազմավարությունը ունի իրավաբանական կարևոր արժեք, սակայն այն որպես նորմատիվ իրավական ակտ համարելը կամ նորմատիվ իրավական ակտերի համակարգում դրա տեղորոշումը կախված է այդ փաստաթղթի ընդունման կամ հաստատման ֆորմալացումից՝ ո՞վ է այն ընդունում կամ հաստատում, ի՞նչ իրավական ակտի ձևով է այն կեցություն ստանում, ի՞նչ բնույթի հարցեր են դրանով սահմանվում:

(c) Ռազմավարության կոլիզիոն-իրավական բնութագիրը: Ռազմավարության և նորմատիվ իրավական ակտերի կոլիզիոն հարցերը պետք է քննարկել տարբերակված ձևով:

Տարբերակ առաջին՝ եթե Ռազմավարությունն ունի նորմատիվ իրավական ակտի ձև (օրենք կամ հրամանագիր), ապա այլ նորմատիվ-իրավական ակտերի հետ նրա կոլիզիոն հարաբերության պարզումը,

[4]Այս փաստաթղթը ուղենիշային նշանակություն ունի առավելապես գործադիրի շխանության մարմինների համար: Պառլամենտական հանրապետություններում գործադիր իշխանության սահմանած ռազմավարությունը չի կարող իրավաբանորեն կաշկանդել պառլամենտին, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ Սահմանադրությամբ որևէ ոլորտի իրավական կարգավորման ուղղությունները սահմանելու բացառիկ իրավասությունը վերապահված է գործադիր իշխանության մարմնին: Օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության 155-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պաշտպանության ոլորտի քաղաքականության հիմնական ուղղությունները սահմանում է Անվտանգության խորհուրդը: Սահմանադրական այս նորմը պարունակում է *ճյուղային (առարկայական) առաջնության կոլիզիոն կանոն, որի* ուժով, եթե ՀՀ Ազգային ժողովը պաշտպանության ոլորտում սահմանի այնպիսի դրույթներ, որոնք հակասում են Անվտանգության խորհրդի սահմանած քաղաքականության ուղղություններին, ապա պետք է նախապատվություն տալ Անվտանգության խորհրդի սահմանած քաղաքականության ուղղություններին և դրանցից բխող դրույթներին:

որպես կանոն, բարդություն չի ներկայացնում, քանի որ օրենսդրության համակարգում այդ ակտի տեղը, որպես կանոն, ֆորմալացված է: Այս դեպքում, ռազմավարության և այլ նորմատիվ իրավական ակտերի կոլիզիոն հարաբերությունները քննարկելիս պետք է ելնել օրենսդրության համակարգում դրանց աստիճանակարգությունը, իսկ աստիճանակարգության որոշման անհնարինության դեպքում կիրառել հավասար իրավաբանական ուժ ունեցող նորմերի հակասությունը լուծող կոլիզիոն նորմեր:

Նման իրավիճակի թերի կողմն այն է, որ իրավական կոլիզիաները լուծելիսհիմք է ընդունվում փաստաթղթի իրավական ձևը, իսկ բովանդակային կողմը մղվում է երկրորդական պլան: Մինչդեռ Ռազմավարությունը մեծամասամբ բովանդակում է ազգային անվտանգության բնագավառի իրավունքի սկզբունքներ:

Տարբերակ երկրորդ՝ եթե Ռազմավարությունը չունի նորմատիվ իրավական ակտի ձև, սակայն այն *փաստացի սանկցավորվել* է պետական իշխանության բարձրագույն մարմինների կողմից, ապա այն պետք է դիտարկել որպես *ազգային անվտանգության ոլորտի իրավունքի սկզբունքներն* ամրագրող փաստաթուղթ: Այս դեպքում Ռազմավարության ու նորմատիվ իրավական ակտերի կոլիզիոն հարաբերությունները պետք է լուծել նույն տրամաբանությամբ ինչ-որ իրավունքի սկզբունքների և նորմատիվ իրավական ակտերի կոլիզիաների լուծումն է:

Ասվածից բացի, պետք է նկատի ունենալ, որ Հայաստանի երկու Ռազմավարությունները նախատեսում են սեփական առաջնության մասին կանոն, որի համաձայն՝ պետական որոշումները պետք է բխեն (համահունչ լինեն) ազգային անվտանգության ռազմավարությունից:

2. Ռազմավարության դրույթների առաջնության մասին կոլիզիոն կանոնը

(a) 2007թ. Ռազմավարության դրույթների առաջնության մասին կոլիզիոն կանոնը: ՀՀ Նախագահի 07.02.2007թ. հրամանագրով հաստատված Ռազմավարության «եզրափակիչ դրույթներ» բաժնում ամրագրված է հետևյալ դրույթը.

«Հայաստանի Հանրապետության կառավարության, պետական կառավարման մարմինների կողմից միասնական քաղաքականության իրագործումն ապահովելու նպատակով ընդունվող որոշումները պետք է համահունչ լինեն ազգային անվտանգության ռազմավարության դրույթներին»:

Ինչպես նշվեց, Ռազմավարությունը հաստատվել է ՀՀ Նախագահի հրամանագրով, որը ինչ-որ չափով դյուրին ացնում է այդ փաստաթղթի իրավական բնույթի պարզման և օրենսդրության համակարգում դրա տեղորոշման հարցը: Նկատի ունենալով, որ այն հաստատվել է ՀՀ Նախագահի հրամանագրով, ուստի այդ փաստաթուղթը կարելի էր հավասարեցնել ՀՀ Նախագահի հրամանագրին: Սա նշանակում է մի կողմից, որ Ռազմավարությունում ամրագրված՝ «պետական որոշումները պետք է համահունչ լինեն ազգային անվտանգության ռազմավարության դրույթներին» դրույթը ենթաօրենսդրական ակտում ամրագրված կոլիզիոն իրավական նորմ է, որն ըստ էության կանոն է պետական կառավարման մարմինների ակտերի համակարգում «սեփական առաջնության» մասին:

Միևնույն ժամանակ, առանձին օրենքներով Ռազմավարության դրույթներին նորմատիվ-իրավական ակտերի աստիճանակարգության մեջ տրված է ավելի բարձր տեղ, քան ենթաօրենսդրական ակտերն են: Օրինակ՝ 2011թ․-ին ընդունված ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասի հետևյալ դրույթը.

«Ընդերքի մասինՀՀ օրենսդրությունը ներառում է ՀՀ Սահմանադրության, ՀՀ քաղաքացիական օրենսգրքի և ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության համապատասխան դրույթները, սույն օրենսգիրքը և դրան համապատասխան ընդունված այլ իրավական ակտերը»:

Նախ՝ ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքի նշված հոդվածում ներկայացված օրենսդրության համակարգը ինքնատիպ է, քանի որ սովորաբար օրենսդրության համակարգի մաս են համարվում նորմերի ամրագրման իրավական ձևերը՝ օրենքները և ենթաօրենսդրական ակտերը, մինչդեռ սույն օրինակում ընդերքի օրենսդրության մաս է համարվել ոչ թե Ռազմավարության դրույթներն ամրագրող (հաստատող) իրավական ակտը (իրավական ձևը), այլ հենց Ռազմավարության դրույթները: Այն որ օրենսդրության մաս է համարվել ոչ թե իրավական նորմի ամրագրման ձև (Ռազմավարությունը հաստատող նորմատիվ ակտը), այլ հենց իրավական նորմը (Ռազմավարության դրույթները), կարելի է որակել նաև օրենսդրի մեթոդաբանական սխալի հետևանք:

Երկրորդ՝ քննարկվող հոդվածում թվարկված ակտերի հերթականությունից կարելի է ենթադրել, որ օրենսդիրն այնտեղ ներկայացրել է ընդերքի մասին օրենսդրության աստիճանակարգությունը, որտեղ Ռազմավարության դրույթները թվարկված են Ընդերքի մասին օրենսգրքից և ենթաօրենսդրական ակտերից առաջ: Այս տրամաբանությամբ ստաց-

վում է, որընդերքի օրենսդրության աստիճանակարգության մեջ Ռազմավարության դրույթները, անկախ նրանից ի՞նչ իրավական ակտով են հաստատվել, ունեն ավելի բարձր տեղ (իրավաբանական ուժ), քան ենթաօրենսդրական ակտերը: Սա ոչ ստանդարտ իրավիճակ է, քան որ օրինակ՝ 2007թ. Ռազմավարությունը հաստատվել է ՀՀ Նախագահի հրամանագրով, ուստի Նախագահի հրամանագրով հաստատված ռազմավարության՝ ընդերքին վերաբերող դրույթներն ավելի բարձր տեղ ունեն, քան նույն ընդերքի մասին օրենսգիրքը: Նկարագրված իրավիճակը վերը նշված մեթոդաբանական սխալի հետևանքն է:

Մինչդեռ, եթե նույն հարցը դիտարկենք 2020թ. Ռազմավարության պարագայում, որը որևէ պետական մարմնի ակտով հաստատված չէ, ապա կարելի է նշել, որ ՀՀ ընդերքի մասին օրենսգրքի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասով օրենսդիրը հաստատել է Ռազմավարության վերաբերելի դրույթները և այդ ակտով դրանք ճանաչել է որպես ընդերքի օրենսդրության մաս:

(b) 2020թ. Ռազմավարության դրույթների առաջնության մասին կոլիզիոն կանոն*:* Ռազմավարության 8.2-րդ կետում նախատեսված է հետևյալ դրույթը.

«Հայաստանի անվտանգությանը և կայուն զարգացմանը միտված ոլորտային բոլոր փաստաթղթերը, որոնք ունեն անվտանգային բաղադրիչ, բխում են Հայաստանի ազգային անվտանգության ռազմավարության հիմնադրույթներից և տրամաբանությունից (ընդգծումը՝ հեղ.)*»:*

Ինչպես նշվեց 2020թ. Ռազմավարությունը չի կարող համարվել պոզիտիվ - իրավական փաստաթուղթ զուտ միայն այն պատճառով, որ հստակ չէ, թե այն ո՞ր պետական մարմինն էընդունել կամ հաստատել: **ՀՀ վարչապետի** 16.07.2019թ. № 935-Ա որոշման 4-րդ կետի հիման վրա Ռազմավարության նախագիծը պարզապես ներկայացվել է ՀՀ անվտանգության խորհրդի հավանությանը, սակայն մի բան է փաստաթղթին հավանություն տալը, մեկ այլ բան է՝ իրավական ընթացակարգերին համապատասխան փաստաթուղթ ընդունելը կամ հաստատելը:

Փաստն այն է, որ Ռազմավարությունը ՀՀ անվտանգության խորհուրդի որոշմամբհաստատված չէ,ինչը կարելի է բացատրել այն հանգամանքով, որ «Անվտանգության խորհրդի կազմավորման և գործունեության մասին» ՀՀ օրենքով Անվտանգության խորհուրդին ազգային ան-

վտանգության ռազմավարությունը հաստատելու կամ այն ընդունելու լիազորություն տրված չէ [5]:

Միևնույն ժամանակ, թեև ՀՀ անվտանգության խորհուրդը *իրավաբանորեն* չի հաստատել Ռազմավարությունը, սակայն *փաստացի գործողություններով* այն սանկցավորել է (Ռազմավարությանը հավանություն տալով և իր պաշտոնական կայքում տեղադրելով):

Այսպիսով, 2020թ. Ռազմավարությունը չունի նորմատիվ իրավական ակտի ձև, ուստի այն պետք է դիտարկել ՀՀ անվտանգության խորհրդի կողմից փաստացի սանկցավորված փաստաթուղթ, որն ամրագրում է ազգային անվտանգության ոլորտի իրավունքի սկզբունքները:

Կոլիզիոն իրավունքում հանրաճանաչ է, որ իրավունքի սկզբունքները գերակայություն կամ նախապատվություն ունեն իրավական նորմ համեմատությամբ [6]: Եթե իրավակիրառողը կոնկրետ գործ քննելիս պարզի, որ իրավական նորմը հակասում է Ռազմավարության մեջ արտացոլված՝ ազգային անվտանգության ոլորտի իրավունքի սկզբունքներին, ապա պետք է նախապատվություն տա այդ սկզբունքներին: Այս բնույթի իրավական կոլիզիայի լուծումը տեղի է ունենում նույն իրավական մտածողության շրջանակներում, ինչ-որ Սահմանադրական դատարանի կողմից որևէ օրենքի դրույթ ճանաչվում է «իրավական պետություն» սահմանադրական սկզբունքին հակասող:

3. Եզրակացություն

Ռազմավարության և նորմատիվ իրավական ակտերի կոլիզիոն հարցերը պետք է քննարկել տարբերակված ձևով՝ կախված մի շարք գործոններից՝ այդ փաստաթուղթը արդյոք բովանդակում է ազգային անվտանգության ոլորտի իրավական սկզբունքներ, թե՞ ոչ,ո՞վ է այն ընդունում կամ հաստատում, ի՞նչ իրավական ակտի ձևով է այն կեցություն ստանում:

---

5 «Անվտանգության խորհրդի կազմավորման և գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը նոր խմբագրությամբ շարադրելու մասին օրենքի նախագծի 5-րդ հոդվածում սահմանված է, որ Անվտանգության խորհուրդը հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը (07. 03. 2021թ-ի դրությամբ Նախագիծը հրապարակված չէ):

6 *Ершов В.В.* Теоретические и практические проблемы правового и индивидуального регулирования общественных отношений // Судебная власть: история и современность. Матер.трет. науч.-прак. конференции. Отв. ред. Ю.Ф. Беспалов. М.: Проспект. 2014., *Сорокин В.В.* Фундаментальная теория права: монография. М.: Юрлитинформ. 2020., *Гамбарян А.С.* Внесистемные коллизии и внутрисистемные конфликты принципов права: доктрина, практика, техника // «Юридическая техника». 2020. №. 14.

2007թ.-ի Ռազմավարությունը հաստատվել է ՀՀ Նախագահի հրամանագրով, ուստի այդ փաստաթուղթը կարելի էր հավասարեցնել ՀՀ Նախագահի հրամանագրին: Նման մոտեցման պարագայում Ռազմավարությունը իրավաբանական ուժով համարվում է ենթաօրենսդրական ակտ, ուստի ՀՀ կառավարության, պետական կառավարման մարմինների որոշումները պետք է համահունչ լինեն Ռազմավարության դրույթներին:

Ասվածը չի վերաբերում 2007թ.-ի Ռազմավարության այն դրույթներին, որոնք իրենց բովանդակությամբ կհամարվեն ազգային անվտանգության ոլորտի իրավունքի սկզբունքներ: Իրավունքի սկզբունքները մյուս իրավական նորմերի,այդ թվում՝ օրենքների դրույթների նկատմամբ ունեն գերակայություն կամ նախապատվություն:

2020թ.-ի Ռազմավարությունը որևէ պետական մարմնի կողմից *իրավաբանորեն* չի հաստատվել կամ ընդունվել, այն չունի նորմատիվ իրավական ակտի ձև, սակայն ՀՀ անվտանգության խորհուրդը *փաստացի գործողություններով* այն սանկցավորել է: Ուստի 2020թ. Ռազմավարությունը պետք է դիտարկել ՀՀ անվտանգության խորհրդի կողմից փաստացի սանկցավորված փաստաթուղթ, որն ամրագրում է ազգային անվտանգության ոլորտի իրավական սկզբունքները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. «Անվտանգության խորհրդի կազմավորման և գործունեության մասին» ՀՀ օրենքը նոր խմբագրությամբ շարադրելու մասին օրենքի նախագծի 5-րդ հոդվածում սահմանված է, որ Անվտանգության խորհուրդը հաստատում է Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը (07.03.2021թ.-ի դրությամբ Նախագիծը հրապարակված չէ):
2. Հարցազրույց՝ ՀՀ Նախագահին առընթեր ազգային անվտանգության խորհրդի քարտուղար, ՀՀ պաշտպանության նախարար, Ազգային անվտանգության ռազմավարության նախագծի աշխատանքները համակարգող միջգերատեսչական հանձնաժողովի նախագահ Ս. Սարգսյանի հետ: https://razmavaraget.files.wordpress.com/2019/07/national-security-strategy-of-the-republic-of-armenia.pdf
3. ՀՀ Ազգային Անվտանգության Ռազավարություն, 2020թ. https://www.primeminister.am/u_files/file/Different/AA-Razmavarutyun-Final.pdf
4. *Гамбарян А.С.* Внесистемные коллизии и внутрисистемные конфликты принципов права: доктрина, практика, техника // «Юридическая техника». 2020. №. 14.С. 36-45.
5. *Ершов В.В*. Теоретические и практические проблемы правового и индивидуального регулирования общественных отношений // Судебная власть: история и современность. Матер.трет. науч.-прак. конференции. Отв. ред. Ю.Ф. Беспалов. М.: Проспект. 2014. СС. 70, 74.

6. *Сорокин В.В.* Фундаментальная теория права: монография. М.: Юрлитинформ. 2020. СС. 169, 174.

КОЛЛИЗИИ МЕЖДУ СТРАТЕГИЕЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РА И НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫМИ АКТАМИ

А.С. Гамбарян

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена выявлению юридической сущности (значения) Стратегий национальной безопасности РА, а также механизмам разрешения коллизий, возникающих между Стратегией и нормативными правовыми актами. Автором поставлен следующий вопрос: чем должен руководствоваться правоприменитель, если при обсуждении конкретного дела выяснит, что подлежащий применению нормативный правовой акт противоречит положениям Стратегии национальной безопасности РА. Для того, чтобы ответить на поставленный вопрос, в статье обсуждается ряд вопросов общей значимости.

Автор представляет принятые в РА Стратегии национальной безопасности. Первая из Стратегий была утверждена указом Президента РА от 07.02.2007-го года. Вторая же 16.07.2019-ого года была разработана учрежденной решением Премьер-министра РА межведомственной комиссией и опубликована в 2020-ом году. В отличие от Стратегии 2007-ого года, Стратегия 2020-ого года не была утверждена или принята с соблюдением формальных процедур каким-либо государственным органам.

Автор утверждает, что значение Стратегии в качестве политического документа не ставится под сомнение, однако решение вопросов ее юридического значения (сущности) и идентификации в законодательной системе является сложным.

При обсуждении вопроса о юридической сущности документа, во-первых, говорится, что позитивно-правовая сущность Стратегии, ее значение и место в законодательной системе зависит от того, какой государственный орган наделен полномочием принятия или утверждения Стратегии, а также какую юридическую силу имеет нормативный акт, содержащий норму, которая закрепляет данное полномочие. В качестве примера приводится Стратегия 2007-ого года, которая, в силу того, что была утверждена указом Президента РА, можно приравнять к указу Президента.

Во-вторых, юридическая сущность Стратегии ставится под сомнение по той причине, что данный документ содержит в себе лишь общие принципы, декларации цели, не способные регулировать конкретные отношения. Однако, отрицание юридического значения Стратегии по данной причине автор считает неприемлемым, т.к. в современной юриспруденции регулирующая функция принципов или норм-деклараций права получила почти всеобщее признание, а нормативные правовые акты также содержат положения, которые ставят цели или носят декларатив-

ный характер, и это вовсе не означает, что эти документы не являются правовыми актами и не имеют потенциала для правового регулирования.

В-третьих, Стратегия принята в качестве руководящего документа, основная цель которого - установить ориентиры для безопасного, прогрессивного развития и благополучия граждан РА.

На основании вышесказанного автор утверждает, что Стратегия имеет важное юридическое значение, однако ее рассмотрение в качестве нормативного правового акта или ее место в системе нормативных правовых актов зависит от формализации принятия или утверждения этого документа.

Переходя непосредственно к коллизионно-правовой характеристике Стратегии, автор предлагает ее дифференцированное обсуждение.

Согласно первому варианту, если Стратегия имеет форму нормативного правового акта, то, как правило, ее коллизионное соотношение с иными нормативными правовыми актами не представляет сложности. Однако у данного подхода есть свой недостаток: при разрешении правовых коллизий учитывается правовая форма документа, а его содержательная сторона уходит на второй план.

Согласно второму варианту, если Стратегия не имеет форму нормативно-правового акта, однако фактически она была санкционирована высшими органами государственной власти, то такую Стратегию следует рассматривать в качестве документа, закрепляющего принципы права в сфере национальной безопасности. В данном случае, возникающие между Стратегией и нормативными правовыми актами коллизии следует разрешать подобно коллизиям между принципами права и нормативными правовыми актами.

Далее автором обсуждается коллизионное правило о приоритете положений Стратегии на примере обеих Стратегий, принятых в РА.

В разделе «заключительные положения» Стратегии, принятой указом Президента в 2007-ом году, говорится: «Решения, принятые Правительством Республики Армения и органами государственного управления для обеспечения реализации общей политики, должны соответствовать положениям Стратегии национальной безопасности». Как уже было отмечено, данная Стратегия была принята Указом Президента, что упрощает решение вопроса о юридической сущности документа, а также о его положении в законодательной системе. С одной стороны, вышеприведенное положение, закрепленное в стратегии, представляет собой коллизионную правовую норму, закрепленную в подзаконном акте, которая, по сути, является правилом «собственного приоритета» в системе актов государственного управления.

Однако, в статье автором приводится пример, который наглядно показывает, что положения Стратегии занимают более высокое место в иерархии нормативно-правовых актов, чем подзаконные акты.

Обсуждая вопрос о приоритете положений Стратегии 2020-го года, автор приводит ее следующее положение: «Все отраслевые документы, направленные на безопасность и устойчивое развитие РА, которые содержат компонент безопасности, исходят из принципов и логики стратегии национальной безопасности РА». Ранее было отмечено, что данная Стратегия не имеет формы нормативно-правового акта, ее следует рассматривать в качестве санкционированного документа, закрепляющего принципы права национальной безопасности. А принципы права, насколько мы знаем, в коллизионном праве имеют приоритет над правовыми нормами.
Анализируя вышесказанное, автор приходит к следующему заключению: коллизионные вопросы между Стратегией и нормативными правовыми актами следует обсуждать дифференцировано, в зависимости от ряда факторов: содержит ли документ правовые принципы в области национальной безопасности или нет, кто его принимает или утверждает, в какой правовой форме он закрепляется.
Ключевые слова:правовая коллизия, принцип права, национальная безопасность, правовые акты, коллизионные нормы.

RA NATIONAL SECURITY STRATEGY'S ANDNORMATIVE LEGAL ACTS'S COLLISIONS

A. Ghambaryan

ABSTRACT

In this article, the author presents the national security strategies of the Republic of Armenia, tries to determine their legal nature (value), and then answers the question what the law enforcer should do if he / she encounters a contradiction between a normative legal act and a strategy. The author concludes that the collision issues of the Strategy և normative legal acts should be discussed in a different way, depending on a number of factors: whether the document contains legal principles in the field of national security or not, who adopts or approves it, what kind of legal act it is.
Keywords: legal collision, principle of law, national security, legal acts, collision norms.

УДК 4414
Поступила: 28.10.2020г.
Сдана на рецензию: 29.10.2020г.
Подписана к печати: 28.11.2020г.

ИСТОРИЯ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОРГАННОГО ДОНОРСТВА

Т.Л. Мартиросян

Российско-Армянский университет
tatevik-martirosyan@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья посвящена истории возникновения трансплантологии и проблемным вопросам правового регулирования органного донорства. Анализируются законодательства РА, РФ и ряда зарубежных стран. Предлагаются механизмы усовершенствования законодательства в области органного донорства.
Ключевые слова: правовое регулирование, трансплантология, пересадка, органное донорство, донор, реципиент и т.д.

Целью данной статьи является углубленное изучения истории возникновения трансплантологии, а также усовершенствование законодательство в области органного донорства.

В целях изучения данной статьи были поставлены следующие задачи:

- Изучить историю возникновения трансплантологии человеческих органов и тканей.
- Произвести анализ истории развития законодательства некоторых западных стран для наиболее целого представления и правового регулирования этой области медицины.
- Выявить основные законодтельные проблемы, которые необходимо урегулировать для усовершенствования законодательства в области органного донорства.

Есть мнение, что идея о трансплантологии существует столько же, сколько и медицина. Переход из трансплантологии на этап теоретических и экспериментальных исследований в сферу практики вызвал необходимость решения ряда сложнейших вопросов – как морально-этического, так и юридического регулирования.

В 1933 году впервые в мире пересадку трупной почки человеку осуществил советский хирург Ю. Вороной. После чего последовали эксперименты известного советского ученого В.П. Демихова. С 1946 года он систе-

матически проводил уникальные операции по трансплантации органов собакам. Его считают «отцом» мировой трансплантологии. К его значимым операциям относятся операции по пересадке мозга, первая имплантация искусственного сердца (1937г.), первые успешные пересадки почки от живых доноров в клинике Дэвида Хьюма (1951–1954). В России первую благополучную пересадку почки провел Б.В. Петровский (1965г.). Взлет в области трансплантологии случился после первой удачной пересадки сердца человеку, которую воплотил в жизнь кардиохирург из Южно-Африканской Республики К. Барнард (1967г.).Трансплантацию сердца в РФ первым провел академик РАН и РАМН В.И. Шумаков (1987г.)[1].

В Армении первая операция по трансплантации почек была сделана в 1990 году в медицинском центре «Арабкир» под руководством Ара Баблояна. В 2019 году в РА была проведена первая трансплантация печени ребенку от живого донора. Следует отметить, что в Армении есть совсем небольшое опыт по пересадкам органов от умершего донора, так как этот процесс был приостановлен более чем 11 лет назад.

В 1998 году был основан Международный регистр органного донорства и трансплантологии (TheInternational Registry of Organ Donationand Transplantation IRODaT), который в настоящее время дает возможность в режиме онлайн прослеживать число органных доноров и проведенных трансплантаций. Начиная с 2008 года, данные регистра РФ включаются в вышеуказанную базу. Следует отметить, что в Армении результативность работы регистра, позволяющего получать достоверные данные о количестве человек, нуждающихся в трансплантации и об органах необходимых для пересадки, не совсем эффективна.

В настоящее время правовое регулирование органного донорства как в трансплантологии РФ, так и РА, является слабо решенной задачей. В Армении основным законом, регулирующим данную область медицины, является закон «О трансплантации органов и (или) тканей человека», принятый в 2002 году. Он устанавливает правовые положения трансплантации органов человека, права и обязанности донора, реципиента и вовлеченных медицинских учреждений. Однако его положения не действуют на органы, их части и ткани, относящиеся к репродуктивной системе, крови и ее компонентов [2].

На наш взгляд, поправки в действующем законе позволят внедрить в Армении широкую практику трансплантации почек, печени и сердца как от живых, так и неживых доноров. Для этого необходимо осуществление реформ в системе медицинского обслуживания с изменением множества правовых норм. На наш взгляд, в статью 2.1 вышеуказанного Закона РА необ-

ходимо включить дополнительные положения, которые будут конкретизировать деятельность реестра доноров и реципиентов трансплантации органов и тканей, предоставят возможность медицинским учреждениям страны с помощью реестра контактировать между собой по поводу вопросов трансплантации и необходимых органов, а также установят порядок на обращения реципиентов в реестр (вместе с медицинским учреждением реципиент также сможет самостоятельно обращаться в реестр для того, чтоб его включили в список ожидающих для пересадки, и при наличии необходимого органа ему будет сделана операция). В Законе также необходимо закрепить положение, предоставляющее реестру возможность на законных основаниях (по хронологии) создавать списки реципиентов, которым по медицинским показаниям необходимо отдавать приоритет первостепенности при наличии соответствующего органа для трансплантации. Статья 4-ая того же закона устанавливает, что изъятие органов и тканей, их обработка, а также трансплантация разрешаются только в соответствующих лицензированных медицинских учреждениях. Однако на практике в РА действует всего лишь один центр, имеющий подобную лицензию, что также является проблемой.

На наш взгляд, во многих развитых странах есть необходимость в законодательном порядке изменения статуса донора (принципа добровольности заменить на отказ). Человек, который не желает, чтобы после смерти его органы использовались для спасения жизни других людей, может написать заявление об отказе при жизни, и в дальнейшем в реестре будет видно, что не имеется права на использование органов этого человека. То есть будет возможным использование органов всех тех людей, которые не заявляли об отказе при жизни.

Следует отметить, что в различных странах трупное донорство устроено по-разному. В России закон «О трансплантации органов и (или) тканей человека» был принят в 1992 году. В соответствии с вышеуказанным Законом, в РФ действует принцип презумпции согласия – это признание изначального согласия человека на изъятие его органов и (или) тканей после биологической смерти. В РА действует тот же принцип. В данном случае изъятие органов и тканей у умершего допускается, если он при жизни или его родственники после его смерти не выразили свое несогласие на это [3]. В отличие от РА, в РФ существует практика по провидению трансплантации реципиентам с помощью изъятии органов у умерших доноров. Живыми донорами в РФ, в отличие от РА, могут выступать только генетические родственники. Это может быть парный орган: почка, часть печени – у живого до-

нора (родственника), или непарный – сердце, легкие, поджелудочная железа – с помощью трупной пересадки органов [4]. В настоящее время в мировой практике пересадки органов от живого донора реципиенту составляют малое количество. Рассматривая опыт Украины, отметим, что в 1999г. Верховная рада отменила презумпцию согласия, заменив ее на испрошенное согласие. Это негативно сказалось на трансплантологии в стране. Из-за чего до последнего времени в Украине проводились лишь редкие операции по трансплантации органов, так как население не соглашалась на дачу разрешения на изъятие органов. Ситуация изменилась только после принятия в 2016г. закона «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно трансплантации органов и других анатомических материалов человеку» [5]. Вторжение в область охраняемых законом прав и свобод единовременно донора и реципиента создает для общества значительное количество социальных, правовых и этических проблем.

Отметим, что в России с 1937 по 1992гг. действовало Постановление Совнаркома СССР «О порядке проведения медицинских операций», в соответствии с которым тела граждан после смерти переходили в собственность государства, а врачи имели право использовать их органы в целях общественных интересов. Государство с помощью инструкций регулировало весь процесс по донорству и трансплантации [6]. Во многих странах сегодня используются по большой части трупные органы при пересадках почек, печени, кишечника, поджелудочной железы. Внесение в клиническую практику современных иммунодепрессантов, противодействующих отторжению чужих органов, на сегодня предоставила возможность эффективного и массового применения в трансплантологии трупных органов. Следует отметить, что на законодательном уровне в РА недостаточно урегулирован вопрос предоставления иммунодепрессантов лицам, которым была проведена операция по трансплантации органов.

Ниже произведен анализ истории развития законодательства некоторых западных стран для наиболее целого представления и правового регулирования этой области медицины.

В 1932г. Гражданским кодексом Италии был установлен запрет пересадки яичек. Это стало первым шагом законодательного закрепления норм права, которые регулировали трансплантацию органов от живых доноров. Прецедентом оказался факт продажи богатому пациенту своего яичка неимущим молодым человеком. Законы, регулирующие прижизненное органное донорство, впоследствии были приняты в Чехословакии – 1966г., Дании, Италии – 1967г. В 1970-х гг. к ним присоединились Венгрия (1972г.), Болга-

рия (1973г.), Коста-Рика (1974г.) и Аргентина (1977г.). Однако эти нормативные акты не распространялись на все существующие проблемы в трансплантологии той поры и были крайне далеки от идеала.

Есть ряд обстоятельств, определяющих своеобразность трансплантации с использованием органов живых доноров. В первый раз за всю историю медицины врачи при трансплантации органов от живых доноров встретились с ситуацией, когда необходимо было оперировать абсолютно здорового человека, наряду с этим удалять для трансплантации невредимый орган. Все эти факторы поставили перед законодателями многих развитых стран вопросы по разрешению проблем органного донорства при жизни человека. Это допустимость неродственных трансплантаций, определение объема дозволенного для донора вреда здоровью, установление круга лиц, которым недозволенно является донором своих органов, разработка юридической базы в области донорство органов. В статье 9 «Дополнительного протокола о трансплантации органов и тканей человеческого происхождения к Конвенции Совета Европы о защите прав и достоинства человеческих существ в связи с использованием достижений биологии и медицины» закрепляются два основных положения правомерности трансплантации с использованием донорских органов живых. Необходимо подчеркнуть, что эти положения юрисдикциями всех цивилизованных стран бесспорно признаются. Это следующие положения: Первое – отчуждение у живого донора органа или ткани с целью дальнейшей их пересадки может осуществляться лишь в случаях отсутствия соответствующих органов или тканей, которые изымаются у умершего лица. Второе – проведение такого продуктивного лечения альтернативными методами недостижимо [7].

Следующим важнейшим документом в области трансплантологии являются утвержденные в 1991 году Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ) «Руководящие принципы, регламентирующие трансплантацию органов человека», упорядочивающие трансплантацию органов и тканей человека, рекомендованные для применения при разработке политики в этой области. Вышеуказанные принципы лежат в основе внутренних законодательств многих стран, в которых развивается область трансплантологии. В соответствии с третьем из этих принципов: «Предпочтительно для пересадки брать органы у умерших. Взрослые живые доноры должны иметь генетическую связь с реципиентами и, исходя из этого, возможно осуществление безвозмездной передачи собственных органов. Исключениями являются лишь случаи трансплантации костного мозга и иных допустимых регенеративных тканей» [8]. Более того, был принят ряд иных актов, которые содержат реко-

мендации по совершенствованию органного донорства и трансплантации. Исходя из вышеуказанного, можно сделать вывод, что в законодательствах большинства стран донор и реципиент должны быть обязательно генетически связаны. Как исключение, из общих правил можно назвать Иран – это государство, в котором закон позволяет неродственные пересадки органов [9]. Кроме Ирана, в мире есть и другие страны, где также не запрещены неродственные трансплантации. Например, в 1998 году в Израиле араб стал донором почки для еврея, а его жена, равным образом, стала донором почки для жены араба, поскольку иного способа добиться совместимости пересаженных органов было невозможно [10].

В истории трансплантологии также известны факты и других видов органного донорства при жизни (священники с монахинями по благословению Папы Римского в Италии, добровольцы-заключенные в США и т.д.). Например, в Германии в 1996 году с целью пропаганды данной процедуры хирург вольно отдал свою почку анонимному реципиенту. Со стороны Министерства здравоохранения Баварии он был подвержен критике за свой поступок, который был воспринят в качестве пропаганды практики, грозящей в дальнейшем угрозой коммерциализации [11].

Из вышеуказанного следует, что правомочие разных стран по-разному определяют круг родственников, имеющих право и возможность быть донорами своих близких.

Например, в соответствии с британским «Актом о трансплантации органов человека» от 1989г., ими могут являться только родители, дети, тети, дяди, двоюродные братья, сестры, племянники и племянницы [12]. Генетическая связь здесь определяется степенью разведения родственной крови: 1/2 и 1/4. По данному Закону, допустимыми донорами бабушки, дедушки и внуки быть не могут. В 1994г. в Индии был принят «Федеральный Акт о трансплантации органов человека», который в качестве допустимых доноров в круг близких родственников включает супругов и устанавливает их как лиц, генетически связанных между собой [13].

Например, в Гонконге близкими родственниками считаются лишь такие супружеские пары, которые после заключения брака прожили вместе не менее трех лет [14].

В некоторых странах допускаются также парные пересадки, при которых имеются две пары донор-реципиент. Это может быть в случае, когда пара родственная, однако по итогам иммунологических и генотипических тестов орган не может быть успешно пересажен родственнику, но может быть пригодным для пересадки реципиенту другой пары. Эта трансплантация за-

конная, но не родственная, как в случае обмена почками между арабской и еврейской семьями [15].

На наш взгляд, в мировой практике презумпция согласия для изъятия органов умерших должна получить значительное развитие, так как это составит огромный резерв необходимых донорских органов для спасения жизни людей. Именно из-за их дефицита возможности современной трансплантологии достаточно ограничены. Считаем, что развитие посмертного донорства представит возможность проводить успешные пересадки без причинения вреда здоровью лиц, которые желают быть донорами для своих родных из-за отсутствия иной альтернативы. В то же время необходимо создание единой базы доноров, чтобы любой человек достигший возраста совершеннолетия имел возможность выражения согласия быть донором после смерти или отказаться, после чего данные сведения будут вносится в реестр. Кроме этого, считаем, что есть необходимость создания единого координирующего центра по трансплантологии человеческих органов и тканей. А также остается неразрешенным вопрос детского донорства, который является достаточно большой проблемой в связи с запретом несовершеннолетним выступать донорами. Органы взрослых не соответствуют детям и они вынуждены ждать помощи из-за рубежа, в то же время в мире введен мораторий на запрет пересадки сердца иностранцам лицам. Из выше представленного можно сделать вывод, что трансплантология как отрасль современной медицины находится в строгой зависимости от законодательного регулирования и усовершенствования законодательства в этой области является первостепенным.

ЛИТЕРАТУРА

1. История трансплантологии ФБГУ «НМИЦ им. В.А. Алмазова» //http://www. Almazova-centre.ru
2. Закон РА «О трансплантации человеческих органов и тканей» 16.04.2002 с поправками 19.03.2009//www.arlis.am
3. Закон РФ «О трансплантации органов и (или) тканей человека», введенный в действие Постановлением Верховного Совета Российской Федерации 22.12.92 № 4181-1, дополнения, внесенные 22.06.2000 Федеральным законом «О внесении дополнений в Закон Российской Федерации» и «О трансплантации органов и (или) тканей человека» с изменениями от 23 мая 2016г. и др. // КонсультантПлюс.
4. *Степанова Е.Н.* Трансплантация органов человека: мировой опыт и Россия (гражданско-правовой аспект): дис. канд. юрид. наук. М., 2004. 228с. // [Эл. ресурс].
5. Проект закона Украины от 16.07.2015 № 2386а «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно трансплантации органов и других анатомических материалов человеку» // [Эл. ресурс].
6. Постановление Совнаркома СССР «О порядке проведения медицинских операций» от 15 сентября 1937г. № 1607// «Российская газета».

7. Конвенция о защите прав и достоинства человека в связи с применением достижений биологии и медицины: Конвенция о правах человека и биомедицине. Овьедо, 4 апреля 1997г. // «Библиотека по правам человека».
8. World Health Organization, 15.03.1991 A 44/11. In: International Digest of Health Legislation, 1991, vol. 42, no. 3. PP. 393–394.
9. *Daar A.* Reimbursement, “Reworded Gifting”, Financial Incentives and Commercialism in Living Organ Donation // Collins G., Dubernard J., Land W., Persijn G., eds. Procurement, Preservation and Allocation of Vascularized Organs. Kluwer, Dordrecht, 1997. PP. 310–316.
10. Israeli Kidney Swap Unites Jews and Muslims // Lancet. 1998. Vol. 351. PP. 351–1644.
11. German Transplant Surgeon Donates His Kidney // Lancet. 1996. Vol. 348. P. 72.
12. Human Organ Transplant Act // United Kingdom. 1989. PP. 12–35.
13. The (Federal) Transplantation of Human Organs Act // India. 1994. No. 42. PP. 38–50.
14. Hong Kong Human Organ Transplant Bill // Hong Kong. 1992. Vol. 52. PP. 399–408.
15. Israeli Kidney Swap Unites Jews and Muslims // Lancet. 1998. Vol. 351. PP. 351–1644.

HISTORY OF RENEWAL AND LEGAL REGULATION OF ORGAN DONATIONS

T. Martirosyan

ABSTRACT

This article dedicated to history of renewal and legal regulation of organ donation. Analyzes the legislation of RA, RF and other countries. Recommended a number of mechanisms for improving the legislation in the areas of organic donation.

Keywords: legal regulation, transplantology, transplantation, organ donation, donor, recipient, etc.

ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ

УДК 005.95/.96
Поступила: 14.11.2020г.
Сдана на рецензию: 15.11.2020г.
Подписана к печати: 27.12.2020г.

ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՌԵՍՈՒՐՍՆԵՐԻ ՄՈՏԻՎԱՑԻԱՅԻ ՎՐԱ

Լ.Ա. Օհանյան

Հայաստանի գեղարվեստի պետական ակադեմիա
lilit.ohanian@yandex.ru

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ներկայացված են կոնֆլիկտի դրական և բացասական գործառույթները, կազմակերպություններում դրանց առաջացման պատճառները, կոնֆլիկտի զարգացման փուլերն ու լուծման տարատեսակ ձևերի ազդեցությունը կազմակերպության մարդկային ռեսուրսների աշխատանքային գործունեության և մոտիվացիայի վրա: Ներկայացվում են ղեկավարի դերն ու գործողությունները կոնֆլիկտների արդյունավետ կառավարման և մարդկային ռեսուրսների մոտիվացման գործում:

Հիմնաբառեր. կոնֆլիկտ, կոնֆլիկտի կառավարում, մոտիվացիա:

Կոնֆլիկտը, որպես մարդկության պատմության անբաժան գործոն, ընկած է աշխարհի զարգացման հիմքում: Հասարակության զարգացմանը զուգընթաց վերափոխվել են կոնֆլիկտները: Կոնֆլիկտը հասարակական հարաբերությունների անհերքելի փաստերից է և սոցիալական փոփոխությունների շարժիչ գործոն: Կոնֆլիկտներ հանդիպում են մարդկային բոլոր հարաբերություններում: Սխալ մոտեցում կիրառելու դեպքում կոնֆլիկտը վնաս է հասցնում անհատներին, հարաբերություններին, կազմակերպություններին, համայնքներին և ազգերին: Ճիշտ մոտեցում դրսևորելու պարագայում այն օգնում է վեր հանել և լուծել խնդիրները, կառուցել ավելի ուժեղ ու սերտ հարաբերություններ [1]:

Կոնֆլիկտն անխուսափելի է, երբ երկու կամ ավելի սոցիալական միավորներ (օրինակ՝ անհատներ, խմբեր, կազմակերպություններ, ազգեր) շփվում են միմյանց հետ՝ ձգտելով հասնել իրենց նպատակներին:

Նման միավորների միջև հարաբերությունները կարող են դառնալ կոնֆլիկտային, երբ նրանցից երկուսը կամ շատերը ցանկանում են տիրանալ նույն ռեսուրսին, որը բավարար չէ բոլորի համար, երբ նրանք համատեղ գործունեության վերաբերյալ ունեն վարքագծային նախընտրություններ, տարբեր դիրքորոշումներ, արժեքներ, հայացքներ և հմտություններ [2]:

Կոնֆլիկտը դիտարկում են որպես մարդկանց փոխազդեցության պայման, որի հիմքում ընկած են հակասությունները, սոցիալական հարաբերություններում գտնվող սուբյեկտների արժեքների և հետաքրքրությունների միջև տարբերությունները: Կոնֆլիկտների առաջացման պատճառ կարող են լինել նաև պատկերացումների, հայացքների, համոզմունքների, արժեքների ընկալման տարբերությունները: Կոնֆլիկտը բնութագրվում է որպես «բախում անհատի հոգեկանում միմյանց դեմ ուղղված միտումների, մարդկանց և նրանց ֆորմալ ու ոչ ֆորմալ միավորումների փոխհարաբերություններում, որոնք պայմանավորված են տեսակետների, դիրքորոշումների և շահերի տարբերություններով [3]: Ըստ Ա.Վ. Սերգեյչուկի՝ կոնֆլիկտն անհատների անհամատեղելի նպատակների, հետաքրքրությունների, դիրքորոշումների, կարծիքների, հայացքների բախում է» [4]:

Կոնֆլիկտը կազմակերպություններում իրավաչափ ու անխուսափելի է և համարվում է արդյունավետ կազմակերպչական կառավարման դրական ցուցանիշ: Ներկայումս ընդունված է, որ կոնֆլիկտը որոշակի սահմաններում կարևոր է աշխատանքի արդյունավետության համար: Թեթև կոնֆլիկտը կամ դրա իսպառ բացակայությունը կարող է հանգեցնել լճացման, սխալ որոշումների կայացման և անարդյունավետության: Մյուս կողմից, չվերահսկված կոնֆլիկտն անբարենպաստ հետևանքներ կարող է ունենալ: Այսպիսով՝ հիմնական գաղափարն այն է, որ կոնֆլիկտի բացակայությունը հանգեցնում է լճացման, իսկ չափազանց շատ կոնֆլիկտները կարող են առաջացնել կազմակերպության կազմաքանդում:

Կոնֆլիկտները կարող են կատարել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական գործառույթներ: Կոնֆլիկտի դրական գործառույթներից են.

- այն օգնում է բացահայտել իրավիճակը տարբեր տեսանկյուններից,
- կարող է դառնալ լրացուցիչ տեղեկատվության աղբյուր,
- օգնում է ավելի շատ այլընտրանքներ գտնել ստեղծված իրավիճակում,
- ստիպում է խմբի որոշումների կայացման գործընթացն առավել արդյունավետ դարձնել,

- հնարավորություն է տալիս մարդկանց արտահայտել իրենց մտքերն ու տեսակետները,
- խթանում է գտնել պլանների, ռազմավարությունների և նախագծերի առավել արդյունավետ իրականացման ուղիներ,
- հաճախ տանում են դեպի ավելի ստեղծարար լուծումների,
- կարող է խթանել անձնական, սոցիալական կամ տնտեսական զարգացումը,
- կարող է իրականացնել միավորող գործառույթ (խումբը համախմբվում է՝ կոնֆլիկտի մյուս կողմին դիմակայելու և համընդհանուր լուծում գտնելու համար),
- կոնֆլիկտի հանգուցալուծումը հանգեցնում է իրավիճակի կայունության, քանի որ վերանում են կոնֆլիկտածին պատճառները,
- կարող է ձևավորել նոր կազմակերպական մշակույթ և աշխատանքային փոխհարաբերություններին նոր բովանդակություն հաղորդել,
- ճանաչողական գործառույթի միջոցով կոնֆլիկտի կողմերը կարող են ճանաչել ոչ միայն սեփական ուժերն ու կարողությունները, այլև հակառակ կողմի ներուժը,
- կարող է օգնել ձերբազատվելու բնավորության անցանկալի գծերից, օրինակ՝ անլիարժեքության զգացումից, մեծամտությունից,
- կոնֆլիկտային ողջ գործընթացը աշխատակցի մոտ ձևավորում է մարդկային փոխհարաբերությունների կենսափորձ՝ հետագայում օգնելով զարգացնել հաղորդակցական հմտությունները:

Վերոնշյալ դրական գործառույթներից բացի կոնֆլիկտը կատարում է մի շարք բացասական գործառույթներ, որոնցից են.

- աշխատակիցների փոխհարաբերությունների վատթարացումը,
- աշխատակիցների մոտիվացիայի բացակայությունը և արտադրողականության անկումը,
- համագործակցության նվազումը կամ բացակայությունը կոնֆլիկտի ընթացքում և դրանից հետո,
- անհատի պահանջմունքների բավարարման և ընդհանուր առմամբ կազմակերպության նպատակներին հասնելու գործընթացի խաթարումը,
- թիմում սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտի վատթարացումը,
- կոնֆլիկտների լուծման համար համագործակցելու ցանկության բացակայությունը,
- կոնֆլիկտի հանգուցալուծման նյութական և բարոյական ծախսերը,

- մյուս կողմի նկատմամբ բացասական վերաբերմունքի ձևավորումը և հետագայում նույն թիմում աշխատելու ցանկության բացակայությունը,
- աշխատակցի մոտ ընկճվածության, հիասթափության, տագնապի, անինքնավստահության զգացումների առաջացումը:

Այսպիսով, կոնֆլիկտը կարող է ունենալ ինչպես կառուցողական, այնպես էլ ապակառուցողական գործառույթներ և համապատասխանաբար ազդել ողջ աշխատանքային գործունեության՝ մասնավորապես աշխատակիցների մոտիվացիայի վրա:

Կոնֆլիկտների ավելացմանը նպաստում է կոնֆլիկտների արդյունավետ կառավարման հմտությունների բացակայությունը: Մասնավորապես՝ կոնֆլիկտն ինքնին չի կարող ազդել կազմակերպության վրա, կատարել կառուցողական կամ ապակառուցողական գործառույթներ. կոնֆլիկտի լուծումը կախված է կոնֆլիկտի արժեքի՝ աշխատողի անձնական գիտակցումից ու ըմբռնումից և կոնֆլիկտների կառավարման հմտություններից: Կոնֆլիկտները կազմակերպության զարգացման անբաժանելի մասն են, այդ իսկ պատճառով կոնֆլիկտի դրական կամ բացասական կողմը կախված է նրանից, թե որքանով է ղեկավարը արդյունավետ կառավարում այն, ինչպես են հասկացվում և չեզոքացվում կոնֆլիկտի առաջացման պատճառները, իրականացվում են արդյոք կոնֆլիկտների կանխարգելման աշխատանքներ կամ ստեղծվում է արդյոք կոլեկտիվում աշխատանքային բարենպաստ միջավայր:

Կազմակերպությունում կոնֆլիկտներն անխուսափելի են, քանի որ մարդիկ տարբեր են, հետապնդում են իրենց անձնական շահերը, ունեն իրենց սեփական պատկերացումներն ու հայացքները: Աշխատանքային կոլեկտիվում կոնֆլիկտ է առաջանում այն ժամանակ, երբ կողմերից մեկը գտնում է, որ մյուս կողմն իր գործողություններով կամ մտադրություններով սպառնում է իրեն, խտրականություն է դրսևորում, ստեղծում է լարված իրավիճակ, նվազեցնում է իր դերային արժեքը կազմակերպությունում և այլն [5]: Կոնֆլիկտները պետք է հմտորեն վերահսկել և կառավարել: Կոնֆլիկտների կառավարումը նպատակաուղղված ազդեցություն է կոնֆլիկտի գործընթացի վրա, իսկ կոնֆլիկտները հաղթահարելու համար անհրաժեշտ է իմանալ դրանց կառավարման հիմնական միջոցները: Յուրաքանչյուր զարգացում ենթադրում է կոնֆլիկտային իրավիճակ, քանի որ մարդիկ միշտ գտնվում են աճման, զարգացման գործընթացի մեջ և ոչ միշտ են նրանց ցանկությունները, պահանջմունքները, նպատակները, արժեքները համընկնում: Նպատակահարմար է ունենալ համապատասխան հմտություններ և կարողություններ կոնֆլիկտային

իրավիճակների հաղթահարման համար, քան մշտապես վախենալ, խուսափել կամ բացասաբար վերաբերվել այդ իրավիճակներին [6]:

Քանի որ աշխատողները, ղեկավարները և արհմիությունները տարբեր նպատակներ են հետապնդում, կոնֆլիկտը պետք է կառավարվի աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորման արդյունավետ քաղաքականությամբ: Վերջինս ներառում է բողոքարկման ընթացակարգերը, վարքականոնը և ներքին կարգապահական կանոնակարգերը [7]: Կազմակերպությունը պետք է ունենա սահմանված կանոնակարգ, և ղեկավարներն ու աշխատողները պետք է քաջատեղյակ լինեն այդ ընթացակարգին՝ մասնավորապես յուրաքանչյուրն իր դերակատարության մասով:

Կազմակերպությունում կոնֆլիկտը մարդկանց և խմբերի միջև փոխգործակցության գործընթացում առաջացող շահերի և տեսակետների հակասությունների գոյության ձև է: Ղեկավարը կազմակերպության այն դեմքն է, ով ղեկավարում, համակարգում և վերահսկում է ենթակաների գործունեությունը: Նրա ջանքերի արդյունքը կազմակերպության մարդկային ռեսուրսների խմբավորված, ուղղորդված և համակարգված աշխատանքն է: Մարդկային ռեսուրսների կառավարումն աշխատակիցների համալրման, վերապատրաստման, գնահատման և փոխհատուցման գործընթացն է, որն զբաղվում է վերջիններիս աշխատանքային հարաբերությունների կարգավորման, առողջության պահպանման, անվտանգության ապահովման դրույթներով [8]: Այս առումով, ելնելով կազմակերպության ռազմավարությունից՝ մարդկային ռեսուրսների կառավարման գլխավոր խնդիրն աշխատակիցների վարքագծի ուղղորդումն է, որը ներառում է նաև կոնֆլիկների կառավարումը: Ղեկավարության ամենակարևոր խնդիրներից է մարդկային ռեսուրսների կառավարման միջոցով ուղղորդել աշխատակիցների վարքագիծը, կառավարել և լուծումներ գտնել կոնֆլիկտային իրավիճակներում, ինչպես նաև մոտիվացնել աշխատակիցներին, քանի որ առանց մոտիվացիայի վերջիններս չեն կարող ունենալ աշխատանքի անհրաժեշտ արդյունավետություն:

Մոտիվացիան կազմակերպական նպատակներին հասնելու համար աշխատակցի գործունեության արդյունավետության խթանման գործընթացն է [9]: Մոտիվացիան մեծապես ազդեցություն է ունենում աշխատանքի կատարողականի վրա: Աշխատակիցների մոտիվացումը ղեկավարների կողմից մշակվող կառավարման քաղաքականություն է, որի նպատակն է կազմակերպություններում բարձրացնել աշխատանքի արդյունավետությունը [10]: Մոտիվացիան չի կարելի համարել անձի անփոփոխհատկանիշ, որը բնորոշ է միայն որոշ մարդկանց և բացա-

կայում է ուրիշների մոտ: Այն սահմանափակված է ժամանակային առումով և անձին բնորոշ հատկանիշների, նպատակների, պահանջմունքների, շահադրդող ուժերի ամբողջություն է, որն առաջանում է նպատակին հասնելու գործընթացի ժամանակ և իրավիճակի փոխազդեցության արդյունքում» [11]:

Կազմակերպության ղեկավարը կամ մարդկային ռեսուրսների կառավարիչը պետք է կարողանա լուծել կոնֆլիկտները, քանի որ կազմակերպության ներսում յուրաքանչյուր տեսակի կոնֆլիկտ ազդում է աշխատակիցների մոտիվացիայի վրա: Կոնֆլիկտների բացասական գործառույթներից խուսափելու համար անհրաժեշտ է արդյունավետորեն կազմակերպել կառավարման գործընթացը և աշխատողների հետ հաստատել ոչ կոնֆլիկտային փոխհարաբերություններ: Կոնֆլիկտների լուծման համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել միմյանց շահերը, պաշտոնեական դիրքերի միջև եղած տարբերությունները, հոգեբանական անհատական առանձնահատկություններն ու զգացմունքային վիճակը, տարբեր կողմերի միջև առկա տարաձայնությունների լուծման մեթոդը [12]:

Կոնֆլիկտների լուծման կարողությունը, ճանաչողական, զգայական և վարքագծային հմտությունները զարգացնելու և կիրառելու ունակությունն է, որով ապահովվում է կոնֆլիկտի արդյունավետ լուծումը՝ նվազեցնելով դրա տարածման կամ հասցրած վնասների հավանականությունը: Կոնֆլիկտների լուծման կարողության արդյունքն են՝ հարաբերությունների բարելավված որակը, ստեղծարար լուծումները, ապագայի մարտահրավերներն և հնարավորություններն ընդունելու վերաբերյալ երկարաժամկետ, կայուն համաձայնությունները [13]:

Կոնֆլիկտների կառավարումը մենեջմենթի յուրահատուկ գործառույթներից մեկն է: Այս պատճառով, յուրաքանչյուր ղեկավարի կարևոր խնդիրն է կառուցողական օգտագործել կոնֆլիկտները, կանխել դրանց բացասական հետևանքները: Կոնֆլիկտն արդյունավետ կառավարելու համար պետք է իմանալ, թե ինչպես են դրանք առաջանում և ընթանում, ինչպես կարելի է վերացնել: Կիբանովը կոնֆլիկտների առաջացման պատճառները բաժանում է 3 խմբի [14]:

- Պատճառների առաջին խումբը ձևավորվում է աշխատանքային գործընթացի արդյունքում՝ փոխկախվածությունը, սահմանափակ ռեսուրսները, անարդյունավետ հաղորդակցման գործընթացը, աշխատողի դերի անորոշությունը, կազմակերպության տեսլականը, աշխատանքի մեթոդները: Այս պատճառների բացասական ազդեցությունը նվազեցնելու համար կարևոր են հստակ հրահանգների ու առաջադրանքների ձևակերպումը, աշխատանքային գործողու-

թյունների արդյունավետ կատարումը, տեղեկատվության փոխանակման ճանապարհին առաջացած խնդիրների վերացումը: Այս ամենը կբերի ոչ միայն կոնֆլիկտային իրավիճակների նվազեցման, այլև կվերացնի աշխատանքից անբավարարվածությունը և կնպաստի մոտիվացիայի բարձրացմանը:

- Երկրորդ խումբը ընդգրկում է սոցիալ-հոգեբանական գործոնները՝ խառնվածքը, բնավորությունը, ընկալումը, սպասումները, վերաբերմունքը, արժեքները, սկզբունքները, ունակությունները, պահանջմունքները, հետաքրքրությունները, շահերը: Այս խմբի կոնֆլիկտները կարող են պայմանավորված լինել կողմերի ակնկալիքների անհամապատասխանությամբ, ինչպես նաև մեկ այլ անձի անարդար, կողմնակալ գործողությունների շահերի սահմանափակմամբ:
- Երրորդ խումբը կազմակերպության գործունեության մեջ փոփոխություններն են՝ նորարարական միջոցները, որոնց արդյունքում աշխատակցի մոտ երբեմն առաջանում է դիմադրություն նորարարություններին և կոնֆլիկտ կազմակերպչական միջավայրի հետ: Փոփոխության գործընթացում մարդկանց դիրքորոշումը փոխվում է: Այստեղ շատ բան կախված է կառավարչի կառավարման ոճից: Փորձագետները կարծում են, որ ավտորիտար ոճն արդյունավետ է միայն շատ կարևոր փոփոխությունների ժամանակ, երբ անհրաժեշտ է լինում անմիջապես վերացնել դիմադրությունը: Շատ դեպքերում ժողովրդավարական ոճը նախընտրելի է, երբ դեմ լինողների ընդդիմությունը նվազում է՝ սկզբնական հակառակորդներին իրենց կողմը ներգրավելով:

Ցանկացած կոնֆլիկտ ունի իր զարգացման դինամիկան և անցնում է որոշակի փուլերով, որոնցից յուրաքանչյուրում ղեկավարը կարող է իր մասնակցությունն ունենալ՝ փորձելով արդյունավետորեն կառավարել այն և տանել դեպի կառուցողական լուծումը: Դմիտրևը կոնֆլիկտը ներկայացնում է որպես զարգացող գործընթաց, որը բաղկացած է 4 փուլից [15]: Նշված փուլերի շրջանակներում դիտարկվել է ղեկավարի հնարավոր գործողությունները, որոնց իրականացումը կնպաստի կոնֆլիկտի կողմերի մոտիվացիայի բարձրացմանը:

1. Առաջին փուլը կոնֆլիկտի սկիզբն է: Ստեղծվում է միջադեպ, առաջանում է կոնֆլիկտային իրավիճակ: Այս փուլում ցանկալի կլիներ, որ ղեկավարը նկատեր կոնֆլիկտային իրավիճակի առաջացումը և զբաղվեր դրա չեզոքացմամբ:

2. Երկրորդ փուլը կոնֆլիկտի վերելքն է: Հարաբերությունները սրվում են, և հակասությունների կուտակումից միջադեպը վերածվում է կոնֆլիկտի: Այս փուլում ղեկավարը կարող է հանդիպել կողմերից յուրաքանչյուրի հետ, լսել նրանց տեսակետները, ակնկալիքները, լուծման հնարավոր տարբերակները և փորձել խուսափել կոնֆլիկտի սրումից:

3. Երրորդ փուլը կոնֆլիկտի գագաթնակետն է: Դիտվում է կոնֆլիկտի էսկալացիա, կողմերի ընդդիմության ակտիվացում, հարաբերությունների ճգնաժամ: Ղեկավարի խնդիրն է խուսափել կոնֆլիկտի կողմերի միջև հարաբերությունների ճգնաժամից, քանի որ այդ իրավիճակը բացասաբար կանդրադառնա կողմերի մոտիվացիայի և աշխատանքի արդյունավետության վրա:

4. Չորրորդ փուլը կոնֆլիկտի անկումն է: Կոնֆլիկտը մարում է, հարաբերությունները կամ հարթվում են, կամ տեղի է ունենում դրանց վերջնական խզում: Ղեկավարի խնդիրն է լուծել կոնֆլիկտը մինչև կողմերի հարաբերությունների վերջնական վատթարացումը: Մարդկային ռեսուրսների կառավարման տեսանկյունից կոնֆլիկտի արդյունավետ լուծման համար կարևոր է վերացնել նրա իրական պատճառը և թույլ չտալ, որպեսզի կոնֆլիկտը ձգձգվի և ազդի աշխատակիցների մոտիվացիայի վրա:

Վերոնշյալ փուլերից յուրաքանչյուրն իրականացնելիս ղեկավարի խնդիրն է հաշվի առնել կոնֆլիկտի կողմերից յուրաքանչյուրի մոտիվացիայի առանձնահատկությունները, քանի որ կոնֆլիկտի անարդյունավետ լուծումը մեծապես կազդի աշխատակիցների մոտիվացիայի վրա: Կոնֆլիկտի կառավարումը ղեկավարի ունակությունն է տեսնել կոնֆլիկտային իրավիճակը, վերլուծել այն և իրականացնել ուղղորդված սոցիալ-հոգեբանական գործողություններ այն լուծելու համար: Կազմակերպությունում կոնֆլիկտների կառավարման արդյունավետությունը պայմանավորված է այն մեթոդների կիրառմամբ, որոնք օգտագործվում են կազմակերպությունում կոնֆլիկտների լուծման, ինչպես նաև աշխատակիցների մոտիվացիայի բարձրացման ու կատարողականի բարելավման գործընթացներում: Կոնֆլիկտների կառավարման ոչ արդյունավետ կազմակերպման դեպքում կազմակերպությունը կարող է ունենալ ինչպես մարդկային, այնպես էլ նյութական ռեսուրսների կորուստներ: Կոնֆլիկտի կառավարումը կոնֆլիկտային իրավիճակը վերահսկելու և դրա լուծմանն ուղղված գործողությունների իրականացումն է: Կոնֆլիկտի կառավարումը ներառում է հետևյալ փուլերը՝

1. Կոնֆլիկտի ըմբռնում և իրավիճակի նախնական գնահատում: Կոնֆլիկտի նախնական փուլում ղեկավարը կարող է նկատել աշխատա-

կիցների մեջ առաջացած կոնֆլիկտային իրավիճակը մի շարք բնութագրիչներից, որոնցից են աշխատակիցների միջև համագործակցության նվազումը, լարված փոխհարաբերությունները, մոտիվացիայի բացակայությունը, աշխատունակության նվազումը:

2. Կոնֆլիկտի պատճառների ուսումնասիրում: Այս փուլում ղեկավարը պետք է կատարի կոնֆլիկտային իրավիճակի վերլուծություն, որը ներառում է կոնֆլիկտի մասնակիցների շահերի ու նպատակների պարզաբանումը: Կատարվում է հակամարտության լուծման հնարավոր ուղիների և դրա հետևանքների գնահատում, կոնֆլիկտային իրավիճակի հաղթահարման ռազմավարությունների մշակում:

3. Կոնֆլիկտի լուծման ուղիների որոնում և համապատասխան գործողությունների իրականացում: Այս փուլը ենթադրում է [16]՝

1. հակամարտության դադարեցում և կողմերի փոխադարձ հաշտեցում,
2. փոխզիջման ձեռքբերում,
3. կոնֆլիկտի գործնական լուծում (պահանջների բավարարում կամ պատժամիջոցի կիրառում),
4. կոնֆլիկտի մեխանիկական լուծում (ստորաբաժանումներից մեկի լուծարում, կոնֆլիկտի կողմերից մեկի աշխատանքից ազատում կամ նրա փոխադրում այլ ստորաբաժանում և այլն): Նման մոտեցումն անխուսափելի է, երբ կոնֆլիկտն այլ ճանապարհներով լուծելն անհնար է:

Կարտաշևը [17] առանձնացնում է կոնֆլիկտի ավարտի հետևյալ փուլերը.

1. Կոնֆլիկտի լուծումը տարաձայնությունների ավարտի ամենահարմար տարբերակն է: Աշխատակիցների մոտիվացիայի տեսանկյունից այս ձևն ամենաարդյունավետն է, քանի որ խնդրի ամբողջական լուծման արդյունքում առաջացած տարաձայնությունները կհասցվեն նվազագույնի և չեն անդրադառնա աշխատանքային գործունեության վրա:

2. Կոնֆլիկտի կարգավորումը տարաձայնությունների ամբողջական լուծումն է: Սակայն, ի տարբերություն նախորդի՝ այս դեպքում հնարավոր է երրորդ կողմի մասնակցությունը: Կոնֆլիկտի կարգավորման շրջանակներում ղեկավարն իր գործուն մասնակցության շնորհիվ կարող է կարգավորել կոնֆլիկտը՝ վերադարձնելով աշխատանքային առողջ մթնոլորտը:

3. Կոնֆլիկտի վերացումը կոնֆլիկտի տարրերից գոնե մեկի լիկվիդացիան է: Սա լավագույն միջոցը չէ, քանի որ այն չի լուծում խնդիրը, այլ միայն «անջատում է» կոնֆլիկտի տարրերը միմյանցից: Այս դեպքում

նպատակահարմար է վերացնել այն առարկան, որի շուրջ տեղի է ունեցել կոնֆլիկտը, ինչից հետո կողմերը կարող են վերադառնել բնականոն աշխատանքի:

4. Կոնֆլիկտի խլացումը նրա լուծումը չէ: Այն ավելի շուտ վեճի դադարեցումն է և կոնֆլիկտի վերածումն է թաքնված ձևի: Ընդդիմախոսների միջև հակասությունները մնում են: Ղեկավարը պետք է խուսափի կոնֆլիկտի լուծման այս տարբերակից, քանի որ այն կխորացնի առաջացած լարվածությունը և բացասաբար կանդրադառնա աշխատանքային գործունեության մոտիվացիայի վրա:

Կոնֆլիկտների լուծումը դյուրին գործընթաց չէ, և, ըստ Ս. Կոզլովի [18], դրանք լուծելիս ղեկավարը կարող է թույլ տալ հետևյալ սխալները.

- Կոնֆլիկտը լուծելու փորձեր կատարել՝ առանց դրա ճշգրիտ պատճառների պարզաբանման, այսինքն՝ առանց ախտորոշում անցկացնելու:
- Կոնֆլիկտի սառեցումը: Կողմերի տարանջատումը և նրանց գործունեության ոլորտների սահմանափակումը կարող են որոշ դրական ազդեցություն ունենալ: Սակայն նույնիսկ գոյություն ունեցող սուբյեկտների փոխարինումը կհանգեցնի կոնֆլիկտի վերսկսելուն մեկ այլ ակտիվ անդամի հետ:
- Կոնֆլիկտի առարկայի և իրական ընդդիմախոսների սխալ սահմանում: Երբեմն կոնֆլիկտի մեջ ներգրավված ակտիվ ընդդիմախոսներն անկախ խաղացողներ չեն, այլ գործում են իրական ընդդիմախոսների թելադրմամբ, որոնք նախընտրում են ինչ-ինչ պատճառներով մնալ ստվերում: Սխալից խուսափելու համար պետք է իրականացվի աշխտորոշում, որի հիմնական հարցն է՝ «Ու՞մ է շահավետ սա»:
- Գործողությունների ձգձգում: Այս դեպքում ղեկավարը ոչ միայն չի լուծում կոնֆլիկտը, այլև անորոշության պայմանները բացասաբար են ազդում կողմերի մոտիվացիայի վրա:
- Երկու կողմերի հետ բանակցող միջնորդի անհաջող ընտրությունը: Միջնորդը չի կարող լինել պատահական որևէ մեկը: Ցանկալի է, որ նա լինի կազմակերպության ղեկավարը, մարդկային ռեսուրսների կառավարիչը կամ կողմերից յուրաքանչյուրի անմիջական ղեկավարը:
- Հույզերի և լարվածության հետ աշխատանքի բացակայություն, մինչդեռ կոնֆլիկտը մշտապես ուղեկցվում է մեծ լարվածությամբ և հուզական անհանգստությամբ: Շատ վտանգավոր է, երբ հույզերը առաջնային տեղ են զբաղեցնում, քան գիտակցությունը: Հուզական

ոչ կայուն վիճակը բացասաբար է ազդում աշխատակիցների մոտիվացիայի վրա:

- Կոնֆլիկտների ավարտը պետք է արտացոլվի կազմակերպական մշակույթի ու նորմերի փոփոխությունների և լրացումների մեջ: Ողջ կազմակերպական մշակույթը պետք է ուղղված լինի աշխատակիցների մոտիվացիայի բարձրացմանը, քանի որ միայն մոտիվացված աշխատակիցն է ունակ ցուցաբերելու աշխատանքի բարձր արդյունավետություն:

Կոնֆլիկտի վերջնական լուծումը կլինի մասնակիցների հուզական լարվածության վերացումը, այսինքն՝ ներանձնային կոնֆլիկտների բացակայությունը: Խնդիրն առավել արդյունավետ է լուծվում բանակցությունների, զրույցների, պարզաբանումների միջոցով: Կոնֆլիկտի ամբողջական լուծումը հնարավոր է միայն փոխադարձ շահերի հիման վրա բանակցություններում, ինչը թույլ է տալիս անցնել վարքի գործընկերական ձևին և համագործակցության ռազմավարության: Միայն կոնֆլիկտի ավարտից ու ամբողջական լուծումից հետո կարող է վերականգնվել աշխատանքային առողջ մթնոլորտը և աշխատակիցների մոտիվացիան:

Կոնֆլիկտների հաղթահարման տեսանկյունից անհրաժեշտ է վերլուծել և բացահայտել կոնֆլիկտը կազմող կողմերի պահանջմունքները և հնարավորության դեպքում բավարարել դրանք,հասկանալ, որ շատ հաճախ դիրքորոշումները և հետաքրքրությունները չեն համընկնում: Այն պարագայում, երբ կոնֆլիկտները ոչ մի կերպ լուծել հնարավոր չէ, հարկավոր է այն մեղմել, ստեղծել միջավայր, որում կողմերը կունենան համագործակցային նորմալ փոխհարաբերություններ՝ անկախ նրանց միջև կոնֆլիկտի առկայությունից:

Կազմակերպություններում կոնֆլիկտների կառավարումն ունի նաև տվյալ երկրին բնորոշ գծեր, որոնք առավել ընդունելի են այս կամ այն պետության կամ ազգի համար: Մասնավորապես՝ Գերմանիայում կոնֆլիկտների լուծման նպատակով օգտագործվում են կոնֆլիկտի կանխարգելման, նախազգուշացման, վերացման, վերահսկման մեթոդները: Գերմանիայում կոնֆլիկտի արդյունավետ կարգավորման նպատակով ղեկավարը պետք է նախապես ուսումնասիրի կոնֆլիկտների առաջացման բոլոր հնարավոր աղբյուրները և բացառի դրանց ազդեցությունը անձնակազմի վրա: Հակասությունների պատճառները բացահայտելու համար ղեկավարի կողմից կազմակերպվում են ժամանցի տարբեր միջոցառումներ, դասընթացներ և հետազոտություններ, որի արդյունքում տեղի է ունենումանձնակազմի միվորում, և նվազում է կոնֆլիկտների առաջացման վտանգը, ինչը խթանում է նաև վերջիններիս մոտիվացիայի

բարձրացմանը: Ղեկավարը կարողանում է մտերմանալ անձնակազմի հետ, ինչը հանգեցնում է նրան, որ կոնֆլիկտների առաջացման դեպքում մեծացնում է դրա հաջող լուծման հավանականությունը [19]: Այստեղից կարելի է եզրակացնել, որ Գերմանիայում առավել զարգացած է կոնֆլիկտների կանխարգելման մեթոդը: Կոնֆլիկտների կանխարգելման նկարագրված համակարգը գերմանական կազմակերպությունների առավելություններից է, ինչը նրանց առավել մրցունակ է դարձնում այլ երկրների կազմակերպությունների հետ համեմատությամբ:

Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում կոնֆլիկտների կարգավորման առավել կիրառելի մեթոդը միջնորդությունն է: Միջնորդությունը կոնֆլիկտի կարգավորման մեթոդ է, որին մասնակցում է երրորդ կողմը, որն ուղղակիորեն հետաքրքրված չէ, թե ինչպես է այն ավարտվելու: Երրորդ կողմի դերը կարող են ստանձնել մեկ անձ, կամ մի խումբ մասնագետներ: Միջնորդությունն ունի լավ զարգացած և ստուգված տեխնոլոգիա: Կոնֆլիկտների կառավարման միջնորդության մեթոդը ԱՄՆ-ում սկսել է կիրառվել 1960 թվից ի վեր: Ներկայումս բազմաթիվ կազմակերպություններ կիրառում են այն կոնֆլիկտների կարգավորման գործընթացում, քանի որ այդ մեթոդի կիրառմամբ ձեռք բերված համաձայնությունների շուրջ 90% -ն իրականացվում է, իսկ կազմակերպության ներսում վերականգնվում է առողջ բարոյահոգեբանական մթնոլորտն ու աշխատակիցների մոտիվացիան:

Ճապոնիայում, որտեղ ներկազմակերպական կոնֆլիկտները հասցված են նվազագույնի, կոլեկտիվի անդամները գտնվում են ընկերական հարաբերություններում: Ճապոնական կազմակերպություններում ղեկավարը զբաղեցնում է ամենապատասխանատու պաշտոնը, ով և միավորում է կոլեկտիվը՝ կանխարգելելով կամ վերացնելով կոնֆլիկտային իրավիճակները: Ճապոնիայում տարածված կադրային քաղաքականությունն արտահայտում է այդ երկրի պատմական առանձնահատկությունները, հասարակական-տնտեսական դրվածքի տարբերությունները, մշակույթը և հասարակության հոգեբանությունը: Ճապոնացիներն իրենց երկրի հիմնական հարստությունը համարում են մարդկանց՝ դիտարկելով ոչ թե առանձին անհատին, այլ խմբին: Կառավարման ճապոնական մոդելի շրջանակներում ղեկավարության գլխավոր նպատակը կազմակերպության արդյունավետության բարձրացումն է, որը մեծապես իրականացվում է աշխատակիցների մատիվացիայի և կատարողականի բարձրացման միջոցով: Ճապոնիայում կազմակերպության արդյունավետ գործունեության գրավականն ասոցացվում է բարձր որակավորում ունեցող և արդյունավետ անձնակազմի հետ: Այդ պատճառով մոտիվաց-

մանը տրվում է առաջնային նշանակություն: Աշխատանքի արդյունավետության բարձրացման և կարգապահության պահպանման նպատակով ճապոնացի ղեկավարները առավել կիրառում են մոտիվացիայի պարգևատրման, քան պատժի մեթոդները:

Ուսումնասիրելով և հաշվի առնելով նաև կոնֆլիկտների կառավարման և անձնակազմի մոտիվացիայի միջազգային փորձառությունը, առաջարկվում է կազմակերպություններում կոնֆլիկտային իրավիճակների նվազեցման նպատակով խուսափել ներքոնշյալ գործողություններից․

- անմիջական բացասական վերաբերմունք դիմացինի նկատմամբ անկախ կազմակերպությունում վերջինիս զբաղեցրած դիրքից, կրթական աստիճանից կամ լիազորություններից.
- հրամայական տոնի, սպառնալիքների, մեղադրական արտահայտությունների, ընդգծված հեգնանքի բացակայություն դիմացինի հանդեպ.
- մեծամիտ վերաբերմունքի, հանդիմանանքների, ծաղրանքի և անհարկի նկատողությունների վերացում միմյանց հետ շփման ընթացքում.
- կտրուկ գնահատականների, սեփական խորհուրդների կամ տեսակետի պարտադրում շրջապատի մարդկանց.
- անցյալի տհաճ իրադարձությունների, արդեն իսկ կատարված սխալների անհարկիհիշեցումներ.
- անազնվության (իմացածի մտածված կոծկում)և ստախոսության կիրառում աշխատակիցների հետ փոխհարաբերություններում.
- էթիկայի կանոնների խախտում և անքաղաքավարի սովորությունների առկայություն (չբարևել, խոսակցության մեջ չներգրավել, անբարյացակամություն դրսևորել, խոսակցին ընդհատելու հակվածություն),
- պարտականությունների և լիազորությունների չկատարում, թերի կատարում կամ սեփական պարտականությունները դիմացինի վրա բարդելու միտում.
- անտեղի վիճարկումներ, ճշմարիտ նկատողություն ստանալու դեպքում մեղավորությունն ուրիշների վրա բարդելու հակվածություն:

Վերոնշյալ քայլերի պահպանումը ղեկավարին և աշխատակիցներին հնարավորություն կտա խուսափել մի շարք կոնֆլիկտներից, որոնց առաջացումը և լուծումը պահանջում են լրացուցիչ ջանքեր, ժամանակ ու միջոցներ, ինչպես նաև ազդում են աշխատակիցների մոտի-

վացիայի վրա: Առանձնացվում են կոնֆլիկտի լուծման հետևյալ ուղիները, որոնց կիրառման դեպքում կոնֆլիկտների կառավարման գործընթացն առավել արդյունավետ կիրականացվի և չի խոչընդոտի աշխատակիցների մոտիվացիայի բարձրացմանը.

- համագործակցության մթնոլորտի ստեղծում,
- հարաբերությունների և հաղորդակցման պարզության ձգտում,
- կոնֆլիկտի առկայության ճանաչում,
- պայմանավորվածություն կոնֆլիկտի հաղթահարման մասին (որտեղ և ինչպես են սկսվում հաղթահարման աշխատանքները),
- կոնֆլիկտի ուրվագծում, այսինքն՝ որոշել այն որպես փոխադարձ խնդիր, որը պետք է լուծվի,
- համաձայնության ստացում,
- լուծման ժամանակահատվածի որոշում,
- պլանի կատարում,
- արդյունքի գնահատում:

Կոլեկտիվում առաջացող կոնֆլիկտների հաղթահարմանն ուղղված՝ ղեկավարները պետք է իրականացնեն կառավարման կառուցողական քաղաքականություն, որոնց շարքում են աշխատանքի նկատմամբ պահանջների պարզաբանումը, աշխատակցից սպասվող արդյունքների պարզաբանումը, կազմակերպության հիերարխիկ կառուցվածքի ստեղծումը, որպեսզի ցանկացած աշխատակից իմանա իր դիրքը, իրավասությունները և պարտականությունները, գնահատման ու խրախուսման համակարգի ճիշտ կիրառությունը, որը թույլ կտա իջեցնել կոնֆլիկտների առաջացման հավանականությունը: Ղեկավարի գործողությունների հիմքում պետք են լինի աշխատակիցների մոտիվացիայի հիմնահարցերը, քանի որ միայն բարձր մոտիվացիա ունեցող աշխատակիցներն են ապահովում աշխատանքի բարձր արդյունավետություն և կազմակերպության առաջընթաց: Մարդկային ռեսուրսների արդյունավետ կառավարման նախադրյալներից է կազմակերպական մշակույթի ստեղծումը՝ ներառելով կոնֆլիկտների կառավարման և աշխատակիցների մոտիվացման արդյունավետ համակարգերի կիրառում:

Յուրաքանչյուր կազմակերպությունում անհնար է խուսափել կոնֆլիկտներից, սակայն արդյունավետ կառավարման դեպքում հնարավոր է խուսափել դրա առաջացրած բացասական հետևանքներից՝ վերադարձնելով աշխատանքային առողջ սոցիալ-հոգեբանական մթնոլորտը և աշխատելու մոտիվացիան:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Dues M.*The Art of Conflict Management: Achieving Solutions for Life, Work, and Beyond, USA. Virginia, 2010. PP. 1.
2. *Rahim M.*Managing Conflictin Organizations, Third edition, London, 2001. PP. 1.
3. *Веснин В.* Практический менеджмент персонала: Пособие по кадровой работе, М., 2007. СС. 145.
4. *Сергейчук А.* Социология управления, Москва, 2002. СС. 212
5. *Максимцева И.* Управление человеческими ресурсами. М., 2012. СС. 309
6. *Рыбакова М.* Конфликт и взаимодействие в педагогическом процессе, М., 1991. СС. 127.
7. *Rowley Ch., Jackson K.* Human Resource Management. The Key Concepts, Great Britain. 2011. PP. 81.
8. *Dessler G.*, Human Resource Management, 13th ed., Florida, 2012. PP. 4.
9. *Львов Л.* Педагогический менеджмент: учебное пособие, Челябинск, 2008, СС. 103
10. *Shadare O., Hammed A., Ayo T.* Influence of Work Motivation, Leadership Effectiveness and Time Management of Employees,Nigeria, European Journal of Economics, Finance and Administrative Science, 2009, no. 16, pp. 7-17.
11. Кирхлер Э., Родлер К. Мотивация в организациях. Психология труда и организационная психология, Харьков, 2008. СС. 13.
12. *Максимцева И.* Управление человеческими ресурсами. М., 2012. СС. 314.
13. *Craig E., Tim A.*Developing Your Conflict Competence, USA, 2010. PP. 2.
14. *Кибанов А., Ворожейкин И.,Захаров Д., Коновалова В.*Конфликтология, Москва, 2005., СС. 85.
15. *Дмитриев А.* Конфликтология, М., 2005. 318 С.
16. *Лукашевич В.* Основы управления персоналом, М., 2012. СС. 218.
17. *Карташев Я*. Конфликты в организации, М., 2010, 78 С.
18. *Козлов С.* Конфликт в организациях, Научный вестник МГТУ ГА. 2007. №113. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/konflikt-v-organizatsiyah (09.03.2020).
19. *Козлов А.* Сравнительная характеристика методов профилактики конфликтов в организациях Федеративной Республики Германия и Российской Федерации. Научно-методический электронный журнал «Концепт». 2016. Т. 34. с.146–152. URL: http://e-koncept.ru/2016/56753.htm.

ВЛИЯНИЕ КОНФЛИКТОВ НА МОТИВАЦИЮ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ОРГАНИЗАЦИИ

Л.А. Оганян

АННОТАЦИЯ

В статье представлены позитивные и негативные функции конфликта, причины их возникновения в организациях, этапы развития конфликта и влияние различных типов разрешений конфликтов на работу и мотивацию человеческих ресурсов организации. Представлена роль и действия руководителя в эффективном управлении конфликтом и мотивации человеческих ресурсов.

Конфликт, как неотъемлемый фактор в истории человечества, лежит в основе развития мира. Конфликт является одиним из

неоспоримых фактов общественных отношений и движущий фактор социальных изменений. Конфликты возникают во всех человеческих отношениях. При неправильном подходе конфликт отрицательно влияет на человека, на отношения, на организацию, на сообщество и на страны. При правильном подходе помогает выявлять проблемы, строить более крепкие отношения.

Конфликт рассматривается как условие человеческого взаимодействия, в основе которого лежат противоречия, различия между ценностями и интересами субъектов социальных отношений. Конфликты также могут быть вызваны различиями в восприятии, взглядах, убеждениях и ценностях.

Отсутствие конфликта ведет к застою, а слишком много конфликтов может привести к распаду организации. Конфликты выполняют как положительные, так и отрицательные функции. Среди положительных функций конфликта можно выделить:

• конфликт помогает выявить ситуацию с разных сторон,

• повышает эффективность группового принятия решений,

• позволяет людям выражать свои мысли и мнения,

• способствует личному, социальному или экономическому развитию,

•выполнет объединяющую функцию (группа объединяется, чтобы противостоять другой стороне конфликта),

• разрешение конфликта приводит к стабилизации ситуации, так как причины конфликта исчезают,

• посредством когнитивной функции стороны конфликта могут распознавать не только свои сильные стороны и возможности, но и потенциал противной стороны,

Помимо вышеуказанных положительных функций, конфликт выполняет ряд отрицательных функций, в том числе:

• отсутствие мотивации сотрудников и снижение производительности,

• снижение или отсутствие сотрудничества в течении или после разрешения конфликта,

• нарушение процесса достижения целей,

• ухудшение социально-психологической атмосферы в коллективе,

• материальные и моральные затраты на разрешение конфликта.

Конфликты являются неотъемлемой частью развития организации, поэтому положительная или отрицательная сторона конфликта зависит от того, насколько эффективно менеджер управляет им, как воспринимаются причины конфликта, проводится ли работа по предотвращению конфликтов или создается ли в коллективе благоприятную рабочую среду.

Основная задача управления человеческими ресурсами – направлять поведение сотрудников, управлять конфликтные ситуации, найти пути к их разрешению, а также мотивировать сотрудников, потому что без мотивации у них не будет необходимой производительности.

Мотивация - это процесс повышения производительности труда сотрудников для достижения целей организации. Руководитель организации или менеджер управления человеческими ресурсами должен уметь разрешать конфликты, поскольку каждый конфликт в организации влияет на мотивацию сотрудников. Управление конфликтами - одна из уникальных функций управления. Поэтому важная задача каждого менеджера конструктивно использовать конфликты, предотвращать их негативные последствия.

Управление конфликтом - это способность менеджера определить конфликтную ситуацию, анализировать ее и проводить направленные социально-психологические действия для его разрешения. Эффективность управления конфликтами в организации обусловлена применением методов, которые используются в процессах разрешения конфликтов, а также для повышения мотивации и производительности сотрудников. Управление конфликтом это контролирование конфликтной ситуации и применение действий его разрешения. Управление конфликтом включает следующие этапы:

1. Восприятие конфликта и предварительная оценка ситуации.
2. Исследование причин конфликта.
3.Поиск способов разрешения конфликта и реализация соответствующих действий.

После окончания конфликта выделяются следующие этапы:

1. Разрешение конфликта.
2. Урегулирование конфликта.
3. Устранение конфликта.
4. Заглушение конфликта.

Полное разрешение конфликта возможно только на основе взаимных интересов на переговорах, что позволяет перейти к стратегическому партнерству и сотрудничеству. Только после завершения конфликта и полного разрешения можно восстановить здоровую рабочую атмосферу и мотивацию сотрудников.

Выделяются следующие способы разрешения конфликта, при применении которых процесс управления конфликтом будет осуществляться более эффективно и не будет препятствовать повышению мотивации сотрудников.

• Создание сотруднической атмосферы.
• Стремление к простоте общения.
• Признание конфликта как взаимную проблему, которую необходимо решить.
• Соглашение об урегулировании конфликта (где и как начинается работа по разрешению).
• Получение согласия.
• Определение сроков разрешения конфликтов.
• Выполнение плана.
• Оценка результатов.

Чтобы преодолеть конфликты в команде, менеджеры должны внедрить конструктивную политику управления, включая

разъяснение требований к должности, уточнение ожидаемых результатов от сотрудника, создание иерархической структуры организации, чтобы каждый сотрудник знал свою должность, обязанности, систему оценки, что снизит вероятность конфликтов. Избежать конфликтов в организациях невозможно, но при эффективном управлении можно избежать вызванных им негативных последствий и вернуть здоровую рабочую социально-психологическую атмосферу и мотивацию сотрудников.
Ключевые слова: конфликт, управление конфликтами, мотивация.

IMPACT OF CONFLICT MANAGEMENT ON THE HUMAN RESOURCES MOTIVATION OF AN ORGANIZATION

L. Ohanyan

ABSTRACT

The article reveals the positive and negative sides of conflicts, the reasons of the conflicts in the organizations, as well as the conflict evolution stages and the effective conflict management impact on the Human Resources professional activity and motivation. The article deals with the role and the actions of a leader aimed at the effective conflict management and Human Resources motivation.
Key words: conflict, conflict management, motivation.

ПСИХОЛОГИЯ

УДК 159+378

Поступила: 20.12.2020г.
Сдана на рецензию: 21.12.2020г.
Подписана к печати: 28.12.2020г.

ИНТЕГРАТИВНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ АРМЕНИИ И ЮГА РОССИИ[1]

Т.Л. Шапошникова, И.А. Аполлонов, О.Р. Тучина, О.А. Гордиенко, У.В. Новикова

Кубанский государственный технологический университет
shtale@yandex.ru; tuchena@yandex.ru; obligo@yandex.ru; gordienko-olga@yandex.ru; uliana_novik@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Межкультурный диалог стал тем системообразующим фактором сотрудничества, который объединяет людей различных культур, способствует выработке уважительного отношения к истории, языкам, культуре и обычаям других народов, формирует мощные стимулы к развитию и укреплению интеграционных процессов в различных областях на широкой социальной основе. Культурное сотрудничество в рамках общего культурного пространства России и Армении является не только важным фактором становления региональной системы международных отношений, обеспечивая стабильность и прочность сотрудничества государств на долговременной основе, но и способствует повышению роли и значения государств региона в современном мировом порядке в стратегически важном центре евразийского суперконтинента. В связи с доминированием в настоящее время технических средств информирования и усиления их воздействия на молодежь актуальной стала проблема влияния социальных сетей на воспитательный процесс и становление культурных ценностей. Представители Кубанского государственного технологического университета и Российско-Армянского университета выступили с инициативой объединить воспитательную направлен-

[1]*Работа выполнена при поддержке Министерства просвещения РФ (проект № 173-15-2020-2639 «Формирование мотивации изучения русского языка в зарубежной молодежной среде за счет актуализации исторических связей с Россией в культурной и профессиональной областях»).*
Авторы выражают благодарность зав. кафедрой психологии РАУ, доктору психологических наук, профессору ***А.С. Берберян*** *за активную профессиональную помощь в реализации проекта.*

ность учебных заведений и технические возможности социальных сетей, позволив преподавателям крупнейших вузов самостоятельно организовать социальные сети и использовать их в воспитательных и образовательных целях путём сравнения национальных и межнациональных представлений о культурном герое. Методологической основой проекта стала реализация системы личностно-центрированного образовательного взаимодействия, позволившая реализовать андрагогический подход к воспитанию, отвечающий за становление стратегических жизненных целей, определяющих принципы поведения.
Ключевые слова: Армения, Россия, социальное воспитание, региональные мезофакторы социализации, аксиосфера, социальные сети.

Сохранение и развитие общего культурного пространства России и Армении, развитие культурных связей является исключительно актуальным и стратегически важным для наших народов. В ряде случаев практика культурного взаимодействия опережает развитие политического и экономического сотрудничества, создавая благоприятные условия для продвижения в различных областях взаимодействия государств. Сотрудничество в рамках единого культурного пространства соответствует коренным интересам российского и армянского народов, развитию их человеческого потенциала и позволяет каждому гражданину этих государств максимально широко удовлетворять свои культурные потребности, включая международный уровень, преодолевать националистические предрассудки и национальную замкнутость, способствуя максимальному развитию личности.

Как известно, система воспитания нацелена на создание положительного образа деятеля, выросшего из национальной культуры и претворяющего в жизнь национальные и общечеловеческие ценности. Ценностная ориентация молодежи зависит от социализации и от «воспитания как составной части социализации» [1], от актуализации в молодёжной среде ценностных установок национальной картины мира, от предоставления возможностей осуществить сравнительно-сопоставительный анализ национальных картин мира в ходе межнациональных контактов.

В связи с доминированием в мире технических средств информирования и усиления их эмоционального воздействия, по сравнению с живым словом, актуальной стала проблема влияния СМИ и социальных сетей на воспитательный процесс и становление культурных ценностей, в основе которых ранее лежало живое общение и личный пример. При этом вынужденный переход большинства стран в 2020–2021гг. на дистанционное обучение ещё больше актуализировал проблему перехода с живого контакта на удаленное

воздействие [2]. Здесь мы имеем дело с мезофакторами социализации – влиянием на воспитание социальных сетей и средств массовой коммуникации, которые организуют андрагогические воспитательные программы далеко не всегда под руководством воспитателей-профессионалов и социальных педагогов. В результате социальные сети перехватили воспитательную инициативу у стабильно её выполнявших ранее учебных заведений.

Сложившаяся ситуация позволила представителям вузов выступить с инициативой объединить исконную воспитательную направленность учебных заведений и технические возможности социальных сетей, позволив преподавателям крупнейших вузов самостоятельно организовать социальные сети и использовать их исключительно в морально-воспитательных целях, для укрепления нравственных позиций молодёжи путём сравнения национальных и межнациональных представлений о культурном герое. Практическая реализация этой идеи и анализ ее итогов и явилась целью нашего проекта.

Инициатива проведения такой воспитательной работы исходила от Кубанского государственного технологического университета и Российско-Армянского университета, была поддержана Министерством просвещения РФ в рамках гранта в форме субсидии № 173-15-2020-2639 по проекту «Формирование мотивации изучения русского языка в зарубежной молодежной среде за счет актуализации исторических связей с Россией в культурной и профессиональной областях» в соответствии с тематикой лота 2.9 «Формирование интереса к изучению русского языка посредством знакомства с жизнью и достижениями величайших деятелей науки и культуры России».

Объектом исследования явился процесс осознания молодым поколением двух стран исторических и современных культурных связей между Арменией и Россией посредством сопоставления культурных героев**.** Предметом исследования стали способы представления национального и межнационального культурного героя (идеала) через знакомство с жизнью и достижениями выдающихся деятелей науки и культуры Армении и России.

Актуальность исследования детерминирована следующими факторами:

- важностью сохранения и развития общего культурного пространства стран, что формирует необходимость освоения студентами основного культурного наследия, персонифицированного в конкретных людях, отразившегося в смежном территориальном расположении, в развитии представлений о значимости национальной и общемировой культуры, об ее духовных ценностях;

- важностью формирования и развития научных связей и межкультурного диалога, основанных на кросс-культурных пересечениях и личном взаимовлиянии деятелей национальной культуры.

Научная новизна состоит в следующем:

- впервые разработаны и апробированы подходы к дистанционной реализации андрагогических (ценностно ориентированных) воспитательных задач, направленных на становление межнациональной толерантности, причем в масштабе конкретных стран, с учетом как возрастных и культурных интересов студентов, так и национальных особенностей стран;
- непосредственно реализован интегративный потенциал межкультурных связей Армении и Юга России как территориально и культурно близких национальных регионов Кавказа.

Методологической основой проекта явилась реализация системы личностно-центрированного образовательного взаимодействия, решающая проблему «вочеловечивания культуры» за счет знакомства с жизнью и творчеством выдающихся личностей, сформировавших культурные смыслы и ценности как национальной, так и общечеловеческой значимости, что позволяет реализовать андрагогический подход к воспитанию, отвечающий за становление стратегических жизненных целей, определяющих принципы поведения.

В ходе воспитательного воздействия также использовалась методика формирования сознания студентов как становление этически правильных оценок и суждений в процессе ценностно-ориентированной деятельности при опоре на личный опыт, практическую коллективную деятельность, специально организованное эмоциональное подкрепление при учете уровня подготовленности аудитории.

Коллективная деятельность студентов была реализована в специально созданных сообществах в социальных сетях (ВКонтакте: https://vk.com/club-199804880, Facebook: https://www.facebook.com/groups/351717116095790), которые реализовали принцип эмоционального подкрепления и тем самым послужили средствами мотивации участия студентов в вебинарах, прошедших в ноябре – декабре 2020г. Участники и посетители сообществ смогли узнать о красоте озера Севан, Национальном парке Армении Дилижан, о памятниках средневековой армянской архитектуры – монастырских комплексахА-гарцин (X–XIIвв.) и Гошаванк (XII–XIII вв.). Об особенностях национальной одежды армянского народа. Познакомились с величайшими открытиями Юрия Оганесяна, в честь которого назван один из новых химических элементов. Услышали звучание дудука – древнего армянского музыкального

инструмента. Прикоснулись к творчеству знаменитых дудукистов современности Д. Гаспаряна и Аргишти, а также познакомились с произведениями писательницы НаринэАбгарян, которая в повести «С неба упали три яблока» с огромным уважением рассказывает о родной земле.

Тематика вебинаров была следующей: «Человек культуры: национальное и общечеловеческое измерение», «Армения и Россия: кросс-культурные пересечения», «Общечеловеческие горизонты культуры».

Проведение вебинаров преследовало следующие цели:

- разработка и реализация субъектного подхода к формированию личностных ценностей студентов на основе базовых общечеловеческих ценностей, воплощенных в деятельности представителей армянской и русской науки и культуры и реализуемых в условиях информатизации, гуманитаризации и гуманизации образования;
- в процессе социального взаимодействия реализация цепочки социального воспитания: воспитательная – коллектив преподавателей (как социальная группа, ведущая воспитательную работу), – молодежные коллективы со своей субкультурой – конкретные субъекты (индивидуальности) с собственными ценностными ориентациями, стереотипами мышления;
- формирование аксиосферы (системы ценностей) студентов за счёт актуализации нравственных ориентиров, почерпнутых в ходе воспитательного воздействия из жизни и творчества выдающихся деятелей науки и культуры Армении и России, как один из факторов укрепления дружеских отношений между странами;
- реализация принципов аксиологически направленного воспитания посредством знакомства с жизнью и творчеством величайших представителей науки и культуры Армении и России, чья жизнь и деятельность имела отношение к югу России и не могла быть отражена по этой причине в школьных и вузовских лингвокультурных учебных программах, но предлагаемые обучающимся данные позволяют углубить и конкретизировать представление о достижениях российской науки и культуры, увидеть параллели с национальным культурным героем, выявить кросс-культурные взаимодействия;
- приобщение студентов двух стран к национальным ценностям друг друга, использовав сравнительно-сопоставительный анализ и ориентацию на терминальные ценности национальных культур.

Реализация проекта сделала необходимым принятие следующих определений и теоретических положений. Ценности – это ядро структуры лично-

сти, определяющее ее направленность, они формируются в процессе социализации и обеспечивают духовную ориентацию человека, направленность его мировоззрения. Общечеловеческие ценности – это система аксиологических максим, содержание которых не связано непосредственно с конкретным историческим периодом развития общества или конкретной этнической традицией, но, наполняясь в каждой социокультурной традиции собственным конкретным смыслом, система воспроизводится, тем не менее, в любом типе культуры в качестве ценности. Национальные ценности более специфичны, отражают культурный уровень и образ жизни этноса. Интегративный процесс – сочетание технологического и содержательного уровня

Вопрос о том, каким образом соединить в воспитательном процессе социальные сети (вызовы времени, связанные с цифровизацией обучения) и личностно-личностное мотивирующее общение, является очень важным, интегрирующим потенциальные межкультурные отношения стран. Нами предлагается следующий подход к нему. Известно, что поликультурную образовательную и воспитательную среду помогают создать общие знания студентов разных стран в области науки и культуры. При этом опора осуществляется на сформированное ранее в родной культурной среде чувство любви к своей стране, к родине, а также к ближайшему социальному окружению, к усвоенным с детства культурным традициям, к привычным природным реалиям, т.е. к своей малой родине. Осознание единства общемировых ценностей позволяет посредством «переноса» ценностных ориентиров на иную национальную почву сформировать доброе отношение к другим странам (особенно при совместном территориальном проживании людей разных национальностей, как на Юге России), осознать ценность дружбы народов.

Кубань исторически – многонациональная земля, через ее территорию осуществлялась контакты с другими народами, поэтому можно назвать много деятелей науки и искусства, в чьей жизни переплелись судьбы Юга России и исторической родины. Это в наибольшей степени касается Кубани и Армении.

Еще А.С. Пушкин в незаконченной поэме «Тазит», написанной по следам путешествия в 1820г. по Кубани и Северному Кавказу, описал сложности передвижения армянских купцов и русских путешественников по землям Кубани и поднял проблему толерантности. Так, молодой горец Тазит щадит попавшегося ему на горной тропе безоружного торговца-армянина, а также пытается решать проблемы путем переговоров, а не оружием и насилием и

этим вызывает неприятие со стороны своих соплеменников, но любовь и уважение у читателя поэмы.

Деятельность А.С. Пушкина по созданию русского литературного языка, выведению русской литературы на мировой уровень во многом сопоставима с деятельностью армянского учёного-языковеда начала нашей эры Месропа Маштоца по созданию армянкой литературы, алфавита и письменности, по реализуемым в его подвижническом служении гуманистическим идеям. И одного, и другого культурного деятеля превозносит не только национальная, но и общемировая культура.

В XIX веке Россию покорил талантливый маринист Иван Константинович Айвазовский (армянин Ованнес Айвазян), рожденный на берегу Черного моря и отразивший в своих картинах морскую стихию, прекрасную и опасную, неподвластную человеку и чарующую, заставляющую любить себя. Умение быть независимым, одерживать победы исключительно благодаря трудолюбию и необычайному таланту сделало Айвазовского культурным героем как Росси, так и Армении.

Горячее солнце юга заставляет вызревать великолепный виноград в Армении и на Кубани – и в результате в XX веке делает успехи виноделие. Корифеями в производстве марочных вин стали А.М. Фролов-Багреев (создатель шампанских вин в Абрау-Дюрсо) и М.С. Седракян (создатель знаменитых армянских коньяков), история жизни которых чрезвычайно поучительна для нового поколения творческой молодежи.

Нравственный подвиг Матери Марии (Е.Ю. Кузьминой-Караваевой), удостоенной посмертно за антифашистскую деятельность высшей награды Франции (ордена Почетного легиона), сравнивают с самоотверженностью Аршалуйс Киворковны Ханжиян из маленького армянского селения в горном районе Кубани, которая посвятила свою жизнь выхаживанию солдат, раненых в боях за освобождения от фашистов Северного Кавказа, и уходу за их могилами. Типичным культурным героем в национальной картине мира выступает, как можно видеть,не только мужчина, но и женщина.

Таким образом, в печатном тексте социальной сети реализуется возможность теоретически соотнести знаковые личности национальных культур двух стран, но для того, чтобы эти сведения наполнить эмоциональной выразительностью, чтобы они могли мотивировать желание взять их за образец для подражания, требуется ещё добавить вебинары – живое слово преподавателя, который сумеет через проявление собственных чувств и отношений показать гуманистическую сущность кросс-культурных пересечений. Также были подготовлены учебные пособия для работы в аудитории под руково-

дством преподавателя [3, 4], которые позволяют реализовать воспитательную потребность в живом слове, предоставляют возможность провести учебную дискуссию на темы идентичности становления идеала в национальных культурах (единых по духу и национальных по выражению).

Интегративный подход как сочетание технических средств удаленного общения и личностно-личностного эмоционального контакта преподавателя и студентов оптимально реализуется при последовательности двух форм социального воздействия: письменной формы общения в социальных сетях в сочетании с со зрительной- и аудионаглядностью и затем с переходом к вебинарам как к средству видеонаглядности, позволяющей использовать мощный фактор личностного общения. Наиболее удачно в воспитательном процессе, посвящённом нахождению общего (типичного) межнационального культурного героя, использование региональных мезофакторов социализации – сравнение культурных героев на рядом расположенном территориальном пространстве, имеющем многонациональное население и давние межнациональные контакты. В этом случае культурный герой типичен по занятию (разведению винограда и изготовлению вин, как А.М. Фролов-Багреев и М.С. Седракян), исполнению гражданского долга в годы войны (Мать Мария и Аршалуйс Ханжиян), просветительской деятельности (Месроп Маштоц и Александр Пушкин), занятию искусством (И.К. Айвазовский и др.).

В данном исследовании мы проследили основные межкультурные связи Армении и Юга России. В дальнейшем оно будет продолжено и углублено посредством анализа национальных картин мира, реализуемых студенчеством двух стран как специфическими социальными группами общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Мудрик А.В.* Воспитание как составная часть процесса социализации // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия: Педагогика. Психология. 2008.Вып. 3(10). СС. 7–24: https://cyberleninka.ru/article/-n/vospitanie-kak-sostavnaya-chast-protsessa-sotsializatsii
2. *Берберян А.С.* Дистанционное обучение в системе высшего образования в условиях пандемии: вызовы и возможности//Антология российской психотерапии и психологии. М., 2020. СС. 31–35.
3. Литература и культура России и стран СНГ в современном медиатексте / Сост.: У.В. Новикова [и др.]; Под ред. Т.Л. Шапошниковой; ФГБОУ «Кубан. гос. технол. ун-т». Краснодар: Издательский Дом–Юг, 2020. 182с.
4. Русская классическая литература для иностранных студентов из СНГ. Северный Кавказ и Кубань в творчестве А.С. Грибоедова, А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова): Учебное пособие / Сост.: О.А. Гордиенко, И.А. Аполлонов, И.В. Рус-Брюшинина и др. Под ред. Т.Л. Шапошниковой; ФГБОУ «Кубан. гос. технол. ун-т». Краснодар : Издательский Дом–Юг, 2020. 250с.

INTEGRATIVE POTENTIAL OF INTERCULTURAL RELATIONS BETWEEN ARMENIA AND THE SOUTH OF RUSSIA

T. Shaposhnikova, I. Apollonov, O. Tuchina, O. Gordienko, U. Novikova

ABSTRACT

Intercultural dialogue has become a system-forming factor of cooperation that unites people of different cultures, promotes the development of a respectful attitude to the history, languages, culture and customs of other peoples, forms powerful incentives for the development and strengthening of integration processes in various fields on a broad social basis. Cultural cooperation in the framework of the common cultural space of Russia and Armenia is not only an important factor in the formation of regional system of international relations, providing stability and strength the cooperation of States on an ongoing basis, but also contributes to the role and importance of regional States in the contemporary world order in the strategically important center of the Eurasian supercontinent. Due to the current dominance of technical means of informing and strengthening their impact on young people, the problem of the influence of social networks on the educational process and the formation of cultural values has become urgent. Representatives of the Kuban State Technological University and the Russian-Armenian University took the initiative to combine the educational orientation of educational institutions and the technical capabilities of social networks, allowing teachers of the largest universities to independently organize social networks and use them for educational and educational purposes by comparing national and interethnic ideas about a cultural hero. The methodological basis of the project was the implementation of learner-centered educational interaction to enable adragogical approach to education is responsible for the strategic development goals in life, determining the principles of behavior.

Keywords: Armenia, Russia, social education, regional mesofactors of socialization, axiosphere, social networks.

УДК 159.9 + 330.16

Поступила: 04.11.2020г.
Сдана на рецензию: 05.11.2020г.
Подписана к печати: 19.01.2021г.

ԱՊՐԱՆՔԱԳՆԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԱԹԵՄԱՏԻԿԱԿԱՆ ՄՈԴԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱ ԿԻՐԱՌՈՒՄԸ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԱՐՔԻ ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Կ.Վ. Ոսկանյան

Երևանի պետական համալսարան
voskanyankarlen@gmail.com

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Տնտեսական վարքին վերաբերող հարցերը վաղուց են դուրս եկել տնտեսագիտական ուսումնասիրությունների շրջանակից և դարձել միջոլորտային հետազոտությունների առարկա: Քիչ չեն այս ուղղությամբ հոգեբանական հետազոտությունները, որոնցով հիմնավորվում է տնտեսական վարքի վրա հոգեբանական գործոնների ազդեցությունը: Մաթեմատիկական մեթոդների գործադրմամբ կառուցվում են անձի հոգեֆիզիոլոգիական առանձնահատկություններով և սոցիալական գործոններով պայմանավորված տնտեսական վարքի սոցիալ-հոգեբանական տարատեսակ մոդելներ: Հոդվածում դիտարկվում է ծախսերի ֆունկցիայի միջոցով կառուցվող ապրանքագնային տարածության մաթեմատիկական մոդելը և քննարկվում անձի՝ հոգեբանական գործոններով պայմնավորված տնտեսական վարքի հետազոտություններում այդ մոդելի կիրառելիության խնդիրը:

Հիմնաբառեր՝ տնտեսական վարք, արդյունավետության ցուցանիշներ, հոգեբանական գործոններ, մոդելավորում, գծային տարածություն:

Ժամանակակից տնտեսագիտական տեսություններում կիրառական մեծ նշանակություն են ձեռք բերել տնտեսական սուբյեկտների վարքին և նրա մոդելավորմանն առնչվող հետազոտությունները: Տնտեսական վարքը հետազոտության առարկա է դարձել նաև սոցիոլոգների, քաղաքագետների և հոգեբանների համար, ինչը ստիպում է նրանց մշակել մարդու վարքի ընդհանրացված միջգիտակարգային մոդելներ, որոնցից ելնելով հնարավոր կլինի կատարել կանխորոշումներ նաև տնտեսական վարքի հնարավոր դրսևորումների վերաբերյալ: Այս ուղղությամբ իրականացված ուսումնասիրությունները (հեղինակներ՝ Գ. Տարդ, Ջ. Կատո-

նա, Հ. Բեքկեր, Կ. Բրուներ, Ջ. Էրրոու, Ս. Լինդենբերգ, Ա. Էտցիոնի, Պ. Վայզե, Հ. Սայմոն, Յո. Շումպետեր, Դ. Կահնեման, Ա. Տվերսկի, Մ. Ռաբին, Ա. Կիտով, Օ. Դեյնեկա, Վ. Պոզնյակով, Ա. Կարնիշև, Ա. Վերիգին, Ա. Ժուրավլյով, Մ. Վինակուրով, Գ. Ջալևսկի և այլք) փաստում են, որ տնտեսական վարքի՝ մասնավորապես նրա արդյունավետության ցուցանիշների վրա, զգալի ազդեցություն ունեն հոգեբանական գործոնները [1]-[10]: Այդ է պատճառը, որ հոգեբանական գիտություններում ևս լայն թափ են ստացել այնպիսի հետազոտությունները, որոնք նվիրված են անձի տնտեսական վարքի վրա հոգեբանական գործոնների ազդեցության բացահայտմանը և այդ գործոններով պայմանավորված վարքի մոդելների կառուցմանը:

Ի տարբերություն դասական տնտեսագիտության մեջ ընդունված «բացարձակ արդյունավետության» հայեցակարգի՝ ըստ որի տնտեսական վարքի արդյունավետության չափանիշը անձի եսակենտրոնությամբ պայմանավորված և նվազագույն ծախսերով ձեռք բերված շահույթի առավելագույն չափն է, ներկայիս տնտեսագիտական տեսություններում գերիշխում է Հերբերտ Սայմոնի առաջադրած «սահմանափակ արդյունավետության» հայեցակարգը, որի հիմքում տնտեսավարող սուբյեկտների *գործողությունների արդյունավետության* դրույթն է [11], [12]: Սույն հայեցակարգի իրատեսականությունը հիմնավորվում է նաև փորձարարական հոգեբանության ոլորտում իրականացված հետազոտությունների արդյունքներով, որոնք փաստում են, որ շուկայական տնտեսության ռիսկայնության պայմաններում ընտրություն կատարելիս, տնտեսավարող սուբյեկտներն առաջնորդվում են ոչ միայն կոգնիտիվ, այլև աֆեկտիվ դրդապատճառներով, ինչը կարող է հանգեցնել տնտեսական վարքի ոչ արդյունավետ դրսևորումների [13–15]: Մասնավորապես կոգնիտիվ հոգեբանության ոլորտում իրականացված հետազոտությունները (հեղինակներ՝ Ս. Լիխտենշտեյն, Պ. Սլովիկ, Դ. Բուղեսկու, Դ. Կրանց, Ու. Էդվարդս, Բ. Միլլերս, Բ. Կարլսոն և այլք) փաստեցին, որ տնտեսական որոշումների ընդունման գործընթացի վրա վճռորոշ ազդեցություն կարող են ունենալ անձի հոգեֆիզիոլոգիական և սոցիոհոգեբանական առանձնահատկություններով պայմանավորված գործոնները:

Ինստիտուցիոնալ և էվոլյուցիոն տնտեսագիտական ուղղությունների ներսում ձևավորվել է այն տեսակետը, որ, չնայած եսակենտրոն ուղղվածության՝ տնտեսական սուբյեկտի վարքը միշտ չէ, որ ուղեկցվում է եկամուտների մաքսիմալացմանը միտված արդյունավետ լուծումների որոնմամբ, քանի որ գտնվելով սովորությունների, հույզերի, հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների կողմից սահմանված իրավական

նորմերի ազդեցության տակ՝ անձը հաճախ չի կարողանում կայացնել բացարձակ արդյունավետ որոշումներ [16], [17]: Պատահական չէ, որ տնտեսագիտության ոլորտում (մասնավորապես տնտեսական սուբյեկտների վարքին առնչվող հարցերում) հոգեբանական հետազոտությունների կարևորության գնահատանքը հանդիսացավ մասնագիտությամբ հոգեբան Դանիել Կահնեմանին 2002 թվականին տնտեսագիտության գծով շնորհված նոբելյան մրցանակը: Ներկայիս տնտեսագետների զգալի մասն ընդունում է, որ տնտեսական վարքը ոչ միայն տնտեսագիտական, այլև հոգեբանական գործոններով պայմանավորված եզրույթ է: Այս համատեքստում իրականացվում են հետազոտություններ, որոնց նպատակն է փորձարարական ճանապարհով բացահայտել անձի տնտեսական վարքում դրսևորվող այն օրինաչափությունները, որոնց հիմքում ընկած են անձնային և էթնոհոգեբանական առանձնահատկությունները: Մաթեմատիկական մեթոդների գործադրմամբ կառուցվում են տնտեսական վարքի սոցիալ-հոգեբանական տարատեսակ մոդելներ:

Տնտեսական վարքը մոդելավորելիս, փորձարարական հոգեբանության մեջ գործածում են $[(x_1, p_1);(x_2, p_2);...;(x_n, p_n)]$ «ռիսկային հեռանկար» և $U(x)=\sum_{i=1}^{n}u(x_i)p_i$՝ «օգտակարության ֆունկցիա» մաթեմատիկական հասկացությունները, որտեղ x_i-երը հեռանկարի ելքերն են, $u(x_i)$-ն i-րդ ելքի օգտակարությունն է, p_i-երը՝ ելքերի հանդես գալու հավանականությունները ($\sum_{i=1}^{n}p_i=1$) [18]: Ցուցաբերելով քանակական և կարգային վերլուծությունների վրա հենված մոտեցումներ՝ օգտակարության ֆունկցիաների միջոցով հաշվարկվում են տնտեսական վարքի արդյունավետության ցուցանիշները: Օգտակարության ֆունկցիայի տակ նկատի են ունենում տնտեսական սուբյեկտի կողմից ֆիքսված ժամանակահատվածում օգտագործվող բարիքների ծավալի և դրանց վրա կատարվող ծախսերի չափի կախվածությունն արտահայտող ֆունկցիաները: Այդ ֆունկցիաներն ունեն $U=f(x_1, x_2,..., x_n)$ անբացահայտ տեսքը, որտեղ U-ն օգտակարության քանակն է, իսկ $x_1, x_2,..., x_n$-երը օգտագործվող բարիքների ծավալներն են: Կարգային վերլուծություններ կատարվում են այն դեպքում, երբ անձը, չկարողանալով տալ իր ընտրանքների օգտակարության քանակական գնահատականը, վարկանիշավորում է դրանք ըստ իր նախապատվությունների: Նախապատվություններով պայմանավորված ընտրանքների գործընթացի հիմքում ընկած է ամերիկացի գիտնականներ Ջ. Նեյմանի և Օ. Մորգենշտերնի աքսիոմների համակարգը [19, էջ

51–52], կամ դրա փոխակերպված տարբերակները (տե՛ս, օրինակ [20, էջ 33–34]): Ելնելով Նեյման-Մորգենշտերնի աքսիոմներից՝ $U(x)$ ֆունկցիայի միջոցով տնտեսագետները մեկնաբանում են ռիսկի պայմաններում «արդյունավետ տնտեսական վարք» եզրույթը՝ հանգեցնելով արդյունավետության ցուցանիշների խնդիրը $U(x)$ ֆունկցիայի մինիմիզացման խնդրին:

Այլ է ընտրանքների և դրանց օգտակարության ցուցանիշների հարցում հոգեբանների մոտեցումը: Հոգեբանները գտնում են, որ որքան էլ անձը՝ առաջնորդվելով իր կայուն պահանջմունքներով և նախասիրություններով դրսևորի իրեն ձեռնտու տնտեսական վարք, նա՝ որպես այս կամ այն սոցիալական խմբի անդամ, հաշվի է նստում նաև սոցիալ-տնտեսական իրավիճակների, սովորույթների և հասարակական նորմերի հետ, համադրում է սեփական վարքը հասարակության այլ անդամների վարքի հետ: Հետևաբար, տնտեսական վարքի արդյունավետության ցուցանիշները հաշվարկելիս պետք է ելնել անձի ոչ միայն տնտեսագիտական, այլ նաև հոգեբանական մոդելից: Սա նշանակում է, որ տնտեսական վարքի մոդելավորման գործընթացի նպատակը պետք է լինի ճշտել, թե որքանո՛վ են հասարակության ներսում գործող բարոյաիրավական նորմերը, անձի անհատական և էթնոհոգեբանական առանձնահատկություններն ազդում նրա տնտեսական վարքի վրա, որո՛նք են տնտեսական հարաբերությունների ներսում գործող հոգեբանական այն օրինաչափությունները, որ կարող են դոմինանտ ազդեցություն ունենալ նրա վարքի վրա:

«Սահմանափակ արդյունավետության» հայեցակարգը ենթադրում է, որ որքան էլ մարդը ձգտի արդյունավետ գործել, միևնույն է, նրա այդ կարողությունները սահմանափակ են, քանի որ պայմանավորված են մտավոր ընդունակություններով և որոշումներ կայացնելու համար անհրաժեշտ տեղեկատվության ոչ լրիվությամբ: Եվ քանի որ մարդու վարքը կարող է ուղղորդվել նաև հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների զանազան ֆորմալ և ոչ ֆորմալ կանոններով ու նորմերով, ուստի անձնական շահի տեսանկյունից այն կարող է լինել նաև ոչ բացարձակ արդյունավետ: Տնտեսագիտության դասական տեսություններում հաշվի չի առնվում այն հանգամանքը, որ որքան էլ որոշումներ ընդունելու պահին մարդն առաջնորդվի էգոցենտրիկ նկրտումներով, միևնույն է, որոշման արդյունքը նրա համար միշտ մնում է անորոշ, ինչը ընտրության գործընթացում կարող է դառնալ հոգեբանական գործոն: Դ. Կահնեմանի և Ա. Տվերսկու հետազոտությունները ցույց տվեցին, որ ընտրանքների գործընթացում փորձարկվողների զգալի մասի մոտ Նեյման-Մոր-

զենշտերնի նորմատիվային աքսիոմները չեն գործում և հետևաբար չեն կարող համարվել տնտեսական վարքի արդյունավետության ցուցանիշի հաշվարկման նախադրույթներ: Փորձերի արդյունքում պարզվեց, որ փորձարկվողների մի մասը ռիսկային պայմաններում ընտրություն է կատարում ոչ թե կոգնիտիվ, այլ զգացական դրդապատճառներից ելնելով: Հետևաբար տնտեսական սուբյեկտների վարքը մոդելավորելիս չպետք է ելնել միայն անձի տնտեսագիտական մոդելից, քանի որ տնտեսական վարքի դրսևորման գործընթացում դերակատարություն ունեն նաև անձի զգացմունքայնությունը, իմպուլսիվությունը, չգիտակցված ու չվերահսկվող ներքին մղումները:

Անդրադառնանք ծախսերի ֆունկցիայի միջոցով կառուցվող ապրանքազնային տարածության մաթեմատիկական մոդելին և անձի տնտեսական վարքի արդյունավետության խնդրում այդ մոդելի հնարավոր դրսևորումներին: Այդ նպատակով դիտարկենք վերջավոր n թվով ապրանքատեսակներից բաղկացած $T=\{a_1,a_2,...,a_n\}$ տեսականին, որտեղ a_i-երը ($i=\overrightarrow{1,n}$)[1] տեսականիում առկա ապրանքների անվանումներն են: Դիցուք x^i-ն որևէ սպառողի (անձի) կողմից ֆիքսված t ժամանակահատվածում i-րդ ապրանքատեսակի օգտագործվող քանակությունն է՝ արտահայտված համապատասխան չափման միավորով (հատով, կիլոգրամով, լիտրով և այլն)[2]: $x=\{x^1,x^2,...,x^n\}$ կարգավորված n-յակն անվանենք անձի *պահանջմունքի վեկտոր:* Եթե $y=\{y^1,y^2,...,y^n\}$-ը մեկ այլ պահանջմունքի վեկտոր է, ապա $x=y$ հավասարությունը կնշանակի, որ ցանկացած $i=\overrightarrow{1,n}$ արժեքի դեպքում $x^i=y^i$: Պահանջմուքի վեկտորների բազմությունը նշանակենք A^n: Պահանջմունքնի ցանկացած x և y վեկտորները միմյանց գումարելու և x վեկտորը α իրական թվով բազմապատկելու գործողությունները բնական է սահմանել հետևյալ կերպ.

$$x+y=\{x^1,x^2,...,x^n\}+\{y^1,y^2,...,y^n\}=\{x^1+y^1,x^2+y^1,...,x^n+y^n\}, \quad (1)$$

[1] $i=\overrightarrow{1,n}$ կարճ գրելաձևը կնշանակի, որ i-ն՝ որպես փոփոխվող ինդեքս, ընդունում է 1-ից մինչև n բոլոր արժեքները:

[2] Որոշ x^i-եր կարող են լինել 0, ինչը կնշանակի, որ սպառողն այդ ապրանքատեսակներից չի օգտագործում:

$$\alpha x = \alpha\{x^1, x^2, ..., x^n\} = \{\alpha x^1, \alpha x^2, ..., \alpha x^n\}:$$

(2)

A^n-ում դիտարկենք $e_1 = \{1,0,0,...,0\}$, $e_2 = \{0,1,0,...,0\}, \ldots,$ $e_n = \{0,0,0,...,1\}$ վեկտորները, որոնց կանվանենք *ապրանքատեսակների միավոր վեկտորներ*[3]: A^n-ի ցանկացած $x = \{x^1, x^2, ..., x^n\}$ վեկտոր միակ ձևով կներկայացվի $e_1, e_2, \ldots, e_n$ վեկտորների գծային զուգակցության միջոցով, քանի որ համաձայն (1) և (2)-ի՝ իրավացի է

$$x = \{x^1, x^2, ..., x^n\} = \{x^1, 0, 0, ..., 0\} + \{0, x^2, 0, ..., 0\} + \cdots + \{0, 0, ... 0, x^n\} =$$

$$= x^1 \cdot (\{1,0,0,...,0\} + x^2 \cdot \{0,1,0,...,0\} + \cdots + x^n \cdot \{0,0,0,...,1\} = x^1 \cdot e_1 + x^2 \cdot e_2$$

$$+ \cdots + x^n \cdot e_n = \sum_{i=1}^{n} x^i e_i \quad (3)$$

վերլուծությունը: Օգտագործելով (1)-(3) առնչությունները՝ դժվար չէ համոզվել, որ A^n-ը $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքով n-չափի գծային (վեկտորական) տարածություն է [21], [22]: Այսպիսով, սպառողների պահանջմունքների A^n բազմությունը կարելի է դիտարկել որպես տեսականիում առկա ապրանքատեսակների միավոր վեկտորներներից բաղկացած $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքով n-չափի գծային տարածություն, որի ամեն մի $x = x^i e_i$ տարրի x^i կոորդինատները մի որևէ անձի պահանջմունքը բավարարելու համար անհրաժեշտ ապրանքների համապատասխան քանակներն են: Անվանենք այն *պահանջմունքների* կամ *ապրանքների տարածություն:*

A^n գծային տարածությունում դիտարկենք մեկ այլ $\{e_{i'}\}_{\overline{1,n}}$ հենք: Թող այս նոր հենքում $x = x^{i'} e_{i'}$, $e_i = \Gamma_i^{i'} e_{i'}$: Քանի որ $x \in A^n$ վեկտորի համար իրավացի է

$$x^i e_i = x^{i'} e_{i'}, \quad (4)$$

---

[3] (1) և (2) ձևով ներմուծված գումարման և թվով բազմապատկման գործողությունների նկատմամբ ապրանքատեսակների միավոր վեկտորների համախումբը (նշանակենք այն $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$) գծորեն անկախ է, քանի որ $e_1, e_2, \ldots, e_n$ վեկտորների $\alpha_1 e_1 + \alpha_2 e_2 + \cdots + \alpha_n e_n$ գծային զուգակցությունը 0 է միայն $\alpha_1 = \alpha_2 = \cdots = \alpha_n = 0$ դեպքում:

հավասարությունը, ապա տեղադրելով նրանում e_i վեկտորների արժեքները՝ կստանանք $x^i\Gamma_i^{i'}\vec{e}_{i'} = x^{i'}\vec{e}_{i'}$: Հաշվի առնելով $e_{i'}$ վեկտորների անկախությունը՝ կունենանք

$$x^{i'} = \Gamma_i^{i'} x^i : \qquad (5)$$

Հանգունորեն, եթե (4) հավասարության մեջ տեղադրենք $e_{i'} = \Gamma_{i'}^i e_i$ արժեքները, որոնք $e_{i'}$ վեկտորների ներկայացումներն են $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքում, կստանանք

$$x^i = \Gamma_{i'}^i x^{i'} : \qquad (6)$$

(5) և (6) բանաձևերն արտահայտում են պահանջմունքների A^n տարածության վեկտորի կոորդինատների ձևափոխության օրենքը մի հենքից մյուսին անցնելիս, որտեղ $(\Gamma_i^{i'})$-ն և $(\Gamma_{i'}^i)$-ը չվերասերվող փոխհակադարձ մատրիցներ են[4]:

Դիցուք պահանջմունքի $x = \{x^1, x^2, ..., x^n\}$ վեկտորն ունեցող սպառողը[5] տեսականու a_1 ապրանքատեսակի մեկ միավորի համար վճարում է λ_1 դրամ, a_2-ի մեկ միավորի համար λ_2 դրամ, և վերջապես՝ a_n-ի մեկ միավորի համար λ_n դրամ: $\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\}$ n-յակն անվանենք x սպառողի *գնային վեկտոր:* Այդ դեպքում նրա ծախսը (նշանակենք այն $f(x)$) կհաշվարկվի

$$f(x) = x^1\lambda_1 + x^2\lambda_2 + \cdots + x^n\lambda_n = \sum_{i=1}^n x^i\lambda_i = x^i\lambda_i,^* \qquad (7)$$

բանաձևով: Ակնհայտ է, որ $f(x)$ ֆունկցիայի թվային արժեքը պայմանավորվում է $\lambda=\{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\}$ գնային վեկտորով, որը բոլոր սպառողների

---

[4] Այդ մատրիցներն անվանում են գծային տարածության մի հենքից մեկ այլ հենքի անցման մատրիցներ: Նրանց համար իրավացի են $\Gamma_{k'}^i\Gamma_j^{k'} = \delta_j^i$ և $\Gamma_{j'}^k\Gamma_k^{i'} = \delta_{j'}^{i'}$ նույնությունները:

[5] Այսուհետ « $x = \{x^1, x^2, ..., x^n\}$ պահանջմունքի վեկտոր ունեցող սպառող» արտահայտությանը զուգահեռ կօգտագործենք նաև « x սպառող» և « x պահանջմունք» արտահայտությունները:

* Օգտվելով թենզորական հաշվում ընդունված նշանակումներից՝ եթե գումարի նշանի տակ գտնվող արտադրյալ պարունակող արտահայտության մեջ գումարման ինդեքսը հանդես գա միաժամանակ և՛ ներքևում, և՛ վերևում, ապա ըստ այդ ինդեքսի իրականացվող գումարման ∑ նշանը բաց կթողնենք:

համար կարող է լինել ինչպես նույնը՝ այնպես էլ տարբեր[6]: (7) բանաձևով որոշվող $f : A^n \to R$ արտապատկերումով սահմանվում է վեկտորական արգումենտից սկալյար ֆունկցիա, որի թվային արժեքը ցույց է տալիս x պահանջմունքն ունեցող անձի ծախսերի չափը $\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\}$ գնային վեկտորի դեպքում: Անվանենք այն x սպառողի *ծախսերի ֆունկցիա:* f ֆունկցիան գծային ձև է [23], քանի որ $x = \{x^1, x^2, ..., x^n\}$ և $y = \{y^1, y^2, ..., y^n\}$ պահանջմունքի վեկտորների և α իրական թվի համար իրավացի են

$$f(x+y) = (x^i + y^i)\lambda_i = x^i\lambda_i + y^i\lambda_i = f(x) + f(y), \quad (8)$$

$$f(\alpha x) = (\alpha x^i)\lambda_i = \alpha(x^i\lambda_i) = \alpha f(x): \quad (9)$$

առնչությունները[7]: Այսինքն՝ պահանջմունքների A^n տարածության տրված $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքի դեպքում, ամեն մի $\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\}$ գնային վեկտորի՝ (7) բանաձևով միարժեքորեն համապատասխանում է f գծային ձև (ծախսերի ֆունկցիա):

Դիտարկենք միևնույն x սպառողի $f_1(x)$ և $f_2(x)$ ծախսերի ֆունկցիաները՝ որոշված $\lambda^1 = \{\lambda^1_1, \lambda^1_2, \ldots, \lambda^1_n\}$ և $\lambda^2 = \{\lambda^2_1, \lambda^2_2, \ldots, \lambda^2_n\}$ գնային վեկտորներով: Ըստ (4)-ի

$$f_1(x) = x^1\lambda^1_1 + x^2\lambda^1_2 + \cdots + x^n\lambda^1_n = x^i\lambda^1_i,$$

$$f_2(x) = x^1\lambda^2_1 + x^2\lambda^2_2 + \cdots + x^n\lambda^2_n = x^i\lambda^2_i,$$

հետևաբար

$$f_1(x) + f_2(x) = x^i\lambda^1_i + x^i\lambda^2_i = x^i(\lambda^1_i + \lambda^2_i), \quad (10)$$

---

[6] Ակնհայտ է, որ λ գնային վեկտորը բոլոր սպառողների համար նույնը կլինի այն դեպքում, երբ նրանք առևտուր անեն միևնույն վաճառակետից: Տարբեր վաճառակետերից առևտուր անելու դեպքում λ գնային վեկտորը տարբեր սպառողների համար կարող են լինել տարբեր, քանի որ միևնույն ապրանքը տարբեր վաճառակետերում տարբեր գին կարող է ունենալ:

[7] Նկատենք, որ (8) և (9) արտահայտություններում թե՛ x և թե՛ y սպառողների համար գնային վեկտորը նույնն λ -ն է:

$$\alpha f_1(x) = \alpha(x^i \lambda_i^1) = x^i(\alpha\lambda_i^1),\ \alpha \in R, \tag{11}$$

ինչը նշանակում է, որ ծախսերի ֆունկցիաների բազմության մեջ բնական ձևով ներմուծվում են f_1 և f_2 ֆունկցիաների $(f_1 + f_2)$ գումար և α իրական թվի ու f_1 ֆունկցիայի $(\alpha \cdot f_1)$ արտադրյալ ֆունկցիաները՝ որոշված համապատասխանաբար $\lambda^1 + \lambda^2 = \{\lambda_1^1 + \lambda_1^2, \lambda_2^1 + \lambda_2^2, ..., \lambda_n^1 + \lambda_n^2\}$ և $(\alpha \cdot \lambda^1) = \{\alpha\lambda_1^1, \alpha\lambda_2^1, ..., \alpha\lambda_n^1\}$ գնային վեկտորներով: Այսինքն՝ ծախսերի ֆունկցիաների բազմության մեջ

$$f_1(x) + f_2(x) = (f_1 + f_2)(x) \quad (12) \qquad \text{և} \qquad (\alpha \cdot f_1)(x) = \alpha f_1(x) \quad (13)$$

կանոններով սահմանվում են գումարման և թվով բազմապատկման գործողություններ, ընդ որում՝ $(f_1 + f_2)(x)$ և $(\alpha \cdot f_1)(x)$ ֆունկցիաները ևս գծային են, քանի որ

$$(f_1 + f_2)(x+y) = (x^i + y^i)(\lambda_i^1 + \lambda_i^2) =$$
$$= x^i(\lambda_i^1 + \lambda_i^2) + y^i(\lambda_i^1 + \lambda_i^2) = (f_1 + f_2)(x) + (f_1 + f_2)(y),$$

$$(\alpha \cdot f_1)(x+y) = (x^i + y^i)(\alpha\lambda_i^1) = x^i(\alpha\lambda_i^1) + y^i(\alpha\lambda_i^1) = (\alpha f_1)(x) + (\alpha f_1)(y):$$

Հետևաբար, A^n-ի վրա որոշված ծախսերի ֆունկցիաների բազմությունը (12) և (13) բանաձևերով սահմանված գումարման և թվով բազմապատկման գործողությունների նկատմամբ վեկտորական տարածություն է կազմում: Նշանակենք այն $\tilde{A}^n$:

Օգտվելով f ֆունկցիայի գծայնությունից՝ կարող ենք գրել, որ A^n-ի կամայական x տարրի դեպքում

$$f(x) = f(x^i\vec{e}_i) = f\left(x^1e_1 + x^2e_2 + \cdots + x^ne_n\right) = x^1 f(e_1) + x^2 f(e_2) + \cdots +$$
$$x^n f(e_n) = x^i f(e_i): \tag{14}$$

$e_i = \{0,...,0,1,0,...,0\}$ պահանջմունքի վեկտորի համար[8] (7) ներկայացումից կունենանք

$$f(e_i) = 0\cdot\lambda_1 + 0\cdot\lambda_2 + \cdots + 0\cdot\lambda_{i-1} + 1\cdot\lambda_i + 0\cdot\lambda_{i+1} + \cdots + 0\cdot\lambda_n = \lambda_i, (i = \overline{1,n}), \tag{15}$$

[8] e_i-ն այն պահանջմունքն է, որի i-րդ կոորդինատը 1 է, իսկ մնացածները՝ 0:

այսինքն՝ $f(e_i)$-ն i-րդ ապրանքատեսակի մեկ միավորի գինն է: Համաձայն f ֆունկցիայի սահմանման, $f(e_i)$-ն նաև i-րդ ապրանքատեսակի մեկ միավորի վրա կատրվող ծախսն էր: $f(e_i)$-ի այս երկու իմաստների նույնացումը շատ բնական է, քանի որ տնտեսագիտական տեսանկյունից ևս ապրանքի մեկ միավոր ձեռք բերելու ծախսը հավասար է այդ ապրանքի մեկ միավորի գնին: Ելնելով (15)-ից՝ $\lambda = (\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n)$ գնային վեկտորը կարելի է գրառել նաև $\lambda = (f(e_1), f(e_2), ..., f(e_n))$ տեսքով:

$\widetilde{A}^n$ -ում դիտարկենք

$$f^i(e_j) = \delta^i_j = \begin{cases} 1, & i = j \\ 0, & i \neq j \end{cases}, \ (i, j = \overrightarrow{1,n}) \tag{16}$$

բանաձևով որոշվող f^i գծային ձևերը: Ցույց տանք, որ $f^1, f^2, \ldots, f^n$ գծային ձևերը $\widetilde{A}^n$ տարածության հենք են կազմում: Իրոք՝ (16) արտահայտությունից ունենք

$$f^1(e_1) = 1, \ f^1(e_2) = 0, \ f^1(e_3) = 0, \ldots, \ f^1(e_n) = 0,$$

$$f^2(e_1) = 0, \ f^2(e_2) = 1, \ f^2(e_3) = 0, \ldots, \ f^2(e_n) = 0, \tag{17}$$

. . . .

$$f^n(e_1) = 0, \ f^n(e_2) = 0, \ldots, \ f^n(e_{n-1}) = 0, \ f^n(e_n) = 1:$$

f^i -երի գծայնությունից, $\forall x \in A^n$ պահանջմունքի վեկտորի դեպքում կունենանք

$$f^i(x) = f^i(x^j e_j) = x^j f^i(e_j) = x^j \delta^i_j = x^i, \quad (i = \overrightarrow{1,n}) \tag{18}$$

ինչը նշանակում է, որ f^i -ն ամեն մի $x = x^j e_j$ պահանջմունքի վեկտորի համապատասխանեցնում է այդ իսկ վեկտորի i-րդ կոորդինատը (որը նաև x պահանջմունքի վեկտորն ունեցող սպառողի կողմից a_i ապրանքի օգտագործվող քանակությունն էր): Այսպիսով, (7)-ից և (18)-ից հետևում է, որ ծախսերի ամեն մի f ֆունկցիա՝ որպես գծային ձև, այնպիսի f^i ֆունկցիաների գծային զուգակցություն է, որոնցից յուրաքանչյուրը x պահանջմունքի վեկտորին համապատասխանեցնում է նրա i-րդ կորդինատը: Քանի որ n այդպիսի ֆունկցիաները գծորեն անկախ են,

ապա f^i ֆունկցիաների համակարգը կարելի է համարել $\widetilde{A}^n$ վեկտորական տարածության հենք: (17)-ից հետևում է նաև, որ f^1 գծային ձևը որոշվում է {1,0,0,...,0} գնային վեկտորով, f^2-ը՝ {0,1,0,...,0} գնային վեկտորով, f^n-ը՝ {0,0,0,...,1} գնային վեկտորով, որոնք՝ գծորեն անկախ են: Սա ևս հիմնավորում է, որ (16) բանաձևով որոշվող $f^1, f^2, \dots, f^n$ գծային ձևերը՝ որպես $\widetilde{A}^n$ տարածության տարրեր, գծորեն անկախ են, հետևաբար դրանք կարելի է դիտարկել որպես $\widetilde{A}^n$ գծային տարածության հենքային վեկտորներ: $f^1, f^2, \dots, f^n$ հենքային վեկտորների համակարգը նշանակենք $\{f^i\}_{\overline{1,n}}$: (7) և (18)-ից հետևում է նաև, որ

$$f(x) = \lambda_1 f^1(x) + \lambda_2 f^2(x) + \cdots + \lambda_n f^n(x) = \lambda_i f^i(x): \qquad (19)$$

Հաշվի առնելով (17)-ը, λ-ն կարելի է ներկայացնել $\widetilde{A}^n$ տարածության f^i հենքային վեկտորների միջոցով հետևյալ կերպ.

$$\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\} = \{\lambda_1, 0, ..., 0\} + \cdots + \{0, ..., 0, \lambda_n\} = \lambda_1\{1,0,...,0\} + \cdots + \lambda_n\{0,0,...,1\} =$$
$$= \lambda_1\{f^1(\vec{e}_1), f^1(\vec{e}_2), ..., f^1(\vec{e}_n)\} + \cdots + \lambda_n\{f^n(\vec{e}_1), f^n(\vec{e}_2), ..., f^n(\vec{e}_n)\} = \lambda_i f^i,$$

որտեղ

$$f^i = \{f^i(\vec{e}_1), f^i(\vec{e}_2), ..., f^i(\vec{e}_{i-1}), f^i(\vec{e}_i), f^i(\vec{e}_{i+1}), ..., f^i(\vec{e}_n)\} =$$
$$\{0,0,...,0,1,0,...,0\}, \quad (i = \overrightarrow{1,n}):$$

Այսպիսով, տրված $\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n\}$ գնային վեկտորով որոշվող ամեն մի $f(x)$ ծախսերի ֆունկցիա, միակ ձևով կարելի է ներկայացնել $f^1, f^2, \dots, f^n$ գծորեն անկախ վեկտորների գծային զուգակցությամբ, հետևաբար $\{f^i\}_{\overline{1,n}}$ համակարգը $\widetilde{A}^n$ տարածության հենք է: Անվանենք այն A^n տարածության $\{\vec{e}_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքի *փոխադարձ հենք:* Քանի որ A^n-ի տրված $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքի դեպքում յուրաքանչյուր $f(x)$ ծախսերի ֆունկցիա՝ որպես գծային ձև, միարժեքորեն որոշվում է թվերի $\{f(e_1), f(e_2), ..., f(e_n)\}$ n-յակով (գնային վեկտորով), ապա ակնհայտ է, որ $\widetilde{A}^n$ և A^n տարածությունները իզոմորֆ են: Հետևաբար $\dim \widetilde{A}^n = \; = \dim A^n = n$: $\widetilde{A}^n$-ը, որը A^n տարածության համալուծ տարածությունն է [21], անվանենք *ծախսերի տարածություն:* Այնքանով որ $\widetilde{A}^n$ տարածության տարրերը (ծախսերը)

միարժեքորեն պայմանավորվում են λ գնային վեկտորով, $\widetilde{A}^n$ տարածությունը կանվանենք նաև *գնային տարածություն:*

Ամփոփելով ասվածը, կարելի է ձևակերպել հետևյալ արդյունքը: Եթե $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$-ը պահանջմունքների A^n տարածության հենք է, իսկ $\{f^i\}_{\overline{1,n}}$-ն նրա փոխադարձ հենքն է նրան համալուծ $\widetilde{A}^n$ գնային տարածությունում, ապա ծախսերի ֆունկցիայի հաշվարկման (7) բանաձևում ապրանքատեսակների $x^1, x^2, ..., x^n$ քանակները, որոնք պահանջմունքի $x \in A^n$ վեկտորի կոորդինատներն են $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքում, միաժամանակ $x \in A^n$ վեկտորի վրա $\widetilde{A}^n$ տարածության f^1, $f^2, \ldots, f^n$ հենքային գծային ձևերի արժեքներն են: Գնային վեկտորի λ_i կոորդինատները $f(x) \in \widetilde{A}^n$ վեկտորի կոորդինատներն են $\{f^i\}_{\overline{1,n}}$ հենքում, ինչպես նաև f ֆունկցիայի $f(e_1)$, $f(e_2), \ldots$, $f(e_n)$ արժեքներն են A^n-ի $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքային վեկտորների վրա: Իրավացի են հետևյալ առնչությունները.

$$x = x^i \vec{e}_i, \quad f^i(\vec{x}) = x^i, \quad f(x) = \lambda_i f^i(x), \quad f(e_i) = \lambda_i,$$

$$x = \{x^1, x^2, ..., x^n\} = \{f^1(x), f^2(x), ..., f^n(x)\},$$

$$\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\} = \{f(e_1), f(e_2), ..., f(e_n)\} \quad (*)$$

$$f(x) = x^i f(e_i), \quad f(x) = f(e_i) f^i(x), \quad \lambda = \lambda_i f^i:$$

(14) արտահայտությունից հետևում է, որ $f(e_i)$ հաստատունները (գնային վեկտորի կոորդինատները) կախված են $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքի ընտրությունից: Տեսնենք, թե ինչպես են փոփոխվում $f(e_i)$ գործակիցները, երբ A^n-ի $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքից անցում է կատարվում նոր՝ $\{e_{i'}\}_{\overline{1,n}}$ հենքի: Տրված x պահանջմունքի դեպքում $f(x)$-ը հին $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ հենքում ներկայացվում էր $f(x) = f(e_i)x^i$ տեսքով: Նոր $\{e_{i'}\}_{\overline{1,n}}$ հենքում այն կներկայացվի $f(x) = f(x^{i'}e_{i'}) = x^{i'} f(e_{i'})$ տեսքով: Հետևաբար $f(e_i)x^i = f(e_{i'})x^{i'}$: Տեղադրելով (6)-ից այս հավասարության մեջ $x^i = \Gamma^i_{i'} x^{i'}$ արժեքները՝ կստանանք $f(e_i)\Gamma^i_{i'}x^{i'} = f(e_{i'})x^{i'}$, որտեղից

$$f(e_{i'}) = \Gamma^i_{i'} f(e_i): \qquad (20)$$

Հանգունորեն կստանանք նաև, որ

$$f(e_i)=\Gamma_i^{i'} f(e_{i'}): \qquad (21)$$

Համեմատելով (20) և (21) բանաձևերը (5) և (6) բանաձևերի հետ դժվար չէ նկատել, որ $f(e_i)$-երից $f(e_{i'})$-երին անցումն իրականացվում է ոչ թե x^i-երից $x^{i'}$-երին անցման $(\Gamma_i^{i'})$ մատրիցի, այլ նրան հակադարձ $(\Gamma_{i'}^{i})$ մատրիցի միջոցով: Այսինքն՝ e_i հենքային վեկտորների ձևափոխության օրենքը համընկնում է $f(e_i)$-երի ձևափոխության օրենքի հետ և հակադարձ է x^i-երի ձևափոխության օրենքին: Այս հանգամանքը հաշվի առնելով է, որ մաթեմատիկական գրականության մեջ A^n տարածության վեկտորները $\widetilde{A}^n$ տարածության վեկտորներից տարբերելու համար վերջիններիս անվանում են նաև կովեկտորներ [24]:

Այսպիսով, f ֆունկցիան այնպիսի մի գծային ձև է, որը պահանջմունքի x և գնային λ վեկտորների յուրաքանչյուր զույգին՝ (7) կանոնով համապատասխանության մեջ է դնում սպառողի ծախսերի թվային արժեքը: Այն օժտված է հետևյալ չորս հատկություններով.

$$f(x+y)=f(x)+f(y),\quad f(\alpha x)=\alpha f(x),\quad (f_1+f_2)(x)=f_1(x)+f_2(x),$$

$$(\alpha f)(x)=\alpha f(x): \qquad (22)$$

(7) բանաձևով որոշվող ծախսերի $f(x)$ ֆունկցիայի $x^i\lambda_i$ արժեքը կարելի է դիտարկել որպես $x=x^ie_i$ և $\lambda=\lambda_i f^i$ վեկտորների $\langle x,\lambda\rangle$ սկալյար արտադրյալ[9].

$$f(x)=x^i\lambda_i=\langle x,\lambda\rangle, \qquad (23)$$

Օգտվելով (23) գրառումից՝ (22) արտահայտությունները ներկայացնենք

$$\langle x+y,\lambda\rangle=\langle x,\lambda\rangle+\langle y,\lambda\rangle,\quad \langle \alpha x,\lambda\rangle=\alpha\langle x,\lambda\rangle,\quad \langle x,\lambda^1+\lambda^2\rangle=\langle x,\lambda^1\rangle+\langle x,\lambda^2\rangle,$$

$$\langle x,\alpha\lambda\rangle=\alpha\langle x,\lambda\rangle, \qquad (24)$$

[9] Նկատենք, որ ի տարբերություն սկալյար արտադրյալի դասական սահմանման, որտեղ այն միևնույն գծային տարածության վեկտորների զույգին վերագրված թիվ է, այստեղ այն վերագրվում է վեկտորների այնպիսի զույգի, որոնցից մեկը A^n, իսկ մյուսը՝ $\widetilde{A}^n$ տարածության վեկտոր է:

տեսքերով: Կարող ենք ասել, որ (23) բանաձևով A^n և $\widetilde{A}^n$ տարածությունների օբյեկտների միջև սահմանվում է գործողություն[10] (նշանակենք այն $\varphi(x,f)$), որն ամեն մի $x \in A^n$ վեկտորի և $f \in \widetilde{A}^n$ կովեկտորի համապատասխանեցնում է $\lambda^i x_i$ թիվը (ծախսերի չափը), և այդ գործողությունը բավարարում է (24) պայմաններին: $\varphi(x,f)$ գործողության միջոցով (23) և (24) առնչությունները գրառենք հետևյալ կերպ.

$$\begin{aligned}\phi(x+y,f) &= \langle x+y,\lambda\rangle = (x^i+y^i)\lambda_i = x^i\lambda_i + y^i\lambda_i = \\ &= \langle x,\lambda\rangle + \langle y,\lambda\rangle = \phi(x,f)+\phi(y,f)\end{aligned}, \qquad (25)$$

$$\varphi(\alpha x,f) = \langle \alpha x,\lambda\rangle = (\alpha x^i)\lambda_i = \alpha(x^i\lambda_i) = \alpha\langle x,\lambda\rangle = \alpha\varphi(x,f), \qquad (26)$$

$$\begin{aligned}\phi(x,f_1+f_2) &= \langle x,f_1+f_2\rangle = x^i(\lambda_i^1+\lambda_i^2) = \\ &= x^i\lambda_i^1 + x^i\lambda_i^2 = \langle x,\lambda^1\rangle + \langle x,\lambda^2\rangle = \phi(x,f_1)+\phi(x,f_2)\end{aligned}, \qquad (27)$$

$$\varphi(x,\alpha f) = \langle x,\alpha f\rangle = x^i(\alpha\lambda_i) = \alpha(x^i\lambda_i) = \alpha\langle x,\lambda\rangle = \alpha\varphi(x,f): \qquad (28)$$

(25)-(28) բանաձևերից հետևում է, որ $\varphi(x,f) = \langle x,\lambda\rangle$ կանոնով սահմանվում է երկգծային ձև, որը x և f վեկտորների յուրաքանչյուր զույգին համապատասխանեցնում է $x^i\lambda_i$ թիվը: Հաստատուն գնային վեկտորի դեպքում[11] (երբ $\lambda = const$), φ երկգծային ձևի արժեքը պայմանավորվում է պահանջմունքի x վեկտորով, այսինքն՝ անհատական օգտագործման համար սպառողին անհրաժեշտ ապրանքների $x^1, x^2, \ldots, x^n$ քանակներով: Այդ դեպքում φ-ն վերածվում է մեկ վեկտորական արգումենտից գծային ձևի: φ-ն կվերածվի 1-գծային ձևի նաև այն դեպքում, երբ x պահանջմունքի վեկտորը հաստատուն է, իսկ գների վեկտորը՝ փոփոխական[12]:

$\varphi = \varphi(x,f)$ երկգծային ձևը ներկայացնենք հետևյալ տեսքով.

$$\varphi = \varphi(x,f) = \varphi(x^i e_i, \lambda_j f^j) = x^i\lambda_j\varphi(e_i,f^j) = \varphi_i^j x^i\lambda_j, \quad (j,k=\overrightarrow{1,n}), \qquad (29)$$

---

[10] Սկալյար արտադրյալի գործողություն վեկտորների և կովեկտորների միջև:

[11] Այսինքն, երբ սպառողներն առևտուր են անում միևնույն վաճառակետից:

[12] Սա համարժեք է այն իրադրությանը, երբ իր ֆիքսված x պահանջմունքը բավարարելու համար անձն առևտուր է անում տարբեր վաճառակետերից, որոնցում միևնույն ապրանքը տարբեր գին ունի:

որտեղ $\varphi(e_i, f^j)$ թվերը նշանակված են φ_i^j -ով, որոնց կանվանենք երկգծային ձևի գործակիցներ: Պարզ է, որ φ_i^j գործակիցները կախված են A^n և $\tilde{A}^n$ տարածությունների հենքերի ընտրությունից: Տեսնենք, թե ինչպես են փոփոխվում $\varphi = \varphi(x, f)$ երկգծային ձևի φ_i^j գործակիցները, երբ $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ և $\{f^i\}_{\overline{1,n}}$ հենքերից անցում է կատարվում $\{e_{i'}\}_{\overline{1,n}}$ և $\{f^{i'}\}_{\overline{1,n}}$ հենքերին: Նոր հենքերում φ երկգծային ձևը կներկայացվի

$$\varphi = \varphi(x, f) = \varphi(x^{i'}e_{i'}, \lambda_{j'} f^{j'}) = x^{i'}\lambda_{j'}\varphi(e_{i'}, f^{j'}) = \varphi_{i'}^{j'} x^{i'}\lambda_{j'} \tag{30}$$

տեսքով: Սակայն, նոր հենքերի անցնելիս $e_{i'} = \Gamma_{i'}^i e_i$, $f^{j'} = \Gamma_j^{j'} f^j$, հետևաբար

$$\varphi_{i'}^{j'} = \varphi(e_{i'}, f^{j'}) = \varphi(\Gamma_{i'}^i e_i, \Gamma_j^{j'} f^j) = \Gamma_{i'}^i \Gamma_j^{j'} \varphi(e_i, f^j) = \Gamma_{i'}^i \Gamma_j^{j'} \varphi_i^j : \tag{31}$$

Համոզվենք, որ φ երկգծային ձևն ինվարիանտ է (անփոփոխակ է), այսինքն՝ նրա արժեքը կախված է միայն x և f վեկտորներից և կախված չէ նրանից, թե որ $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ և $\{f^i\}_{\overline{1,n}}$ հենքերում են դիտարկվում այդ վեկտորները: Իրոք, հենքային ձևափոխության արդյունքում $\varphi = \varphi_i^j x^i \lambda_j$ երկգծային ձևը կփոխակերպվի $\varphi' = \varphi_{i'}^{j'} x^{i'} \lambda_{j'}$ երկգծային ձևի: Ցույց տանք, որ $\varphi = \varphi'$: Հաշվի առնելով, որ $\varphi_{i'}^{j'} = \Gamma_{i'}^i \Gamma_j^{j'} \varphi_i^j$, $x^{i'} = \Gamma_i^{i'} x^i$, $\lambda_{j'} = \Gamma_{j'}^m \lambda_m$ [13], $\Gamma_{k'}^i \Gamma_j^{k'} = \delta_j^i$, $\Gamma_{j'}^k \Gamma_k^{i'} = \delta_{j'}^{i'}$, կարող ենք գրել

$$\varphi' = \varphi_{i'}^{j'} x^{i'} \lambda_{j'} = \Gamma_{i'}^i \Gamma_j^{j'} \varphi_i^j \Gamma_k^{i'} x^k \Gamma_{j'}^m \lambda_m = \Gamma_{i'}^i \Gamma_k^{i'} \Gamma_j^{j'} \Gamma_{j'}^m \varphi_i^j x^k \lambda_m =$$
$$\delta_k^i \delta_j^m \varphi_i^j x^k \lambda_m = \varphi_i^j \delta_k^i x^k \delta_j^m \lambda_m = \varphi_i^j x^i \lambda_m = \varphi :$$

φ երկգծային ձևի ինվարիանտությունը նշանակում է, որ φ_i^j գործակիցների համախմբությունն իրենից (1,1) տիպի տենզոր է ներկայացնում, այսինքն՝ դրանք հանդիսանում են A^n և $\tilde{A}^n$ տարածությունների $A^n \otimes \tilde{A}^n$ տենզորական արտադրյալի տարրեր: $A^n \otimes \tilde{A}^n$ տարածությունն անվանենք *ապրանքագնային տարածություն:* Այսպիսով, ապրանքագնային տարածությունը կարելի է դիտարկել, որպես $A^n \otimes \tilde{A}^n$ տենզորական տարածության մոդել:

---

[13] $\lambda_{j'} = \Gamma_{j'}^m \lambda_m$ բանաձևը հետևում է $f(e_{i'}) = \Gamma_{i'}^i f(e_i)$, $f(e_i) = \lambda_i$, $f(e_{i'}) = \lambda_{i'}$ կապերից (տե՛ս (15)-ը, (*)-ը և (20)-ը) :

$\widetilde{A}^n$ և A^n տարածությունները կարելի է դիտարկել նաև որպես n չափի C^1 դասի բազմաձևություններ: Այդ դեպքում $(\widetilde{A}^n, A, f^{-1})$ եռյակը կհանդիսանա A^n բազայով և $f^{-1}: \widetilde{A}^n \to A^n$ պրոյեկցիայով[14] $2n$-չափի շերտավորված տարածություն: Ցանկացած $x \in A^n$ կետի (x տնտեսական սուբյեկտի) F_x շերտ, $\widetilde{A}^n$ բազմաձևությունում կորոշվի $f(x) = F_x$ կանոնով: $(\widetilde{A}^n, A, f^{-1})$ շերտավորված տարածության $f: A^n \to \widetilde{A}^n$ արտապատկերումով որոշվող հատույթը, որտեղ $f^{-1} \circ f = id_{A^n}$, իրենից կներկայացնի $\varphi(x, f)$ երկգծային ձևով որոշվող (1,1) տիպի տենզորական դաշտ [25]:

Այժմ դիտարկենք պահանջմունքների $x_1 = \{x_1^1, x_1^2, ..., x_1^n\}$, $x_2 = \{x_2^1, x_2^2, ..., x_2^n\}, ...,$ $x_m = \{x_m^1, x_m^2, ..., x_m^n\}$ վեկտորներն ունեցող m սպառողների և ենթադրենք, որ նրանցից յուրաքանչյուրը՝ որպես տնտեսական սուբյեկտ, տեսականու ապրանքները ձեռք է բերում իրեն նախընտրելի գներով, այսինքն՝ ունի գների իր *անհատական վեկտորը:* Ենթադրենք x_1 սպառողի գների անհատական վեկտորն է $\lambda^1 = \{\lambda_1^1, \lambda_2^1, ..., \lambda_n^1\}$, x_2 սպառողինը՝ $\lambda^2 = \{\lambda_1^2, \lambda_2^2, ..., \lambda_n^2\}$, x_m սպառողինը՝ $\lambda^m = \{\lambda_1^m, \lambda_2^m, ..., \lambda_n^m\}$, որտեղ λ_i^α-ն՝ ($\alpha = \overrightarrow{1,m}$, $i = \overrightarrow{1,n}$), i-րդ ապրանքի (a_i ապրանքատեսակի) մեկ միավորի համար α-րդ անձի կողմից վճարվող գինն է[15]: Այդ դեպքում սպառողների ծախսերի չափերը համապատասխանաբար կլինեն

$$f_1(x_1) = \langle x_1, \lambda^1 \rangle = x_1^i \lambda_i^1,\ f_2(x_2) = \langle x_2, \lambda^2 \rangle = x_2^i \lambda_i^2, \ldots,$$

$$f_m(x_m) = \langle x_m, \lambda^m \rangle = x_m^i \lambda_i^m,$$

ինչը կարճ գրառենք

$$f_\alpha(x_\alpha) = \langle x_\alpha, \lambda^\alpha \rangle = x_{|\alpha|}^i \lambda_i^{|\alpha|}, \qquad (\alpha = \overrightarrow{1,m},\ i = \overrightarrow{1,n}) \tag{32}$$

---

[14] Նկատենք, որ $f^{-1}: \widetilde{A}^n \to A^n$ արտապատկերումը սուրյեկտիվ է:

[15] Չի բացառվում, որ ֆիքսված i-ի դեպքում λ_i^α-երից որոշները համընկնեն՝ օրինակ $\lambda_5^3 = \lambda_5^6 = \lambda_5^8$, ինչը կնշանակի, որ 3-րդ, 6-րդ և 8-րդ սպառողները 5-րդ ապրանքատեսակը ձեռք են բերում միևնույն գնով: Կարող են համընկնել նաև որոշ սպառողների գների անհատական վեկտորներն ամբողջությամբ (օրինակ՝ $\lambda^1 \equiv \lambda^3$, ինչն համարժեք է $\lambda_1^1 = \lambda_1^3$, $\lambda_2^1 = \lambda_2^3$, $\lambda_3^1 = \lambda_3^3, \ldots, \lambda_n^1 = \lambda_n^3$ պայմանին):

ընդհանրական տեսքով, որտեղ ըստ α ինդեքսի գումարում չի իրականացվում[16]:

Դիտարկենք գների անհատական վեկտորների՝ $\lambda^1=\{\lambda_1^1,\lambda_2^1,...,\lambda_n^1\}$, $\lambda^2=\{\lambda_1^2,\lambda_2^2,...,\lambda_n^2\}$, $\lambda^3=\{\lambda_1^3,\lambda_2^3,...,\lambda_n^3\}$, ... $,\lambda^m=\{\lambda_1^m,\lambda_2^m,...,\lambda_n^m\}$ բազմությունը: Հաստատուն գնային վեկտորի բացակայության դեպքում յուրաքանչյուր սպառող հնարավորություն ունի առաջին ապրանքը ձեռք բերել $\lambda_1^1,\lambda_1^2,\ldots,\lambda_1^m$ գներից որևէ մեկով, երկրորդը՝ $\lambda_2^1,\lambda_2^2,\ldots,\lambda_2^m$ գներից որևէ մեկով, իսկ n–րդը՝ $\lambda_n^1,\lambda_n^2,\ldots,\lambda_n^m$ գներից որևէ մեկով: Այդ դեպքում $(\lambda_1^1,\lambda_1^2,\ldots,\lambda_1^m)$, $(\lambda_2^1,\lambda_2^2,\ldots,\lambda_2^m)$, …, $(\lambda_n^1,\lambda_n^2,\ldots,\lambda_n^m)$ m-յակներով կներկայացվեն ապրանքներից յուրաքանչյուրի հնարավոր գները, այսինքն՝ ապրանքատեսակներից յուրաքանչյուրը կունենա իր գնային վեկտորը: $\widetilde{\lambda}_i=\{\lambda_i^1,\lambda_i^2,\lambda_i^3,...,\lambda_i^m\}$-ն անվանենք ***i*** *-րդ ապրանքատեսակի* $(i=\overrightarrow{1,n})$ *գնային վեկտոր*[17]: Ի տարբերություն այն դեպքի, երբ գնային վեկտորը նույնն էր բոլոր սպառողների համար, այստեղ ենթադրվում է, որ ապրանքատեսակների $\widetilde{\lambda}_i$ գնային վեկտորները ընդհանուր առմամբ իրարից տարբեր են: Ըստ ապրանքատեսակների՝ α սպառողներից յուրաքանչյուրի ծախսերի հնարավոր արժեքները կարելի է որոշել $n\cdot m$ չափի

$$\begin{pmatrix} x_\alpha^1\lambda_1^1 & x_\alpha^1\lambda_1^2 & x_\alpha^1\lambda_1^3\ldots x_\alpha^1\lambda_1^m \\ x_\alpha^2\lambda_2^1 & x_\alpha^2\lambda_2^2 & x_\alpha^2\lambda_2^3\ldots x_\alpha^2\lambda_2^m \\ x_\alpha^3\lambda_3^1 & x_\alpha^3\lambda_3^2 & x_\alpha^3\lambda_3^3\ldots x_\alpha^3\lambda_3^m \\ \ldots\ldots & \ldots\ldots & \ldots\ldots\ldots\ldots \\ x_\alpha^n\lambda_n^1 & x_\alpha^n\lambda_n^2 & x_\alpha^n\lambda_n^3\ldots x_\alpha^n\lambda_n^m \end{pmatrix}$$

մատրիցից (աղյուսակից), որի ***i*** -րդ տողում դրված են α-րդ սպառողի կողմից ***i*** -րդ ապրանքատեսակի վրա կատարվող ծախսերի հնարավոր արժեքները՝ ըստ այդ ապրանքի գնային վեկտորի:

[16] Եթե արտադրյալ պարունակող արտահայտության մեջ ըստ վերևում և ներքևում գրված որևէ ինդեքսի գումարում չի իրականացվում, ապա այդ ինդեքսը կդնենք մոդուլի՝ | | նշանի մեջ:

[17] Որոշ ապրանքատեսակների գնային վեկտորներ ամբողջությամբ կամ մասնակիորեն կարող են համընկնել:

Ակնհայտ է, որ տնտեսագիտության տեսանկյունից անձի տնտեսական վարքի արդյունավետության հարցը հանգելու է անձի կողմից իր պահանջմունքների բավարարմանը միտված ծախսերի նվազեցման խնդրին, որն իր հերթին պայմանավորվելու է յուրաքանչյուր ապրանքատեսակի վրա կատարվող ծախսի չափի հնարավոր նվազեցմամբ: Ասվածն առավել ակնառու պարզաբանելու համար դիտարկենք α-րդ սպառողի կողմից $\boldsymbol{i}$-րդ ապրանքատեսակի վրա կատարվող ծախսերի հնարավոր արժեքների $\{x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^1, x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^2, x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^3, ..., x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^m\}$ բազմությունը: Առաջին սպառողի ծախսերի f_1 ֆունկցիայի նվազագույն արժեքը[18] ստանալու համար (32) բանաձևում պետք է տեղադրել $\alpha=1$ և որպես գումարելիներ՝ վերցնել $\min\{x_1^1\lambda_1^1, x_1^1\lambda_1^2, ..., x_1^1\lambda_1^m\}$, $\min\{x_1^2\lambda_2^1, x_1^2\lambda_2^2, ..., x_1^2\lambda_2^m\}$,..., $\min\{x_1^n\lambda_n^1, x_1^n\lambda_n^2, ..., x_1^n\lambda_n^m\}$ արժեքները: Նույն սկզբունքով կորոշվեն նաև մյուս սպառողների ծախսերի ֆունկցիաների նվազագույն արժեքները: Դիցուք

$\min\{x_1^1\lambda_1^1, x_1^1\lambda_1^2, ..., x_1^1\lambda_1^m\} = \tilde{f}_1^1$, $\min\{x_1^2\lambda_2^1, x_1^2\lambda_2^2, ..., x_1^2\lambda_2^m\} = \tilde{f}_1^2$, ..., $\min\{x_1^n\lambda_n^1, x_1^n\lambda_n^2, ..., x_1^n\lambda_n^m\} = \tilde{f}_1^n$,

$\min\{x_2^1\lambda_1^1, x_2^1\lambda_1^2, ..., x_2^1\lambda_1^m\} = \tilde{f}_2^1$, $\min\{x_2^2\lambda_2^1, x_2^2\lambda_2^2, ..., x_2^2\lambda_2^m\} = \tilde{f}_2^2$, ..., $\min\{x_2^n\lambda_n^1, x_2^n\lambda_n^2, ..., x_2^n\lambda_n^m\} = \tilde{f}_2^n$,

. . . .

$\min\{x_\alpha^1\lambda_1^1, x_\alpha^1\lambda_1^2, ..., x_\alpha^1\lambda_1^m\} = \tilde{f}_\alpha^1$, $\min\{x_\alpha^2\lambda_2^1, x_\alpha^2\lambda_2^2, ..., x_\alpha^2\lambda_2^m\} = \tilde{f}_\alpha^2$, ..., $\min\{x_\alpha^n\lambda_n^1, x_\alpha^n\lambda_n^2, ..., x_\alpha^n\lambda_n^m\} = \tilde{f}_\alpha^n$,

. . . .

$\min\{x_m^1\lambda_1^1, x_m^1\lambda_1^2, ..., x_m^1\lambda_1^m\} = \tilde{f}_m^1$, $\min\{x_m^2\lambda_2^1, x_m^2\lambda_2^2, ..., x_m^2\lambda_2^m\} = \tilde{f}_m^2$, ..., $\min\{x_m^n\lambda_n^1, x_m^n\lambda_n^2, ..., x_m^n\lambda_n^m\} = \tilde{f}_m^n$:

Այդ դեպքում, α-րդ սպառողի ծախսերի ֆունկցիայի նվազագույն արժեքը կլինի $f_\alpha = \sum_{i=1}^{n} \tilde{f}_\alpha^i$, որտեղ $\tilde{f}_\alpha^i = \min\{x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^1, x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^2, x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^3, ..., x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^m\}$,

[18] Տնտեսագիտության մեջ, ծախսերի հնարավորինս նվազագույն արժեքը համարվում է տնտեսական վարքի արդյունավետության ցուցանիշ:

$\alpha=\overline{1,m}$, $i=\overline{1,n}$: Այսինքն՝ m սպառողներից յուրաքանչյուրի տնտեսական վարքի արդյունավետության ցուցանիշը կպայմանավորվի համապատասխանաբար

$$f_1=\sum_{i=1}^{n}\tilde{f}_1^{\,i},\quad f_2=\sum_{i=1}^{n}f_2^{\,i},\quad f_3=\sum_{i=1}^{n}\tilde{f}_3^{\,i},\ \dots,\quad f_m=\sum_{i=1}^{n}\tilde{f}_m^{\,i} \qquad (33)$$

ծախսերի ֆունկցիաների արժեքով:

Անձի տնտեսական վարքի վրա հոգեբանական գործոնների ազդեցությունը հաշվի առնելու պարագայում $U(x_\alpha)=\sum_{i=1}^{n}f_\alpha^{\,i}p_i$ օգտակարության ֆունկցիաներում մասնակցող $f_\alpha^{\,i}$ արժեքները պետք է համարվեն անձի հոգեֆիզիոլոգիական և սոցիոհոգեբանական առանձնահատկություններով պայմանավորված մեծություններ: Սա ենթադրում է, որ վիճակախաղի $[(f_\alpha^1,p_1);(f_\alpha^2,p_2);\dots;(f_\alpha^n,p_n)]$ մոդելներում ծախսերի $f_\alpha^{\,i}$ ֆունկցիաների արժեքների հանդես գալու p_i հավանականությունները, որոնք կստացվեն փորձնական ճանապարհով, կարող են պայմանավորվել հոգեբանական գործոններով: Տնտեսական վարքի վրա հոգեբանական գործոնների ազդեցության փաստի ընդունումը ենթադրում է նաև որոշակի մեթոդաբանական հենքով հետազոտությունների և գիտափորձերի իրականացում ինչպես անհատական, այնպես էլ խմբային հարցումների միջոցով: Մասնավորապես, փորձարկվողների խմբերը կարելի է ձևավորել ըստ սոցիալական շերտի պատկանելիության, ըստ ռեֆերենտային խմբերի, ըստ մասնագիտական ընդհանրության, ըստ ծավալած տնտեսական գործունեության տեսակի և այլն: Փորձերկումները կարելի է իրականացնել սոցիոլոգիական հարցման և կոնտենտ վերլուծության մեթոդների գործադրմամբ:

Ամփոփելով ասվածը կարելի է եզրակացնել, որ անձի «հավասարակշիռ և արդյունավետ տնտեսական վարք» հասկացությունը հոգեբանության տեսանկյունից հարաբերական եզրույթ է այնքանով, որ այն չի պայմանավորվում միայն տնտեսական գործոններով: Սա իր հերթին նշանակում է, որ տնտեսական սուբյեկտների վարքի արդյունավետության ցուցանիշները հաշվարկելիս, որպես օգտակարության ֆունկցիաների արգումենտներ (փոփոխականներ) պետք է դիտարկվեն նաև այնպիսի մեծություններ, որոնք պայմանավորված են ոչ միայն տնտեսական, այլև անձի հոգեֆիզիոլոգիական և սոցիոհոգեբանական առանձնահատկություններով պայմանավորված գործոններով: Հոգեբանական գործոններով պայմանավորված տնտեսական վարքն իր մեջ որոշակի պայ-

մանականություններ կարող է պարունակել նաև այն առումով, որ անձի հոգեֆիզիոլոգիական և սոցիոհոգեբանական առանձնահատկությունների դրսևորումների հարաբերակցությունը տարբեր իրադրություններում կարող է փոփոխվել: Տարբեր հանրույթների կամ հասարակական խմբերի անդամ հանդիսանալով, անձը, ելնելով առօրեական իրավիճակներից և առաջնորդվելով իրադրական շահերով և դիրքորոշումներով, կարող է միևնույն տնտեսական երևույթի հանդեպ տարբերակված վարք ցուցաբերել: Առաջնորդվելով տվյալ պահին գործող սոցիալ-տնտեսական հարաբերություններով և հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների կողմից թելադրվող կանոններով՝ անձը միշտ չէ, որ իր տնտեսական վարքը կարողանում է կառուցել «բացարձակ արդյունավետության» սկզբունքի հիման վրա, քանի որ ստիպված է լինում հաշվի նստել այլ տնտեսական սուբյեկտների շահերի հետ ևս: Տնտեսավարման գործընթացում գործոն կարող են հանդիսանալ անձի խառնվածքը, բնավորությունը, մտավոր կարողությունները, դիրքորոշումները, կարծրատիպերը, արժեքային համակարգը և շատ այլ անձնային ու էթնոհոգեբանական առանձնահատկությունները, որոնց ազդեցության տակ ստորադասելով մաքսիմալ շահը՝ անձը կարող է չդրսևորել էգոցենտրիկ վարք: Պակաս կարևոր չէ նաև այն հանգամանքը, որ հատկապես անորոշությունների պարագայում ընտրություն կատարելիս, հաճախ անկարող լինելով հաշվարկներ իրականացնել, տնտեսվարող սուբյեկտները կարող են չառաջնորդվել կոգնիտիվ դրդապատճառներով: Նրանց տնտեսական վարքը կարող է ուղղորդվել այնպիսի հոգեբանական երևույթների ազդեցությամբ, ինչպիսիք են ռեպրեզենտատիվության, կոնսերվատիզմի, Վեբլենի, Մոնտե-Կարլոյի, Իրվինի, Սթոուների և շատ այլ երևույթները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Becker G.* The Economic Approach to Human Behavior. Chicago: The University of Chicago Press. 1976.
2. *Rabin M.* Psychology and Economics // Journal of Econ. Lit. 1998, V. 36, No. 1. PP. 11–46.
3. *Katona G.* Psychological Analysis of Economical Behavior. N.Y.: McGraw-Hill, 1951.
4. *Катона Дж.* Рациональное поведение и экономическое поведение // В кн. «Классика маркетинга». С-Пб.: Питер, 2001. СС. 161–174.
5. *Позняков В. П.* Психологические отношения субъектов экономической деятельности. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2000, 220с.
6. *Журавлев А.Л.* Экономическая психология в контексте современной психологической науки / А. Л. Журавлев // Проблемы экономической психологии. М.: Изд-во ИП РАН, 2004. СС. 3–24.

7. *Веригин А.Н.* Теория психического отражения и экономическая психология. Экономическая психология в современном мире: сборник научных статей. М.: 2012, СС. 57–68.
8. *Карнышев А.Д., Винокуров М.А.* Этнокультурные традиции и инновации в экономической психологии. М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2010, 480с.
9. *Залевский Г.В.* Личность и фиксированные формы поведения. М.: Изд-во ИП РАН, 2007, 336с.
10. *Винокуров М.А.* Введение в экономическую этнопсихологию: учеб. пособие / М.А. Винокуров, А.Д. Карнышев. Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2007, 436с.
11. *Simon H.A.* A Behavioral Model of Rational Choice // The Quartarly Journal of Economics. V. 69, No 1 (Feb.,1955). PP. 99–118.
12. *Simon H. A.* Theories of Decision-Making in Economics and Behavior Sciences. The American Economic Review, Vol. 49, Issue 3 (Jun., 1959). PP. 253–283.
13. *Kahneman D., Tversky A.* Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk. J. Econometrica. V. 47. No. 2 (Mar., 1979). PP. 263–291.
14. *Kahneman D., Tversky A.* On the Reality of Cognitive Illusions // Pcychological Review. 1996, V. 103, No. 3. PP. 582–591.
15. *Канеман Д., Тверски А.* Рациональный выбор, ценности и фреймы // Психологический журнал. 2003, т. 24, № 4. СС. 31–42.
16. *Канеман Д., Словик П., Тверски А.* Принятие решений в неопределенности: Правила и предупреждения. Харьков: Гуманитарный Центр, 2005, 632с.
17. *Coase R.* The New Institutional Economics // Journal of Institutional and Theoretical Economics, March, 1984, V. 140. PP. 229–231.
18. *Белянин А.В.* Математическая психология как раздел экономической теории. //«Психология». Журнал Высшей школы экономики, 2004, т. 1, № 3. СС. 106–128.
20. *Нейман Дж., Моргенштерн О.* Теория игр и экономическое поведение». М.: Наука, 1970, 708с.
21. *Шумейкер П.* Модель ожидаемой полезности: Разновидности, подходы, результаты и пределы возможностей. /THESIS, 1994, вып. 5, с. 29-80. (Paul J.H. Schoemaker. The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations // Journal of Economic Literature, June 1982, v. XX, no. 2. PP. 529–563. The American Economic Association, 1982. Перевод А.В. Белянина). С. 31.
22. *Гельфанд И.М.* Лекции по линейной алгебре. Добросвет, МЦНМО. М., 1998, 320с.
23. *Розенфельд Б.А.* Многомерные пространства. М.: Наука, 1966, 668с.
24. *Акивис М.А., Гольдберг В.В.* Тензорное исчисление. М.: Наука, 1972, 352с.
26. *Норден А.П.* Пространства аффинной связности. М.: Наука, 1976, 432 с.
26. *Акивис М.А.* Многомерная дифференциальная геометрия // уч. пособие, Калинин, 1977, 84с.

МАТЕМАТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ТОВАРНО-ДЕНЕЖНОГО ПРОСТРАНСТВА И ЕЕ ПРИМЕНЕНИЕ В ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОВЕДЕНИЯ

К.В. Восканян

АННОТАЦИЯ

1. Вопросы, связанные с экономическим поведением, давно вышли за рамки экономических исследований и стали предметом междисциплинарных исследований. Так в области психологии существует множество экспериментальных исследований в этом направлении, подтверждающих влияние психологических факторов на экономическое поведение. С помощью применения математических методов строятся различные социально-психологические модели экономического поведения, обусловленные психофизиологическими особенностями личности и социально-психологическими факторами. Выявляются показатели эффективности этих моделей, на основе которых разрабатываются механизмы управления экономикой.

Согласно исследованиям экспериментальной психологии, при выборе в условиях риска экономические субъекты руководствуются не только когнитивными, но и аффективными мотивами, что может привести к неэффективным проявлениям экономического поведения. Внутри институционального и эволюционного экономических направлений сформировалось мнение о том, что поведение экономического субъекта не всегда сопровождается поиском эффективных решений, направленных на максимизацию доходов, поскольку, действуя под влиянием привычек, эмоций и ограничений юридических институтов, зачастую не удается принимать наиболее эффективное решение. В этом контексте проводятся исследования, целью которых является выявление психологических закономерностей, проявляющихся в экономическом поведении человека, в основе которых лежат его личностные и этнопсихологические особенности.

2. При моделировании экономического поведения в экспериментальной психологии пользуются такими математическими понятиями как «рисковая перспектива» $[(x_1, p_1);(x_2, p_2);...;(x_n, p_n)]$ и «функция полезности» $U(x)=\sum_{i=1}^{n} u(x_i)p_i$, где x_i – возможные исходы перспектив, $u(x_i)$ – полезность i-той перспективы, p_i – вероятности перспектив удовлетворяющих условие $\sum_{i=1}^{n} p_i = 1$. С помощью функции полезности подсчитываются показатели эффективности экономического поведения.

В статье рассматривается математическая модель товарно-денежного пространства, которая строится с помощью функции издержек, и рассматривается ее возможное применение в иссле-

дованиях экономического поведения личности, обусловленное психологическими факторами.

Для линейного пространства товаров $A^n = \{x = (x^1, x^2, ..., x^n)\}$ с базисом $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$, где e_1, e_2,…, e_n – единичные векторы товаров, а x^i $(i = \overrightarrow{1,n})$ – соответствующие объемы (количества) этих товаров, строится функция издержек

$$f(x) = x^1\lambda_1 + x^2\lambda_2 + \cdots + x^n\lambda_n = \sum_{i=1}^{n} x^i\lambda_i = x^i\lambda_i,$$

(1)

где $\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\}$ – вектор цен товаров. Для пространства товаров A^n строится ее сопряженное пространство $\widetilde{A}^n$, которое названа пространством цен. Значение $\lambda^i x_l$ функции издержек, определяемое формулой (1), можно рассматривать как скалярное произведение $\langle x, \lambda\rangle$ векторов $x = x^i e_i$ и $\lambda = \lambda_i f^i$. Тем самым, между объектами пространств A^n и $\widetilde{A}^n$ естественным образом определяется операция $\varphi(x, f)$, которая каждому вектору $x \in A^n$ и ковектору $f \in \widetilde{A}^n$ ставит в соответствие число $\lambda^i x_l$ по функциональному закону (1). Эта операция удовлетворяет условиям

$$\begin{aligned}\phi(x+y, f) = \langle x+y, \lambda\rangle = (x^i + y^i)\lambda_i = \\ = x^i\lambda_i + y^i\lambda_i = \langle x,\lambda\rangle + \langle y,\lambda\rangle = \phi(x, f) + \phi(y, f)\end{aligned}, \quad (2)$$

$$\begin{aligned}\phi(\alpha x, f) = \langle \alpha x, \lambda\rangle = (\alpha x^i)\lambda_i = \\ = \alpha(x^i\lambda_i) = \alpha\langle x,\lambda\rangle = \alpha\phi(x, f)\end{aligned},$$

(3)

$$\begin{aligned}\phi(x, f_1 + f_2) = \langle x, f_1 + f_2\rangle = x^i(\lambda_i^1 + \lambda_i^2) = \\ = x^i\lambda_i^1 + x^i\lambda_i^2 = \langle x, \lambda^1\rangle + \langle x, \lambda^2\rangle = \phi(x, f_1) + \phi(x, f_2)\end{aligned}, \quad (4)$$

$$\begin{aligned}\phi(x, \alpha f) = \langle x, \alpha f\rangle = x^i(\alpha\lambda_i) = \\ = \alpha(x^i\lambda_i) = \alpha\langle x,\lambda\rangle = \alpha\phi(x, f)\end{aligned}, \quad (5)$$

откуда следует, что каноном $\varphi(x, f) = \langle x, \lambda\rangle$ определяется билинейная форма, которая каждой паре векторов x и f ставит в соответствие число $x^i\lambda_i$. Показывается, что коэффициенты φ_i^j билинейной формы $\varphi = \varphi(x, f) = \varphi(x^i e_i, \lambda_j f^j) = x^i\lambda_j\varphi(e_i, f^j) = \varphi_i^j x^i\lambda_j$ являются элементами пространства $A^n \otimes \widetilde{A}^n$, которое и названо товарно-денежным.

Далее рассматриваются всевозможные значения $f_\alpha(x_\alpha) = \langle x_\alpha, \lambda^\alpha \rangle = x^i_{|\alpha|}\lambda^{|\alpha|}_i$ издержек (затрат) m потребителей ($\alpha = \overrightarrow{1,m}$, $i = \overrightarrow{1,n}$). Минимальное значение издержек α – того потребителя будет $f_\alpha = \sum\limits_{i=1}^{n} \tilde{f}^i_\alpha$, где $\tilde{f}^i_\alpha = \min\{x^{|i|}_\alpha \lambda^1_{|i|}, x^{|i|}_\alpha \lambda^2_{|i|}, x^{|i|}_\alpha \lambda^3_{|i|}, ..., x^{|i|}_\alpha \lambda^m_{|i|}\}$, т.е. показатель эффективности экономического поведения каждого из m потребителей будет обусловлен значениями $f_1 = \sum\limits_{i=1}^{n} \tilde{f}^i_1$, $f_2 = \sum\limits_{i=1}^{n} f^i_2$, . . . , $f_m = \sum\limits_{i=1}^{n} \tilde{f}^i_m$ соответственно. Очевидно, что с точки зрения экономики, вопрос эффективности поведения экономического субъекта сводится к вопросу минимизации затрат на удовлетворение потребностей личности. В случае учета влияния психологических факторов на поведение экономического субъекта, значения f^i_α, участвующие в выражении функции полезности $U(x_\alpha) = \sum\limits_{i=1}^{n} f^i_\alpha p_i$, следует рассматривать как величины, обусловленные психофизиологическими характеристиками личности. Это означает, что в моделях лоторей $[(f^1_\alpha, p_1);(f^2_\alpha, p_2);...;(f^n_\alpha, p_n)]$, где ($\alpha = \overrightarrow{1,m}$), вероятности p_i проявления значений функций издержек f^i_α, которые получатся в результате экспериментов, будут обусловлены психологическими факторами.

3. На основании вышеизложенного можно сделать вывод, что понятие «сбалансированное рациональное экономическое поведение человека» с точки зрения психологии является относительным понятием, так как оно не обусловлено только экономическими факторами. Это, в свою очередь, означает, что в моделях подсчета экономических расходов значения функций полезности следует рассматривать как величины, которые определяются не только экономическими факторами, но также психофизиологическими характеристиками личности. Для выявления закономерностей в поведении экономических субъектов, находящихся под влиянием последних, возникает необходимость проведения научных экспериментов, что позволит определить преобладание основных психологических доминирующих характеристик в разных социальных группах.

Ключевые слова: экономическое поведение, показатели рациональности, психологические факторы, моделирование, линейное пространство.

MATHEMATICAL MODEL OF COMMODITY-MONEY SPACE AND ITS APPLICATION IN PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF ECONOMIC BEHAVIOR

K. Voskanyan

ABSTRACT

1. Issues related to economic behavior have long gone beyond the scope of economic research and have become the subject of interdisciplinary research. There are many experimental studies in this area and in the field of psychology, confirming the influence of psychological factors on economic behavior. With the help of mathematical methods, various socio-psychological models of economic behavior are built that are conditioned by the psychophysiological characteristics of the individual and social factors. The indicators of the effectiveness of these models are identified on the basis of which the mechanisms of economic management are developed.

According to research in experimental psychology, when choosing under conditions of risk, economic subjects are guided not only by cognitive, but also by affective motives, which can lead to ineffective manifestations of economic behavior. Within the institutional and evolutionary economic trends, an opinion has been formed that the behavior of an economic entity is not always accompanied by the search for effective solutions aimed at maximizing income, since acting under the influence of habits, emotions, restrictions of legal institutions, it is often im’’\?’’possible to make an absolutely effective decision. In this context, studies are carried out, the aim of which is to identify psychological patterns manifested in the economic behavior of a person and based on his personal and ethnopsychological characteristics.

2. When modeling economic behavior in experimental psychology, pschologists use such mathematical concepts as “risk perspective ” $[(x_1, p_1);(x_2, p_2);...;(x_n, p_n)]$ and utility function $U(x)=\sum_{i=1}^{n}u(x_i)p_i$, where x_i are the possible outcomes of the prospects, $u(x_i)$ is the usefulness of the i-th perspective, and p_i are the probabilities of the prospects satisfying the condition $\sum_{i=1}^{n}p_i=1$. Using the utility function, indicators of the effectiveness of economic behavior are calculated.

The article discusses the mathematical model of commodity-money space, which is built using the cost function, and its possible application is considered in studies of the economic behavior of a person, conditioned by psychological factors.

For the linear space of goods $A^n=\{x=(x^1,x^2,...,x^n)\}$ with a base, $\{e_i\}_{\overline{1,n}}$ where e_1, $e_2,\dots,e_n$ are unit vectors of goods, and x^i

$(i=\overrightarrow{1,n})$ are the corresponding volumes of these goods, the cost function is constructed

$$f(x) = x^1\lambda_1 + x^2\lambda_2 + \cdots + x^n\lambda_n = \sum_{i=1}^{n} x^i\lambda_i = x^i\lambda_i, \qquad (1)$$

where $\lambda = \{\lambda_1, \lambda_2, ..., \lambda_n\}$ is the vector of commodity prices. For the space of goods A^n its conjugate space $\widetilde{A}^n$ is constructed, which is called the space of prices. The value of the cost function $\lambda^i x_l$, determined by formula (1), can be viewed as the scalar product $\langle x, \lambda\rangle$ of vectors $x = x^i e_i$ and $\lambda = \lambda_i f^i$. Thus, between objects of spaces A^n and $\widetilde{A}^n$, in a natural way an operation $\varphi(x, f)$ is defined, which assigns a numerical value $\lambda^i x_l$ to each vector $x \in A^n$ and covector $f \in \widetilde{A}^n$, according to the functional law (1). This operation satisfies the conditions

$$\begin{aligned}\phi(x+y, f) &= \langle x+y, \lambda\rangle = (x^i + y^i)\lambda_i = x^i\lambda_i + y^i\lambda_i = \\ &= \langle x, \lambda\rangle + \langle y, \lambda\rangle = \phi(x, f) + \phi(y, f)\end{aligned}, \qquad (2)$$

$$\begin{aligned}\phi(\alpha x, f) &= \langle \alpha x, \lambda\rangle = (\alpha x^i)\lambda_i = \\ &= \alpha(x^i\lambda_i) = \alpha\langle x, \lambda\rangle = \alpha\phi(x, f)\end{aligned},$$

(3)

$$\begin{aligned}\phi(x, f_1 + f_2) &= \langle x, f_1 + f_2\rangle = x^i(\lambda_i^1 + \lambda_i^2) = \\ &= x^i\lambda_i^1 + x^i\lambda_i^2 = \langle x, \lambda^1\rangle + \langle x, \lambda^2\rangle = \phi(x, f_1) + \phi(x, f_2)\end{aligned}, \qquad (4)$$

$$\begin{aligned}\phi(x, \alpha f) &= \langle x, \alpha f\rangle = x^i(\alpha\lambda_i) = \\ &= \alpha(x^i\lambda_i) = \alpha\langle x, \lambda\rangle = \alpha\phi(x, f)\end{aligned}, \qquad (5)$$

whence it follows that the canon $\varphi(x, f) = \langle x, \lambda\rangle$ defines a bilinear form, which assigns number $x^i\lambda_i$ to each pair of vectors *x* and *f*. It is shown that the coefficients φ_i^j of the bilinear form $\varphi = \varphi(x, f) = \varphi(x^i e_i, \lambda_j f^j) = x^i\lambda_j\varphi(e_i, f^j) = \varphi_i^j x^i\lambda_j$ are elements of space $A^n \otimes \widetilde{A}^n$, which is called commodity-money space.

Further, all possible values of costs $f_\alpha(x_\alpha) = \langle x_\alpha, \lambda^\alpha\rangle = x^i_{|\alpha|}\lambda_i^{|\alpha|}$ of m consumers ($\alpha = \overrightarrow{1,m}$, $i = \overrightarrow{1,n}$) are considered. The minimum value of the consumer's costs α will be $f_\alpha = \sum_{i=1}^{n} \widetilde{f}_\alpha^i$, where $\widetilde{f}_\alpha^i = \min\{x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^1, x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^2, x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^3, ..., x_\alpha^{|i|}\lambda_{|i|}^m\}$, i.e. the indicator of the efficiency of the economic behavior of each m of the consumers will

be determined by the values $f_1 = \sum_{i=1}^{n} \tilde{f}_1^i$, $f_2 = \sum_{i=1}^{n} f_2^i$,..., $f_m = \sum_{i=1}^{n} \tilde{f}_m^i$ respectively. Obviously, from the point of view of economics, the question of the effectiveness of the behavior of an economic agent is reduced to the question of minimizing the cost of meeting the needs of the individual. In case of taking into account the influence of psychological factors on the behavior of an economic entity, the values f_α^i involved in the expression of the utility function $U(x_\alpha) = \sum_{i=1}^{n} f_\alpha^i p_i$ should be considered as values determined by the psychophysiological characteristics of the individual. This means that in lottery models $[(f_\alpha^1, p_1);(f_\alpha^2, p_2);...;(f_\alpha^n, p_n)]$, where ($\alpha = \overrightarrow{1,m}$), the probabilities of p_i manifestation of the values of the cost functions f_α^i, which are obtained as a result of experiments, will be determined by psychological factors.

3. Based on the above-mentioned, we can conclude that the concept of "balanced rational economic behavior of a person" from the point of view of psychology is a relative concept, since it is not determined only by economic factors. This, in its turn, means that in models for calculating economic costs, the values of utility functions should be considered as values that are determined not only by economic factors, but also by the psychophysiological characteristics of the individual. To identify patterns in the behavior of economic agents under the influence of the latter, it becomes necessary to conduct scientific experiments, which will determine the prevalence of general psychological dominant characteristics in different social groups.

Keywords: economic behavior, indicators of rationality, psychological factors, modeling, linear space.

ЖУРНАЛИСТИКА

УДК 010

Поступила: 18.11.2020г.
Сдана на рецензию: 20.11.2020г.
Подписана к печати: 23.12.2020г.

СТАНОВЛЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФО-ПОТОКОВ И ИЗМЕНЕНИЕ АУДИТОРИИ НОВЫХ МЕДИА

М.Р. Тадевосян

Российско-Армянский университет
mary.tadevosyan@rau.am

АННОТАЦИЯ

Данная научная статья посвящена цифровым технологиям, которые сегодня создают новые вызовы для традиционных медиа: новые форматы общения, новые языки, новую грамматику. Произошли сдвиги от классической модели СМИ к новым медиапарадигмам: от аудитории – к пользователю, от формата – к контенту, от распространения – к доступу, от линейного повествования – к гипертексту. Как эти изменения повлияли на саму структура информационных потоков (ИП) и что принципиально новое появилось в системе формирования ИП – данным вопросам посвящена настоящая статья.

Ключевые слова: информационные потоки, СМИ, аудитория, массмедиа, цифровые технологии.

Сложно сегодня себе представить, что изобретенный в 1877 году Томасом Эдисоном фонограф первоначально создавался с целью хранения записи телефонного разговора, а вовсе не для того, чтобы записывать и прослушивать таким образом музыку (между тем, кстати, подобное поначалу воспринималось весьма неоднозначно и считалось побочным эффектом, но именно благодаря изобретению Эдисона, который не осознавал важности развлекательного характера фонографа, сохранились, например, записи речей Льва Толстого и в большом количестве – песни Федора Шаляпина). Фонограф (а затем и граммофон) предоставляли возможность прослушивать концерты, не посещая их. Так фонограф, служащий изначально всего-то для записи разговоров, сформировал в итоге массовую поп-культуру, которая в значительной степени (почему бы и нет?) придала облик современной эпохе.

Канадский культуролог и философ М. Маклюэн считал, что на первых этапах вновь возникшие технологические средства наполняются содержанием старых. Так, первые радиоэфиры состояли преимущественно из радиоверсий ряда газет, т.е. прочитывались статьи газет, отрывки из книг, по телевидению шло вещание театральных постановок. Но потом пришло осознание того, что новые технологии вызывают к жизни новые ресурсы и новые возможности, а вместе с тем – и новые потребности, запросы, новое поведение, новую среду. Маклюэну принадлежит известное высказывание: «Мы создаем наши инструменты, затем наши инструменты создают нас» (“We shape our tools, and thereafter our tools shape us”)[1].

Подобное сегодня происходит и со Всемирной паутиной. На заре Интернета люди думали, что Сеть нечто сродни библиотеке, но только лучше. Согласно соцопросам, которые проводились в 90-ых годах и на которые ссылается американский медиаисследователь Клэй Ширки, большинство опрошенных отмечали, что они обращаются к Интернету для поиска информации, Сеть помогает им в процессе обучения и т.п. Сегодня же большинство респондентов говорят о том, что Интернет им, в первую очередь, необходим для установления контактов, общения с друзьями и близкими, это платформа, позволяющая им делиться фотографиями, вести дискуссии на разные темы и т.д. [1]

Использование Сети для поиска информации – данное преимущество Интернета сегодня на вторых ролях (нет смысла ее искать тогда, когда она сама «накидывается» на аудиторию). Безусловно, техническую возможность применения Сети никто не отменял, но приоритеты меняются и акцент смещается с восприятия к участию – к производству информации. Тот факт, что каждый из нас практически без каких-либо затрат способен производить публичные сообщения, вынуждает пересмотреть теорию массовых коммуникаций (другой вопрос – какие это будут сообщения).

Инструментальная трактовка Интернета позволяет осмысливать его только лишь в категории «средства», но никак не в категории «среды». Да, конечно же, Сеть нами может быть использована в качества «средства», например, для отправки сообщений и электронных писем. Но даже в том случае, когда мы обобщим и перечислим все возможные варианты применения Ин-

---

[1] На самом деле, формулировка принадлежит коллеге Маклюэна – Джону Калкину, выразившему идеи Маклюэна. См. об этом: [Эл. источник]. URL: <https://mcluhangalaxy.wordpress. com/2013/04/01/we-shape-our-tools-and-thereafter-our-tools-shape-us/> (дата обращения: 15.08.2020г.).

тернета, перед нами предстанет лишь картина с набором частностей, которые вовсе не могут дать ответ на вопрос, что же такое Всемирная паутина.

Для того чтобы верно понять сущность Интернета, необходимо подняться над инструментальным подходом и обратиться к т.н. инвайронментальному (environmental), иначе: экологическому подходу к Интернету. А это, в свою очередь, предполагает, что к описанию Интернета нужно подходить с позиции не как «средства», а как «среды». Данная перемена стратегии позволяет избежать неправильных трактовок (характерных для теоретиков, так и для практиков медиа) Сети как средства, площадки, платформы, канала для распространения информации, как сверхпродвинутого синтеза TV, телеграфа и почты.

Естественно, Интернет может справиться со всеми «старыми» медийными функциями (к тому же, он первоначально так и воспринимался – как инструмент для решения «старых» задач). Однако, предоставив аудитории новые возможности, Сеть формирует новую среду и в ней – новые запросы и потребности пользователей, а, вместе с ней, и совершенно иную систему формирования информационных потоков. Большинство ошибок и проблем старых массмедиа заключается в том, что их контент и предложение не соответствуют этим новым запросам. Среда массовой информации в конце концов поглотит и уже поглощают любые средства массовой информации.

Для верного осознания воздействия Всемирной паутины на журналистику, необходимо разобраться с основными вопросами: какие новые возможности она предлагает, какую, собственно, среду формируют эти новые возможности и какие потребности в этой среде становятся основополагающими.

Сегодня доступ к Сети имеет более 3,2 млрд. пользователей. Все они обладают технической возможностью авторства и в потенциале могут внести свою лепту в информационные потоки. Это настоящий бум для авторства. За 25 лет открытого существования Всемирной паутины (за один исторический миг) число авторов выросло приблизительно в 10 раз по отношению к числу авторов за всю историю.

Сейчас мы находимся где-то в «середине» этого бума (дальнейшее распространение Интернета до «естественных» пределов может привести к росту еще в 2–3 раза – с 3 до 7–8 млрд.). Находясь «внутри» данного процесса, нам весьма сложно осознать весь масштаб последствий и обстоятельств подобного взрывного роста авторства, хотя мы буквального каждый день сталкиваемся с его проявлениями.

Впрочем, за многовековую историю человечества можно еще найти подобные случаи и описать ситуации, относящиеся к бумовому «освобождению текста» (термин А. Качкаевой [2]).

- Первое освобождение текста связано с возникновением в Древнем Египте демотического письма переходная форма между иерографическим и алфавитным написанием. Дворцы и храмы, установившие монополию на процесс производства информации, утратили вскоре эту прерогативу, и письмо стало доступным далеко за пределами все тех же дворцов и храмов. Это было освобождение письма. Данное явление протекало несколько столетий и в конечном итоге привело к краху древних цивилизаций. Следом за ними возникали новые «царства», имеющие в своем арсенале уже фонетическое письмо: Древняя Греция завоевывала умы, Рим же – территории и земли.
- Второе освобождение текста связано с именем создателя печатной машинки Иоганном Гуттербергом. Печать поспособствовала удешевлению книг и предоставила простым людям возможность прямого, без посредничества Церкви и священников, доступа к Священному Писанию. Это стало освобождением чтения. И вновь дворцы и храмы утратили свою монополию – теперь уже монополию на толкование и интерпретацию. Наступил процесс Реформации, начались религиозные войны и политические революции. Создавались современные общества и экономики.
- Теперь же мы становимся свидетелями третьего освобождения текста – и это освобождение авторства. Сегодняшние дворцы и храмы (а к этим храмам можем отнести и массмедиа) лишились своей власти над производством смыслов.

Если приводимые исторические параллели точны, то масштаб предстоящих последствий им тоже сродни. Прежние властители в лице того же государства и духовенства утрачивали свою силу вместе с тем, как теряли сакральную монополию на информацию. Следом кардинально изменялось политическое, социальное и экономическое устройство. Каждый раз процесс освобождение текста вынуждает социум скидывать свою прежнюю форму и рушить старый уклад.

Обратим внимание также на временной промежуток данных трех медийных революций. Становление письменности – создание иероглифического письма, затем – демотического и наконец – алфавита – длилось примерно столетия. Революция печати уместилась в один-два века. Революция Сети

же протекает всего несколько десятилетий, но уже подвергает общество культурному шоку.

Отметим, что прежде между авторами и аудиторией стоял некий барьер, они были отдалены друг от друга, поскольку только им, авторам, было предоставлено право на доступ к техническим средствам публикации – к печатному станку, радиомикрофону, телевизионным камерам. У современных авторов такого барьера нет. Они сами обладают и возможностью, и средством, и правом на публикацию и распространения информации. Они в чьем-либо разрешении или санкции больше не нуждаются.

Безусловно, они являются только «техническими» авторами – они обладают такой возможностью. При этом нет никаких гарантий ни качества, ни таланта. Таких авторов мы можем именовать публикаторами. Но, тем не менее, число публикаторов сегодня становится равным числу читателей. Происходит становление авторствующей публики. И это принципиально новый вид социализации личности, ранее неизвестный.

Такая авторствующая публика меняет привычную оптику в системе производства и распространения массовых информационных потоков. Мы, конечно же, можем ответить на вопрос, что есть аудитория. Но сегодня люди, которых мы прежде именовали аудиторией (формулировка профессора Джэя Розина из Нью-Йоркского университета), сами стали медиа. И мы практически ничего не знаем о них, поскольку сами являемся ими.

3.2 млрд. публикаторов, составляющие почти треть населения земного шара – кто они? Как они влияют на информационные потоки и в целом на социум, который будет захвачен ими через еще один исторический миг.

Представим классификацию, в которой учтены четыре типа публикаторов, вбрасывающие в инфо-потоки определенную порцию новых сообщений и массивов данных (при составлении подобной классификации мы ориентировались на предложенную А. Качкаевой концепцию [3]).

- *Человек как медиа*. Все мы являемся этими 3.2 млрд. публикаторами. Немыслимое количество гаджетизированных пользователей имеет в своем арсенале не только огромную армию «информационных публикующихся «пешек и ферзей» (а в случае сетевой агрессии и «информационных войн» – добровольных и мобилизованных «информационных солдат и генералов»)» [4], но в тоже время формирует и создаёт совершенно уникальные и новые качества отношений и связей.

Так, та информация, которая известна одному, не только может быть, но и непременно будет известна и другим. А если к тому же кто-то один из этих 3.2 млрд. публикаторов (а таким неизбежно кто-нибудь да и будет) об-

ладает какой-нибудь специализированной, особой информацией, то все вместе обладают любой информацией. Возможность находиться везде и со всеми делает авторствующую публику осведомленной буквально во всем том, что имеет к ней отношение.

Авторствующая публика создает сферу совместного медийного самообслуживания, она «покрывает» все те темы, которые ей интересны (а к неинтересным она и не обращается – собственно, зачем?). Авторствующая публика со стопроцентной меткостью попадает в целевую аудиторию, поскольку сама ею и является (а возможно, мы ее не знаем, поскольку сами ею и являемся – справедливо может возникнуть и этот вопрос). Это абсолютно невообразимое для традиционных массмедиа качество пользовательского обращения.

При этом очарование подобным эпохальным феноменом не должно затмевать реальные и трезвые оценки. В действительности не все могут и не все хотят быть авторами. Т.н. «активных» авторов на самом деле не так много (хотя все же больше, чем за всю предыдущую историю). Даже после того, как технические препятствия устранены, главной преградой для осуществления частного авторства остается лень и безынициативность.

В итоге аудиторию, которой выпала возможность стать авторами, производить свой собственный контент, можно классифицировать новым образом. Всю авторствующую публику мы можем условно разделить на «активных» и «пассивных» авторов. Вовлеченность «пассивных» авторов подразумевает нажатие кнопок «like», «repost» или же публикацию небольших реплик. И, тем не менее, они все же производят новый контент и создают таким образом новое качество контента. Ведь даже подобная минимальная «кликовая» вовлеченность «пассивных» авторов является значимой, а исходя из масштабов – даже огромной составляющей глобальной редакторской работы Сети. Сотни и миллионы нажатий “like” и “repost” говорят об оценке и даже демонстрируют своеобразную корректуру и проверку контента сквозь восприятие его конкретных пользователей. А небольшие сопровождающие комментарии придают новые акценты и оттенки.

«Активных» авторов, создающих «первичный» контент, не так много (многие медиаспециалисты весьма охотно ссылаются на цифры т.н. пропорции «90/9/1»: последние исследования демонстрируют, что читают новости 90% пользователей, 9% – комментируют и лишь 1% – создает). Казалось бы, среди авторствующей публики из-за лени и безынициативности большинства должно было произойти новое разделение на группы: трансляторы (новые авторы) и потребители (новая аудитория). Однако новая аудитория отлича-

ется от аудитории гутенберговского периода своей интерактивностью, тем, что может выразить свою оценку, одобрение/несогласие, в том числе прибегнув к средствам минимальной активности – кликам «like» и «repost».

Но такое разделение не всегда работает, поскольку «пассивные авторы» не создают устойчивого слоя людей. Это не тип, а состояние. В любой момент времени даже у самого «пассивного» автора может зародиться какая-нибудь *большая* мысль или же он может стать очевидцем каких-нибудь событий, и это его сподвигнет, вдохновит, замотивирует и он причалит к отряду «активных» авторов (подобное явление на Западе уже именуется «random act of journalism» – случайный акт журналистики).

По этой причине каждый раз небольшие ряды «пассивных» авторов пополняются за счет вновь прибывших, что увеличивает их ядро невообразимо. А попадают они в эти ряды как раз-таки благодаря значимым и интересным темам, что обеспечивает не просто наибольший, но максимально возможный охват всего самого значимого и интересного. Непрофессиональный контингент журналистов нового медиапространства обладает всем необходимым потенциалом и возможностями для авторства: и специалистами любой категории и компетенции, и очевидцами любых событий.

Получается, что аудитория Интернета, имея возможность авторства, осуществляет эту возможность по-разному: кто-то более активно, кто-то – менее, в зависимости от своих пристрастий, предпочтений, интересов и таланта. Однако, тем не менее, будучи в этой среде, они создают и рождают новое качество.

- *Знаменитость как медиа*. К этой категории авторов можно отнести деятелей политики, культуры, искусства, спорта, звезд шоу-бизнеса.

Данная группа публикаторов выделена в особый тип, поскольку публичность и медийность для знаменитостей – необходимая составляющая и условие их профессионального становления и существования. Но если раньше для реализации данного требования они нуждались в посредничестве тех же журналистов, рекламщиков, PR-специалистов, то сегодня они могут обеспечить свою публичность и медийность собственными усилиями и доступными им техническими средствами.

Ключевая особенность этой категории публикаторов – ростки профессионального отношения к собственной публичности. Частый автор является просто любителем. Знаменитости же исходят из соображений о собственной публичности и медийности с профессиональной точки зрения.

- *Бренд как медиа*. Деятельность современных корпораций устроена таким образом, что они преимущественно занимаются именно произ-

водством контента. Создание материального продукта вытеснено на периферию. Основная цель корпораций – объединить под своим брендом целевую аудиторию (инвесторов, бизнес-партнеров, потребителей, чиновников и т.д.). Естественно, что это, прежде всего, медийная задача. По этой причине сегодня медиа является любой бренд.

В нашей стране, как и во многих постсоветских странах, концепция журналистики брендов воспринимается с большим трудом. Но, вступая в конкуренцию за внимание потребителей, бренды вынуждены улучшать свою медийность и доводить ее до такого показателя, чтобы она была социумом узнаваемой и интерпретированной как СМИ. В противном случае потребители попросту не будут откликаться на подобного рода информацию. Ведь реклама весьма часто приводит к «растрачиванию»аудитории (ее назойливый, навязчивый и упрямый характер надоедает, раздражает, вынуждает переключать канал, пропустить ее), а контент, напротив, объединяет и собирает аудиторию. Реклама – это инструмент индустриальной эпохи, для которой был характерен децифит/недостаток информации. В наши же эпоху, постиндустриальную, с ее изобилием информации, для «продвижения» бренда необходимо все чаще обращаться к журналистскому инструментарию, который может завлечь и заинтересовать аудиторию поднятыми вопросами социального или же развлекательного характера. Именно поэтому медийность становится ключевой составляющей для корпораций, и они все больше нуждаются в журналистских технологиях.

В массмедийной среде корпорациям свойственны следующие качества. Во-первых, они обладают всеми необходимыми возможностями и ресурсами, поэтому им не приходиться задумываться об окупаемости своих медийных затрат. Во-вторых, они с самого начала ориентированы на работу в профессиональном ключе, поэтому перехватывают у традиционных медиа экспертов и специалистов, перенимают их полномочия, компетенции и технологии, иными словами квалифицированно выстраивают свои медийные задачи и функции.

И если частные авторы представляют для традиционных СМИ страшнейшую конкуренция с позиций покрытия тем и оперативности вирусной дистрибуции, то корпорации вступают в конкуренцию со старыми медиа благодаря своему профессионализму, возможностям и ресурсам.

- *СМИ – «первородные» медиа*. Основное преимущество традиционных СМИ – профессионализм. И если частные авторы, корпорации только этому учатся, журналисты уже владеют всеми этими навыками. Второе преимущество – привычка социума обращаться именно к данному

источнику информации. Однако легко заметить, что оба параметра могут быть со временем утрачены. Привычка, а самое главное – доверие общества к СМИ постепенно «меркнет». А публикаторы наращивают темпы обучения.

СМИ могут трансформироваться и модернизироваться по-разному, прибегая к самым успешным редакционным и бизнесрешениям. Однако подобное внутривидовые изменения не устраняют того факта, что СМИ сегодня одни из многочисленных участников информационного процесса, наряду с авторствующей публикой.

В то же время СМИ остаются ключевым и весьма важным игроком на вновь формирующемся медиарынке. Сеть не вступает в конфронтацию со СМИ – они ей не нужны, она часто даже их использует в свою пользу. Но СМИ все же не перестают быть основным источником и доставщиком общественно-необходимой информации даже на пространстве Интернета, в среде освобожденного авторства. Но загвоздка в том, что СМИ утратили свою монополию. И выясняется, что вовсе не содержание/контент, а возможность СМИ быть главными игроками в процессе производства и распространения того самого общественно-необходимого контента, находится в основе лидерства, деятельности, функции.

В пространстве освобожденного авторства информационные потоки организовываются из сообщений блогеров, частных авторов, корпораций, знаменитостей. Безусловно, СМИ остаются ключевым участником процесса формирования ИП, но только одним из многих, хотя их сотрудники наиболее опытные и грамотные. Но при этом они утратили свою монополию в отборе, толковании, интерпретировании, производстве и распространении общественно-важной информации.

Предполагалось, что доступ широких слоев населения к авторству должен был привести к триумфу анархии. А в пространстве информационном – к триумфу разноголосицы и диссонансу. Естественно, в Интернете много шума, и даже многие теоретики медиа по способу возникновения информации в Сети сравнивают его со свалкой, ведь туда попадает буквально все. Но далеко не все находит широкое распространение и доходит до пользователей. И, по сути, мало кто потребляет свалку.

Таким образом, медиаисследователи выделяют как минимум три типа фильтров, которые отсортировывают информационные потоки. Представим их.

I. *Личные настройки*. Нажав на значок закладки в браузере, мы таким образом создаем собственный маршрут сети и в дальнейшем ориентируемся

на эти «команды», которые нами уже проверены. Тем самым мы отсеиваем и отбрасываем большую часть шума, находящегося в Интернете.

Сродни этому фильтру – лента выдачи социальных сетей, которая настраивается и организовывается каждым пользователем самостоятельно. Мы подтверждаем дружбу с теми, с которыми у нас приблизительно совпадают предпочтения и взгляды. А, значит, и в нашей ленте новостей появляется все то, что «репостят», «лайкают», размещают люди, примерно разделяющие с нами одни и те же интересы и вкусы. Так настраивается индикативный отбор. Это достаточно качественный фильтр, который выдает нам релевантную информацию, которая приблизительно подобрана по интересам наших «френдов».

Отметим, что личные настройки браузера и индикативный отбор ленты новостей создает весьма высокий уровень доверия потребителей к отсортированной таким образом информации. Данная информация для конкретного потребителя авторитетна и достоверна, поскольку источники знакомы и проверены личным опытом. И если даже кто-то из «френдов» или же какой-либо источник склонен что-то переврать, присочинить, преувеличить в ту или иную сторону – пользователь, скорее всего, об этом осведомлен. Он сам дал свое согласие/подтверждение на такую френдленту и на такие закладки.

II. *Вирусный редактор*. Вирусный редактор – это инструмент коллективного производства важности и значимости в процессе вирусного распространения сообщений в Сети. Технология его работы следующая.

Пользователь, найдя ту или иную информацию, представляющую для него интерес, как правило, непременно желает ею поделиться, дабы тем самым добиться реакции (или же – отклика на свое существование). Тяга к реакции (иными словами, тяга к социализации) – вот двигатель Сети.

Конечно, интересная информация имеет более высокую вероятность на реакцию. Поэтому потребители, правда, не очень умело, реализуют, по сути, микроредактуру существующих вокруг них инфо-потоков о событиях действительности и виртуальной жизни. Таким образом, они отбирают самое интересное (по крайней мере, для них), порой по-редакторски «приукрашивая/привирая», придавая определенные оттенки, а потом – публикуют.

Это вовсе не говорит о том, что каждый пользователь способен проделать такую работу на должном уровне. Но если в итоге получается неплохо, то первоначальное сообщение, подвергшись микроредактуре, может оказаться более интересным для потребителей, которые, в свою очередь, стремятся применить еще более заманчивую структуру, чтобы добиться уже реакции для себя.

Каждый, кто участвует в вирусной редактуре, может изменить первоначальное сообщение, первоначальный инфо-поток. И если в таком виде другие пользователи принимают данное сообщение – оно закрепляется. В итоге такого подстраивания вирус мутирует, стремясь заполучить оптимальную форму и перехватить как можно больше носителей. Все мы с большим/меньшим упорством прилагаем усилия, вкладывая иногда несколько часов в день, чтобы отобрать, улучшить и распространить «вирус интересности». Те сообщения, которые не достигают критерия «интересности» и не обладают подобным потенциалом (потенциалом реакции), не пробираются сквозь частные фильтры потребителей, и, таким образом, не распространяются.

Регулировка «интересности» каждого частного потребителя весьма часто неосознанна и может принять любую форму, даже странную. Но при этом самые небольшие индивидуальные усилия могут породить небывалый коллективный результат. В итоге подобное пространство настраивается под функцию информирования самого себя (собственными силами) о том, что его на самом деле интересует.

Именно при помощи вирусного редактора осуществляется отбор общей важности и значимости в среде частных усилий. Вирусный редактор – это своеобразная форма гражданского волеизъявления, вид прямого отражения общественного мнения, проявляющегося в индивидуальных актах оценки, отбора, размещения и распространения информации. Это искусственный интеллект, ключевые чипы которого встроены в каждого из нас.

Принимая во внимание факт вездесущности интернет-пользователей и их всезнайства, следует отметить, огромная сеть блогеров, специалистов, корреспондентов может покрыть буквально все темы. Все то, что может привлечь внимание, заинтересовать пользователей и быть применено для заполучения реакции/отклика (включая и абсолютно пустяковые сообщения).

Если большое количество потребителей приняло участие в процессе распространения и приукрашивания того или иного сообщения, возможно, оно того стоило (ли, значит, по-маяковски, кому-нибудь это нужно). По этой причине вирусный редактор выступает и в качестве смыслового редактора – он способен отсортировать инфо-поток и распространить важное и значимое, сокращая до оптимальных объемов тот возможный поток «барахла» и шума, который мог бы вывалиться на каждого из нас из Сети.

Однако при этом нам не стоит выдвигать какие-либо требования к вирусному редактору: он вообще никому ничего не должен и не обязан, поскольку он никому неподотчетен, не подчинен, у него нет центра принятия решений, нет субъектности. Это инструмент без совестливого предписания,

императива – этим он и отличается от традиционного редактора-человека, причем, как в положительную, так и в отрицательную сторону.

Вирусный инструмент совместного медийного самообслуживания порождает гражданскую, неинституциальную журналистику, которая вступает в конкурентное поле с традиционными СМИ. Коллективная и рафинированная точка зрения своего окружения оказывается не менее важным и значимым, нежели точка зрения какого-то редактора N-издания.

III. *Алгоритм выдачи*. Специально созданные алгоритмы социальных сетей (таких, как, например, “Facebook” и “Instagram”) и поисковых систем (таких, как, например, Яндекс и «Google») исследуют, на какие сайты чаще всего заходит пользователь, чем делится, «лайкает», с кем общается, что ищет. Алгоритм использует данную информацию для того, чтобы определить, что может заинтересовать пользователя и выдает соответствующие ответы на поисковые запросы (Яндекс, “Google”) и формирует соответствующую ленту выдачи его «френдов» (“Facebook” и “Instagram”).

Исследователь Илаи Паризер в своей работе «The Filter Bubble» обрисовывает следующую ситуацию. Он попросил двух своих друзей в разных штатах задать в поиске Google слово «Египет» и прислать ему список ответов на запрос. У друзей были разные интересы, поэтому Google по-разному интерпретировал один и тот же запрос. Одному был предложен набор туристических ссылок, а другому – ссылки на материалы об арабских революциях [5].

Подобный алгоритм действует и в “Facebook”, “Instagram». Изучив и проанализировав сведения о былых предпочтениях пользователей, алгоритм организовывает и выстраивает приоритеты выдачи. Так, Илаи Паризер обратил внимание на то, что «Facebook» абсолютно не выдает ему сообщений тех его друзей, которые придерживаются противоположных политических взглядов. Алгоритм решил, раз уж Паризер не комментирует, не «репостит» и не «лайкает» их публикации, то, значит, они ему не интересны. И, соответственно, незачем «мусорить» ленту.

Получается, алгоритм, анализируя информацию о наших прошлых предпочтениях, способен самостоятельно определить, что может нас заинтересовать или не заинтересовать, и отсортировать лишнее в общем потоке сообщений. Совершаются подобные действия для того, чтобы повысить релевантность поставляемых нам сведений, настроить их под наши предпочтения. Подобная выдача весьма удобна, она отсеивает ненужное, шумы, иначе без нее лента выдачи и в “Facebook”, и в “Instagram” превратились бы в ужасающую среду по своей «неразборчивости» и «всеядности». Но основная цель работы алгоритма – настройка персонализации для адресной рекламы.

“Facebook”, “Instagram”, Яндекс, “Google” гарантирует рекламодателю целевое и точное попадание, в то время как рекламодатели в СМИ поражают цель т.н. «ковровыми бомбардировками».

Между тем, подобный механизм персонализированного поиска имеет и свои негативные проявления. Поскольку поисковики и соцсети выдают нам только ту информацию, которая согласовывается с нашими прошлыми предпочтениями и нашей историей поиска, мы попадаем в некий «пузырь фильтра» (“The filter bubble” – термин Илаи Паризера), мы получаем намного меньше противоречащей нашей точке зрения информации и становимся интеллектуально изолированными в своем собственном информационном пузыре. Желая подстроиться под наши интересы и предпочтения ради точной рекламной таргетизации, Интернет перестает быть пространством возможностей и, по сути, становится приятным отражением самого себя, а «дружеские» рекомендации превращаются в тюремную решетку. Ищущий информацию не может узнать того, что ему действительно нужно и интересно (весьма часто информация, которая изначально кажется нам правильной, впоследствии может оказаться бесполезной либо же почти бесполезной, а та информация, которую мы избегаем и которая воспринимается нами как неправильная, оказаться полезной), попадая в своего рода информационное слепое пятно. Данный феномен именуется «парадоксом релеватности», который часто встречается на протяжении человеческого интеллектуального развития и представляет собой важную проблему для науки.

«Людям будет сложно увидеть или приобрести что-то, что так или иначе не было под них подобрано», – пишет бывший глава “Google” Эрик Шмидт [2]. Это серьезнейший вызов, с последствиями которого человечества уже сталкивается (Дэвид Эндрюс в книге “The IRG Solution” изучает данную проблемы и предлагает общее решение для нее). Но, тем не менее, алгоритм выдачи также создает фильтр, отсортировывающий лишнее.

Таким образом, представление о Всемирной паутине как о большой свалке является очередным мифом. Да, действительно, Интернет – это свалка с позиции того, что туда попадает любая информация, и он все принимает. Но на точке выхода, т.е. с позиции потребления, Сеть поставляет пользователям отобранную, отфильтрованную, более персонализированную информацию, организованную по рекомендациям «френдов» и нашей историей поиска.

Данное качество интернет-пространства создает новые вызовы для традиционных медиа. И если раньше информационные потоки состояли преимущественно из сообщений средств массовой информации, а формирова-

ние и фильтрация картина мира было уделом журналистов, то сегодня на информационном поле появились новые участники, а «отсортировка» стала качеством самого медийного пространства. Кроме того, если личные настройки и алгоритмы выдачи способны лишь отбирать и отфильтровывать информацию, то вирусному редактору свойственно еще одно качество – он может не только отсеивать информации, но также и производить контент.

Таким образом, фильтрами информационных потоков являются следующие три механизма: личные настройки (настройки браузера и ленты новостей), вирусный редактор и алгоритм выдачи. Именно данные фильтры все вместе оберегают нас от информационного хаоса в Сети, доставляю каждому потребителя более релевантную его интересам, предпочтениям и запросам информацию.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Shirky C.* Cognitive Surplus. N.Y.: The Penguin Press, 2010. P. 191.
2. Мультимедийная журналистика. Под общ. ред. А.Г. Качкаевой, С.А. Шомовой. Серия «Учебники ВШЭ». Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. С. 71.
3. Там же.
4. Там же.
5. Эл. источник. URL: <http://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles.html> (дата обращения 15.08.2020г.).

FORMATION OF MODERN INFO FLOWS AND CHANGING THE AUDIENCE OF NEW MEDIA

M. Tadevosyan

ABSTRACT

Digital technologies today create new challenges for traditional media: new formats of communication, new languages, new grammar. There have been shifts from the classical media model to new media paradigms: from audience to user, from format to content, from distribution to access, from linear storytelling to hypertext. How these changes influenced the very structure of information flows (IP) and what fundamentally new appeared in the system of forming IP – this article is devoted to these issues.

Keywords: information flows, mass media, audience, mass media, digital technologies.

УДК 070 Поступила: 18.08.2020г.
Сдана на рецензию: 19.08.2020г.
Подписана к печати: 01.10.2020г.

ТЕНДЕНЦИИ УПОТРЕБЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ «ФОРМАТ», СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ФОРМАТ» И «ЖАНР» НА СОВРЕМЕННОМ ТЕЛЕВИДЕНИИ

Э.А. Рухкян

Российско-Армянский университет
emineh.rukhkian@yandex.ru

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена тенденциям употребления понятия «формат», соотношению понятий «формат» и «жанр» на современном телевидении. В ней рассматриваются основные различия, характеристики и особенности этих двух понятий. Исследование проведено на основе как армянских, так и зарубежных примеров.

Ключевые слова: жанр, формат, медиаиндустрия, телепродукт, информация, тематическая направленность, современное телевидение, массовая аудитория.

Современные дискуссии о *жанрах* и *форматах* – это отражение процессов, происходящих в телевизионной индустрии в первом десятилетии XXI в.

Обратимся к словам «*телепродукция*» и «*медиауслуги*». Эти понятия описывают телевидение как бизнес, или сферу услуг, а не как пространство, в котором и для которого производятся смыслы, эмоции и воспроизводится социальная и эстетическая картина мира.

Краткий анализ типизации единицы вещания – телепрограммы – раскрывает основное. Невозможно отменить понятие «*жанр*» (связан с родовыми, исторически сложившимися, смысловыми характеристиками телепрограммы), но уже невозможно не принимать и понятие «*формат*» (связан с индустриальными характеристиками вещания – «упаковкой» содержания, унификацией, адаптацией, способом распространения, стоимостью и пр.).

Новая ступень в спорах о соотношении *видов, жанров, форм* и *форматов* вещания совпал с отчетливо фиксируемыми переменами в телепотреблении после 2005г., когда активная и молодая аудитория перенеслась в сторону специализированных каналов и «ушла в Интернет»; с унификацией

развлекательного содержания общедоступных универсальных каналов, адаптирующих лицензионные проекты мировых производителей контента; началом реализации программы перехода на «цифру» (2015). Интерактивная среда, новые виды досуга и способы получения информации, сужение аудитории традиционных СМИ, к каковым относится и телевидение, диктуют новые правила устаревшим социальным практикам привычного телесмотрения.

С этими изменениями – социальными и индустриальными – связан и новый поворот в дискуссии: *формат* – идеологичен, стандартизирует контент для глобальных масс; *жанр* – формула, обозначающая связь с культурой, традициями, архетипами. С разным отношением к пониманию того, как соотносятся *формат* и *жанр* в науке и на практике, связано несколько подходов. Именно с ними сегодня приходится иметь дело в любой дискуссии о *форматах* и *жанрах* [1].

Для массовой аудитории становится важным и наиболее захватывающим коллективное радостное переживание за тех, которые преодолевают и которые сумели («Икс-Фактор» на телеканале «Шант», «Голос Армении», детско-юношеская передача «Самый умный» на телеканале «Армения» и т.д.). Эти форматы, по-видимому, заработали на массовом и повседневном ощущении дефицита действия, на «эффекте присутствия», иллюзии присутствия в чужой жизни.

Проект «Ամենակարող երգիչ», на Общественном телевидении, целью которого является открытие новых имен, что позволяет певцам попробовать свои силы в различных жанрах и тематических песнях, от народных до шансонских и ереванских песен. «Միրո բանաձև» на этом же телеканале, интеллектуальное шоу «Հայաստան ջան», «Երգ երգոց», который очень прижился зрителям и на протяжение уже нескольких лет выходит в эфир.

Список передач на Общественном телевидении можно продолжить («Բենեֆիս», «Համերգներ», «Լավ երեկո») они занимают преобладающую часть эфирного времени.

Необходимо также отметить, что армянское телевидение пестрит различными телепередачими в информационном жанре. В первую очередь, это – новостные блоки телеканалов, выходящие в традиционном порядке: в утреннее, дневное, вечернее и ночное время. Например, «Օրակարգ» на Общественном телевидении Армении, программа новостей, в основе которой лежит все, что наиболее важно, интересно и своевременно. В программе выходят регулярно обновляемые новости из Армении, Арцаха, Диаспоры, а также передается информация из региона и международного сообщества. Ежедневная новостная программа «Օրակարգ» имеет самую многочисленную сеть

корреспондентов во всех регионах Армении. Также постоянная корреспондентская группа работает в восточной и западной частях США, России, Европы и Ближнего Востока.

Сразу же после выпуска «Օրակարգ» следует «Օրակարգ. հարցազրույց», затрагивающая важные и актуальные вопросы для Армении и интересные темы, достойные внимания. В жанре интервью гости данной программы – государственные и культурные деятели – отвечают на вопросы журналистов.

В последнее время, следуя западным и зарубежным параметрам и вещательным канонам информационных блоков, прослеживается следующая тенденция: отдельным выпуском передавать экономические, политические, культурные новости. Первый телеканал также не пренебрегает этой тактикой. Например, программа «Առաջին տնտեսական», представляющая в течение дня события экономической сферы из Армении и всего мира: обменный курс, биржевые новости, сельскохозяйственные приобретения, применение современных технологий в экономике и т.д.

Подобный формат употребления четко обозначен на западных телеканалах: “BBC”, “CNN”, “Evronews” и российских – Первый канал, «Россия», «НТВ», «РЕН ТВ».

Сегодняшний зритель стал еще более требовательным в получении нужной, а главное своевременной информации. Мы замечаем, как в последние годы тележурналистика в целом и жанрово-тематическое дополнение в выпусках новостей видоизменяется. Это связано, во-первых, с влиянием и развитием новейшего технико-технологического прогресса, что повлекло за собой трансформации в предпочтениях и потребностях массовой аудитории. Теперь, когда у современного человека появилась уникальная возможность быть в курсе всех происходящих событий, более того, во многих случаях, его непосредственным участником, его требования возросли относительно скорости подачи информации, что вполне естественно. Ведь лента новостей в социальных сетях обновляется гораздо чаще, и нет смысла ждать вечерних новостей, чтобы получить нужную информацию. Сегодня стало приоритетнее использование прямых трансляций с места происшествий, а это в силах позволить себе лишь крупные телекомпании и круглосуточные информационные телеканалы, у которых нет жесткой верстки временного вещания. Так, чтобы удержать свою аудиторию практически все виды медиа пытаются стать круглосуточными. Исходя из этого, видоизменяется также конкуренция на рынке медиа.

Уместно также отметить, что СМИ и потребители информации, зачастую, меняются ролями. Сегодня информацию может передать обычный зритель, что стало возможным благодаря стремительному развитию и популярности блогов, соцсетей. Собственники аккаунтов очень часто становятся первоисточником и поставщиком информации (например, аккаунты в социальных сетях «Твиттер» и «Фейсбук» высокопоставленных лиц. Кстати, это стало еще более заметным во время Бархатной революции в Армении с 13 апреля по 3 мая 2018 года, когда теперь уже действующий премьер-министр страны постоянно находился в прямом эфире с места событий. А огромное количество подписчиков на его страницу следили за происходящим в режиме онлайн). Влияние мобильных приложений, которые помогают моментально передавать информацию, придают ей еще большую оперативность и наглядность.

Становится вполне очевидным, что рассмотренные нами тенденции и влияние новых медийных средств на телепередачи заставляют последним создавать и придумывать какие-то другие методы и подходы в подаче информации, что могло бы помочь уцелеть в состоянии все возрастающего соперничества.

Эксперты и исследователи данной сферы полагают, что основное глобальное средство массовой информации – это, бесспорно, телевидение. Оно повлияло на сознание и мировоззрение массовой аудитории глубже, чем, к примеру, его предшественники, тем самым быстро завоевав славу одного из «мощнейших факторов глобализации современного общества» в едином новостном контексте, находясь в курсе всех важнейший событий.

Все это имеет непосредственное отражение на *взаимоотношение, функции жанров и тематическую направленность телепередач*. Сегодня телезрителя больше не удержать одним информационным блоком, а это, в свою очередь, ведет к тому, что телепередачи, подготовленные в «чистом» виде, в одном из известных традиционных жанров, больше не становятся актуальными.

Свою значимую лепту в становлении и развитии форматного телевидения в Армении имел процесс глобализации, что является одной из основных тенденций развития телевизионной журналистики. В то время как все больше и больше возрастает количество телеканалов, у телезрителей появляется возможность стать более разборчивыми в этом смысле. А вещатели, в свою очередь, берут ориентировку на более профильную аудиторию.

В этом случае задаешься вопросом: каким же образом заманить, а после сохранить телезрителя? Именно *формат* является тем важным способом,

необходимым в современном медиарынке. С каждым днем становится все сложнее и сложнее удержать своего зрителя. Для это требуется время, необходимые ресурсы и большой труд. Хотя так называемых «*форматных*» журналистов находят проще, к тому же привыкли они работать оперативно и своевременно, что, конечно же, большая привилегия для современного телевидения. «Но это ж влияет и на качество подготовленного материала!» – недоумевают многие. Если рассмотреть с другой точки зрения, становится очевидным, что в некотором смысле, *формат* создает ограничения, создавая свои правила игры. Но не все исследователи и эксперты относятся к этому категорично: «Ты, конечно, можешь гордиться тем, что снимаешь фильм «вне формата», но если он окажется еще и «вне зрителя», то станет, скорее всего, твоим последним фильмом. Да и зачем мне что-то делать, если это не будут смотреть или читать? Другое дело, что надо рисковать, надо не бояться выйти на один шаг в «неформат» – потому что, если ты рискнул правильно, именно на этот шаг ты окажешься впереди всего рынка, переполненного форматным продуктом. Это тоже законы бизнеса», – отмечает российский журналист и телеведущий Л.Г. Парфенов [2].

Исследовав несколько источников, в частности иностранных, т.к. форматы проектируются и покупаются в основном за рубежом, мы смогли выделить некоторые критерии к определению формата телепередачи. Так, он воспринимается как целая структура передачи, т.е. как бренд, у которого есть свое авторское право [3]. Кроме этого, форматом той или иной программы определяется лицензия на использование названия, производства и вещания уже готового аналога иностранной продукции. Эксперты Института интерактивного телевидения (ITV Institute) уверены, что формат – это конструкция телевизионной передачи, ее основополагающий стиль [4]. Наиболее четкую, по нашему мнению, формулировку формата определила И.Н. Кемарская: это «система договоренностей со зрителем каждой конкретной программы, то, что делает ее уникальной, не похожей на другие и похожей в каждом выпуске на саму себя» [5]. В данной дефиниции отражаются основные признаки формата, куда входят также его своеобразность и вместе с тем некая «шаблонность» и связь с зрителем.

Обобщая вышеизложенное, мы приходим к выводу, что такое явление как «*формат*» телепередачи становится неизбежным на современном телевидении, в том числе армянском. Исходя из этого, необходимо следовать тем канонам и правилам, которые подразумевает «*формат*», чтобы сохранить свое место в сегодняшней медиадействительности.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Качкаева А.Г.* Жанры и форматы современного телевидения. Последствия трансформации. // Вестник Московского университета. Серия 10. Журналистика. 2010. № 10.
2. Журнал «Сеанс». Эл. ресурс. Доступно на: http://seance.ru/n/29-30/vertigo-nulevyie/format/format-mnenia/5-14/
3. Формат телепрограммы // Масс-медиа: словарь терминов и понятий. Эл. ресурс. Доступно на: http://www.slovarmedia.ru/a/spiski30/termin106.html
4. TV show format // The interactive television dictionary. Эл ресурс. Доступно на: http://www.itvdictionary.com/definitions/tv_show_format_definition.html.
5. *Кемарская И.Н.* Формат и телесценарий // Журналист. 2009. № 6. С. 40.

TENDENCIES IN THE USE OF THE CONCEPT OF “FORMAT”, THE RELATIONSHIP BETWEEN THE CONCEPTS OF "FORMAT" AND “GENRE” ON MODERN TELEVISION

E. Rukhkyan

ABSTRACT

This article is devoted to trends in the use of the concept of "format", the correlation between the concepts of “format” and “genre” on modern television. It discusses the main differences, characteristics and features of these two concepts. The research is based on both Armenian and foreign examples.

Keywords: genre, format, media industry, television product, information, thematic focus, modern television, mass audience.

УДК 8

Поступила: 17.11.2020г.
Сдана на рецензию: 19.11.2020г.
Подписана к печати: 23.12.2020г.

ENGLISH TEXTUAL GRAFFITI IN THE LIGHT OF CRITICAL DISCOURSE ANALYSIS

G. Gasparyan

Yerevan State University
grisha.gasparyan96@gmail.com

ABSTRACT

The present paper views pieces of graffiti as a specific type of discourse and tries to apply the critical discourse analysis to its textual and pictorial forms. The paper groups graffiti into four discourse types – argumentation, narration, description and exposition. It analyzes and models the ways graffiti texts unfold and cooperate with the accompanying pictorial resources as well as discursively interact with the audience. The critical discourse analysis model in the paper is based on van Dijk's socio-cognitive, Wodak's historical and Fairclough's discourse as a social practice approach.

Key words: graffiti, graffiti discourse, text, picture, multimodal discourse analysis, critical discourse analysis

Graffiti is a practice with the help of which the members of a society get a chance to voice their ideas, opinions, socio-political views etc. The phenomenon of graffiti is a subject matter of cultural, social, psychological, linguistic studies.

Graffiti has also been analysed from the perspective of visual anthropology. In this domain the analysts take graffiti as a medium to draw parallels with different other phenomena to find similarities and highlight the differences between them, like graffiti (street art) and political stencils [1], street art and graffiti youth [2], street art and marketing [3] etc. This perspective permits the researchers in the field of graffiti to have a deeper insight into the possible motives behind the graffiti creation (the socio-political context) by taking into consideration the correlation of these motives with the phenomena the content of graffiti goes parallel with.

In linguistics the study of graffiti has been subjected to multimodal discourse analysis [4, 5, 6, 7]. This approach first allows the analysts to have a more detailed observation on how different modes of communication are in an interconnection and interdependence and how they take part in the meaning-making process. Second, this approach enables the analysts to view graffiti both as a linguistic and as a discursive practice at the same time [8].

The present paper is a part of a larger research project aimed at studying graffiti as a form of communication among the members of a society. The aim of this paper is to have a combined analysis of the structural and semantic characteristics of graffiti discourse viewing it from critical discourse analysis perspective. This perspective enables to have a concrete and clear understanding of the linguistic organization of graffiti pieces as a social-discursive act and as a way of reflecting the actual reality by arguing, describing, narrating and exposing something.

It seems essential to emphasize that the linguistic study of graffiti leads to the conviction that graffiti, with its linguistic and non-linguistic components, forms of multimodal communication, as well as with its contexts of creation, can be considered as a specific type of discourse, subject to critical discourse analysis (CDA). In its manifold forms, graffiti is a unique social act that is unfolded in a social context, hence in order to have a complex observation of graffiti, it should be viewed as a separate discourse and the "works" created in this discourse should be viewed as social-discursive acts. The theorists, who follow CDA according to H. G. Widdowson "are particularly concerned with (and concerned about) the use (and abuse) of language for the exercise of socio-politic power" [9]. The motivation we are driven by to use CDA in graffiti discourse analysis is that the analysts using this approach tend to believe that "people are not only influenced by ideology but they actually construct it in what they say, and in ways that are most likely to persuade others to comply with it" [10]. We can do no more than to note that graffiti as a multi-dimensional platform for ideologies tells a lot about the way people "construct" that ideology and "persuade others to comply with it". In these circumstances it is not surprising that the difference between graffiti discourse and other discourses in the choice of these "ways" is huge, firstly determined by the factor of anonymity, which can allow to speak more openly and unconstrainedly, secondly by the factor of availability of the platform, which provides space for almost all the members of the society (in spite of the social power they possess).

Discourse, according to N. Fairclough [11] is a field, where there are both linguistic and ideological processes. The author finds that what makes a discursive practice specifically discursive is partially the language (in the form of a text) and if a discursive event consists of two dimensions, one of them being the socio-political (or ideological) practice, then the text is surely the second dimension. The author believes that in order to analyze a particular discourse as a part of a discursive practice the focus should be on the processes of text production, distribution and consumption and as these processes are of socio-cognitive nature, references should be made to the institutional settings the discourse is generated in [12].

In this connection it should be noted that Fairclough characterizes the conception of discourse by dividing it into three dimensions: text, discursive practice (production, distribution, consumption), social practice.

It stands to reason that the production of graffiti texts considered as a discursive practice is a subject to analysis taking into consideration those three dimensions of the conception of discourse. This way the analysis enables to go through the linguistics of graffiti from the surface to deep levels in order to find out how the language shapes the processes of production, distribution and consumption, as well as what kind of social practices the text is designed to be based on.

In his book "Discourse and Social Change", Fairclough views discourse as a text and outlines the mechanisms of its interpretation. The author mentions the four main headings under which the text analysis should be organized: vocabulary, grammar, cohesion and text structure. In addition, he suggests three more headings when the discourse is viewed as a text and when there is more need to analyze the discursive practice, though, as the author puts "they certainly involve formal features of texts" [13]. These three headings are the "force" of the utterance (what kind of speech act the utterance performs), the coherence of the text, as well as its intertextuality [14].

All the facts are in favor of the belief that in graffiti studies these two groups of headings must be taken into consideration. On the one hand, the utterances that appear in graffiti are texts, on the other hand, they are discursive practices taking into account their socio-political and ideological grounds.

Another extremely important form of CDA is suggested by van Dijk [15]. The author puts *cognition* in the core of the analysis believing that the relationship between social and discourse structures is indirect and is mediated by personal and social cognition [16, 17]. Van Dijk doesn't consider CDA to be easy and in his work "Principles of critical discourse analysis" he introduces the basics of CDA in "top-down" relations of dominance [18].

The first basics of CDA according to van Dijk are power and dominance. At this stage of analysis, the researcher is interested in the power relations within a society and its manifestation in a particular discourse. In graffiti discourse the text possesses the power to reflect such relations with the meticulous organization of the message. Graffiti texts are indicators of power relations, in a sense, that they are typical of such social groups, whose voice is somehow oppressed by some dominant layers of a society. Graffiti is the medium that provides its creators with an *access* to public domain. Van Dijk states that "power and dominance are based on the privileged access to discourse and communication" [19]. Dijk believes that

many people may have a very restricted access to a communicative event because of the social status they have. In this case graffiti is a discourse that can provide access to itself practically for everyone. The next level of CDA that van Dijk puts much stress on is that of *social cognition*. By social cognition van Dijk means mental operations, like thinking and arguing, interpreting, learning and inferencing as well as representations of social arrangements, groups and relations. Social cognition is considered to set links between dominance and discourse. Hence, comes the triangulation of CDA into a society, cognition and discourse. In graffiti discourse the concept of cognition is of paramount importance. Unlike other discourses, graffiti owns its own way of connecting the discourse with a society through rather peculiar and unique cognitive links. It's gradually becoming a common knowledge that graffiti texts are meant to break the ready-made social conventions and beliefs, expectations and structures. Hence, in the critical analysis of graffiti discourse, it becomes an imperative for a researcher to see how this cognitive process is being operated through the text [20].

It should be added in this connection that the Van Dijk also brings forward the potential moves of persuasion that are meant to make the speech more credible in a discourse. These moves include the *argumentation* of the statement: whether the statement is followed from facts, the *rhetorical figures* applied in a discourse: the presence of understatements, euphemisms, hyperbole or other rhetorical figures, the proper *lexical style:* what the words denoting positive or negative evaluations imply in a discourse, the *story telling:* paying attention to the "plausible" details of the narration, the *structural emphasis* of the text: what the speaker stresses and ignores in the message, and finally the *quoting of the authors* that can make the speech more persuasive and credible for the potential addressees [21].

We have now to trace that approach to CDA suggested by M. Reisigl and R. Wodak [22]. They define this approach as discourse-historical (DHA) having its unique characteristic features. Firstly, this approach shares the three main concepts that figure CDA in all its variants: *critique, power and ideology*. In DHA the concept of *critique* involves three aspects: text or discourse-immanent critique – meant to find out the inconsistencies and dilemmas in the text-internal and discourse-internal structures; socio-diagnostic critique – aimed at discovering the "manipulative" character of discourse practices based on the analyst's contextual knowledge; prospective critique, which tries to "contribute to the improvement of communication" [23].

For the DHA *ideology* is seen "as an (often) one-sided perspective or world view composed of related mental representations, convictions, opinions, attitudes and evaluations, which is shared by members of a specific social group" [24]. Ide-

ologies are the tools for setting unbalanced power relations through discourse. In essence, DHA is an interdisciplinary approach towards discourse studies, which is more directed to the problem of the discourse and the analyst should always move from theory to practical-empirical data in order to be able to incorporate the historical context into the analysis of discourses and texts [25].

It goes without saying that the graffiti discourse needs DHA as well. In this discourse the analyst should take into consideration the historical context and background of the graffiti creation, its linguistic organization, particularly the ways with which discourse "participants" are referred to linguistically. Using this approach, the analyst should keep the problem raised in a piece of graffiti on focus and try to identify the means and the perspective of its argumentation.

The three approaches can be projected on graffiti discourse analysis collectively complementing one another. The socio-cognitive approach suggested by van Dijk will combine the two approaches with the "social" component common for both of them. It will help the analyst to discover the power relations and the social cognitive nuances expressed in the language of graffiti discourse. The CDA approach suggested by N. Fariclough (discourse as social practice) will make the linguistic analysis of graffiti discourse more complete if carried out under the seven headings suggested by the author. Finally, the analysis will be summarised using Wodak's discourse-historical approach that will reveal the intertextual and interdiscursive relations in the graffiti and by keeping the problem raised in a piece of graffiti on focus this approach will show how the parts forming the text are linguistically characterized.

Before proceeding with the critical analysis proper of graffiti discourse, we would like to choose the types of discourses as a starting point for the classification of the empirical data. Generally, each communicative act can be counted as an example of discourse. Discourses are generally divided into four main types:

- Argumentation: The aim of this form of communication is to convince the audience sometimes with the use of evidence and reason.
- Narration: The aim of this form of communication is to tell a story with emotions and empathy.

- Description: This form of communication relies on the five senses so that the audience can visualize certain things.
- Exposition: This form of communication is used to inform the audience of something with a neutral language, without meaning to persuade or arouse emotions.

Many acts of communication include more than one of these types [26].

In order to critically analyse the graffiti discourse, we consider it necessary to firstly group the pieces of graffiti into the the above-mentioned four types.

The choice of the research data is largely determined by the following factors: primarily, these pieces of graffiti contain both textual and visual components that enable us to have a complex observation of the semantic characteristics of this discourse taking into consideration the possible interconnectedness of those two components as a unique part of the meaning-making process. Then, the following pieces of graffiti in their content correspond to the four types of discourse and help us to systematize and organize our study in a more effective and targeted way. Furthermore, the chosen pieces of graffiti are collective representations of a number of other pieces that share the same semantic-structural attributes. Eventually, the choice of the graffiti texts and pictures to be analysed is based on the skilful use of language, which demonstrates the characteristic features of graffiti creation as a discursive practice and permits the application of critical discourse analysis in this context.

The pieces of graffiti texts that show **argumentation** have their lexico-grammatical peculiarities and means to provide the cohesion and coherence of the text. The argumentation in graffiti discourse can be expressed either explicitly or implicitly. Let us consider some examples:

1. "If we wash our hands of the conflict between the powerful and the powerless, we side with the powerful, we don't remain neutral".[1]

The argumentative nature of the text is provided with the help of a conditional sentence (starting with an if- clause), here the if- clause functions to argument the utterance, at the same time tries to create a hypothetical situation for the reader. The text is integrative (expressed with the pronoun *we*), the author doesn't exclude himself from the situation, instead he makes himself an actor, which gives the text the sense of a confession or conclusion from personal life experience. On the lexical level, the opposition of the utterance is based upon the antonym pair *powerful* and *powerless.* The stem of the adjectives is the same (power), which simplifies the un-

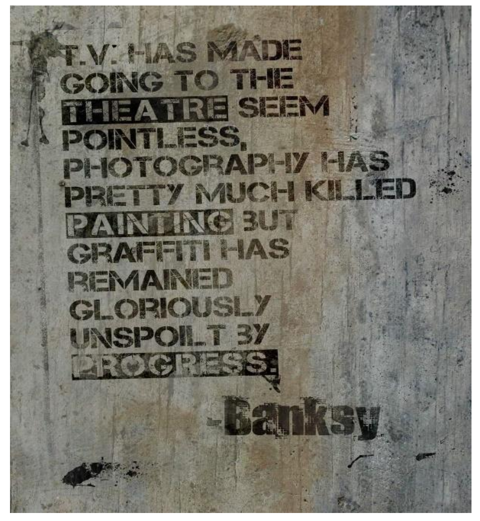
[1] All the graffiti texts and pictures used in the present paper are taken from the following webpage: https://www.pinterest.com

derstanding of the message, at the same time intensifying the potential impact on the reader. The beginning and the end of the utterance is composed of conceptually synonymic expressions with an idiom (wash hands) at the beginning and with a collocation (remain neutral) – at the end. The context of this piece of graffiti is multilayer and the text can be projected on different social situations.

2. "Sometimes people pretend you're a bad person so they don't feel guilty about the things they did to you".

This example will suffice to show that the argument is expressed explicitly with a cause and consequence relationship in a reverse order of ideas. The cohesion is provided with the conjunction *so,* used before giving an explanation for the action. The action (pretending you're bad) is mitigated with the adverb *sometimes,* and the verb *pretend.* These linguistic units balance the structural emphasis of the utterance, though it is upon reader and his "innocence", these units, however, make the reader think that the situation is not always on his side, and "some other times" "people" might be right while criticizing him to be a bad person.

3. "Never regret anything, because at one time it was exactly what you wanted".

Turning to this example it should be noted that the text expresses command in the negative imperative form. The cohesion of the utterance is provided with the subordinate conjunction *because,* which shows reason-aim relationship between the two parts of the sentence. The structural emphasis of the utterance is upon the addressee expressed firstly with the imperative mood (that has only second person), secondly, with the pronoun *you* in the secondary clause. The utterance also contains an intensifier (*exactly* what you wanted), which doubles the impact on the addressee. The graffiti text raises an issue, that can be projected on a various number of issues in a number of contexts.

A very important point to make is that graffiti texts, expressing argumentation, are constructed with pure linguistic means, also with combinations of linguistic-semiotic means. In the following example the text has three main "keywords" that are highlighted. These "keywords" are lexically connected with one another.

The word *theatre* is used as an antonym for *T.V.*, the word *painting* for *photography* and the word *progress* for *graffiti*. The cohesion in this utterance is kept asyndetically in the first two sentences and with the conjunction *but* in the third sentence, which highlights the contrast with the previous sentences. The conjunction lays the structural emphasis on the last part bringing more logic and coherence to the utterance.

It ought to be taken for granted that in graffiti discourse argumentation can also be conveyed with combinations of pictures and texts.

The following graffiti appeared in Athens, Greece some years ago. Its visual aspect cooperates with the textual one. The argument is provided with the visual aspect, the protest and demand – with the text. The latter, though containing a very distinct and direct message to the money spent on football, is however, based on the homonymic similarity between the words *food* and *foot*. The text is impersonal (there is no subject in it), this "gap" is filled with the picture, where the depicted child is a collective figure representing the Greek society in crisis. The structural emphasis of this piece of graffiti is upon the picture which is graphically bigger in size and is more impactful.

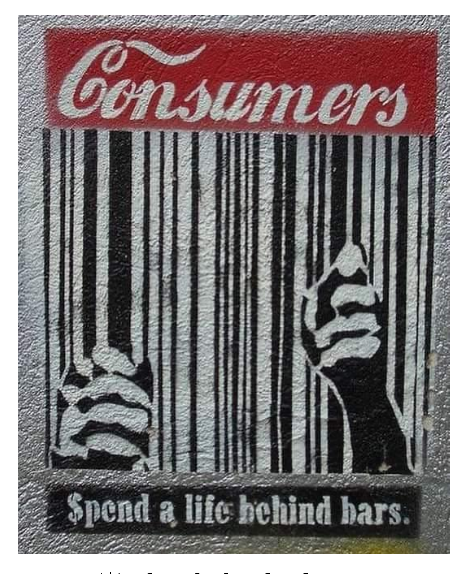
The graffiti discourse possesses texts **narrating** different stories, quotes or sayings. This kind of texts in graffiti discourse have their textual-narrational characteristics. As a communicative act, the texts in graffiti discourse mostly cover narratives known to the public. Using CDA for graffiti discourse, it seems essential to carry out a textual, linguistic analysis on graffiti narrations. One such famous narratives is on Berlin wall:

1. *"Lead me on my dreams among different time and space.*
To share hope with nations and believers.
To observe with modesty the pure truth.
And to reveal prudently the magic and mystery".

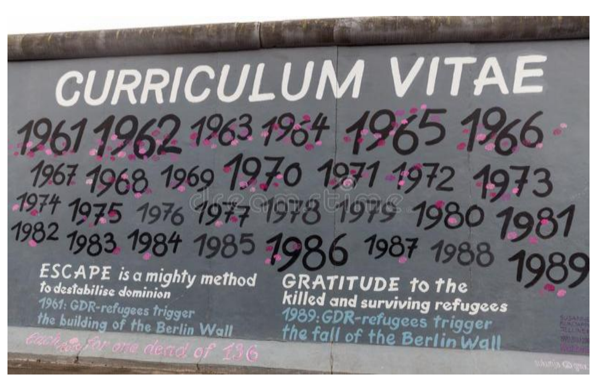
Taking into consideration the surface it appeared, the reasons underlying the text can be inferred. The graffiti expresses desire for freedom and for an escape from the reality. The first sentence is written in imperative mood, in the rest of the text there are adverbial modifiers of purpose. Those three sentences are structurally similar, while the linguistic means of their formation is different. In the third sentence the adverbial modifier of manner is expressed with preposition + noun

(with modesty) structure, while in the third sentence it is expressed with an adverb (*prudently*). In this graffiti text we also observe the use of the linguistic economy principle expressed with the shortest form to indicate the adverbial modifier of purpose (to share, to observe…). The temporal vector of the whole utterance is towards future both in the use of imperative mood and in the secondary clauses.

There is some evidence to suggest that in graffiti discourse stories can be narrated with texts and with text-picture combinations. Let us consider an example to see how these two modes of communication are in cooperation with each other.

In this piece of graffiti the text is "rhymed" with the picture with the help of the word bar in the text and with the picture of the barcode. The whole graffiti is hybrid – the word *consumers* is intertextually related to the logo of Coca-cola (the sign C and the red color remind the reader about it). Judging from the whole picture, the graffiti can also be seen as an anti-advertisement for the brand of Coca-cola with the sad narration it covers. The barcode is represented as a prison and the hands holding the bars symbolize imprisonment and a desire to escape from it. The letter S in *spend* is replaced with the dollar sign ($) that hybrids the utterance symbolizing not only the "life" that the consumers spend "behind the bars" but also the money that is spent in the meantime. This example clearly shows the co-operation between pictorial, textual and semiotic components. These three components complete the utterance by complementing on another. The structural emphasis in this graffiti is upon the pictorial part that appears in the middle and is bigger and more visibly positioned.

In the narrational graffiti discourse we observe stories, episodes of personal life, history etc. The way stories are narrated in this discourse especially in terms

of their component parts are subject to multilayer analysis. The following piece of graffiti is taken from Berlin wall. At first sight the picture merely presents some dates in chronological order. While in the meticulous analysis of the picture with the surrounding textual components, we observe a narration of a long and meaningful history. Firstly, the choice of the “title” of graffiti is not random. The word *curriculum vitae* is rather new and is used in other discourses. By means of this word we observe parallelization of two different temporal dimensions. We can observe binary oppositions in this case embodied in the semantically different words *escape* and *gratitude* as the two edges of the opposition. They represent the beginning and end of the chronology depicted and combine the background and the results of that chronology. Such examples clearly show that it is typical of graffiti discourse to narrate stories using texts and other modes of communication that condense and hybrid the meanings of the component parts (both linguistic and extra-linguistic). Because of the limitations of space, the creator of the graffiti uses words, expressions and other signs of communication densely, sometimes applying the linguistic economy principle. This technique is aimed at saving space and bring more logic and concreteness to the utterance and can be applied at different linguistic levels: phonetic, morphological, syntactic, lexical etc. [27].

As in other types of discourse in narrations as well graffiti texts and pictures contain oppositions.

Obviously, this piece of graffiti is in contrast with the reality. In the list of what the author “hates” the first thing is vandalism. Graffiti, if appeared in a forbidden area is considered to be vandalism and is punishable by law. Judging from the author’s intention and the second point in the list of hateful things, this piece of graffiti can be considered as vandalism. The third point indicates the contrast of the text with the reality. Finally, the second point summarizes the whole content of the graffiti and completes the desired message. The expression of the message is firstly condensed by means of linguo-semiotic means (irony, text, numbers), secondly by the use of linguistic economy principle (with the omission of “that” in the first sentence).

It has been made absolutely clear that graffiti discourse in both its monomodal and multimodal forms is always meant to visualize certain things for the audience. Such types of graffiti are considered to be **descriptive.**

1. "In the absence of peace and love, we teach war and hate as an escape from the problems we are too lazy to solve"

The description in this example is achieved with pure linguistic means. In the utterance there are some words that are semantically linked and related to one another. The words *peace and love* are linked and opposed to the word *hate.* The expression *in the absence* is related to the verb *teach.* The force of the utterance is to give certain information to the readers. We observe the textual category of integrity (expressed with the pronoun "we"), i.e. the author integrates himself into the text and "shares the responsibility" with the readers thus intensifying the truthfulness of his thought and making the reader believe in his speech. The constituent sentences in the utterance are coherent with one another thanks to the proper use of connectives. The structural emphasis in this example is on the middle part of the utterance (we teach war and hate).

Graffiti discourse is abundant with picture-text combinations and the descriptions are mainly achieved using such combinations.

The following graffiti is created with a combination of textual and pictorial resources. There are two temporal dimensions in the picture (past and present). The pictorial part represents the past, the textual one – the present in order to express complaint about the international political situation. The picture has an intertextual relation with the Bible (the story about Joseph and Mariam heading for Bethlehem following the shining star). The ongoing socio-political situation of the world, with its consequences made the graffiti creator combine these two texts (the reality as a text embodied in the sign that reads "Border closed, no refugees").

The text here is constructed with the help of the linguistic economy principle – without full predication in the first sentence and with zero predication – in the second.

The text here bears the structural emphasis of the utterance and serves as a bridge for joining the two temporal dimensions having the "responsibility" of the present. The cohesion in this example taken as a whole is provided with the biblical narrative due to its intertextual connection with the text.

We have sufficient ground to state that biblical narratives and characters are rather common in graffiti discourse. On the one hand, such pieces of graffiti try to raise problems on the other hand, they combine different temporal dimensions with different modes of communication.

As the purpose of descriptive discourses is to have certain impact on people's senses, they express things illustratively and this type of graffiti discourse is mainly embodied in the combination of pictorial and textual graffiti. In the following example the textual component is expressed with the use of linguistic economy principle ("These are", "here are" my war tools). The force of the utterance in the first half of the text is that of a declaration, in the second half – that of a question, while if the whole graffiti is taken as a whole, the force is that of a request for pacifism and promotion of graffiti culture. The discursive vector of the whole graffiti is oriented towards the viewers more than towards the expression of the creator's ideas or emotions. This vector is firstly oriented to the reader by means of an interrogative sentence, which triggers more answers, comments or at least makes the reader think on the issue raised.

Graffiti discourse contains pieces that produce **exposition.** These are mostly texts, pictures or combinations of both that are mainly short, simple and are not intended to covey messages for certain impact. They are mostly known facts or truths or humorous texts that can just serve as "reminders" for the readers or entertain them by performing a function of language, for example, the following texts:

1. *"Kindness is free"*
2. *"I need a day between Saturday and Sunday"*

3. "The light at the end of the tunnel is a train"

4. "Time heals nothing, it just replaces memories"

Such kind of texts in graffiti discourse are created with the same linguistic and textual principles as graffiti of other discourse types.

Firstly, this kind of texts are meant to break certain stereotypes and expectations in the readers' mind. The sayings and quotes in such texts are reversed or modified. The words are symbolized and meaningfully condensed.

In the second example the words "Saturday and Sunday" symbolize holidays, relaxation and rest, "a day between" them symbolizes the need to have a longer holiday and a longer rest. Obviously, this comparison is achieved by the metaphoric use of the words "Saturday and Sunday" and the irony of the utterance is based upon this use.

In the third example the meaning of the message is also based upon metaphor. Here the word "light" symbolizes overcoming of problems, "the end of the tunnel" – the problems and the "train" is the symbol of looming destruction. Metaphor in this case is a tool of meaning-making as well as twisting of the meaning with its due influence on the readers.

In the fourth example we observe oppositions and their edges in verbal form. The word *heal* is opposed to *replace,* the word *nothing* – to *memories.* The communicative force of the utterance is to perform the phatic function of language and to maintain minimal contact with the readers. In almost all the above-mentioned examples of graffiti discourse indicating exposition, the structural emphasis is upon the last part of the sentences with a direct or indirect use of semantic units – *free* in the first example, *Saturday and Sunday* in the second one, *train* – in the third and *memories* – in the fourth.

Analyzing graffiti discourse critically according to the integrative model figured by us and according to the four types distinguished by them we thus arrive at the following generalizations.

To begin with, the textual category of integrity is rather common in graffiti discourse. It makes the utterance more convincing, argumentative and impactful. It makes the reader of the graffiti text more involved into the problem.

Secondly, the structural emphasis of the utterance in graffiti discourse shifts from one word or word combination to the other and intensify the message. The place of the structural emphasis in graffiti discourse shifts across the types of the discourse. It can be in an anaphoric position – at the end of the utterance, on the pronoun indicating the addressee or on the semiotic constituents of the utterance. Taking into consideration that graffiti is a multimodal discourse, the emphasis

might lie on the other modes of communication – on the picture, size or color of the letters or pictures.

Thirdly, the graffiti discourse is limited in terms of space and time and the texts in this discourse need to be more precise, concrete and targeted. These discursive requirements bring forward the use of the economy principle of the language on its different forms. It concretizes and condenses the meaning of different words, hence the whole utterance.

Moving on, it should be noted that in terms of text and multimodal forms of communication, this discourse is rather peculiar. Being limited with time and space, the creators of this discourse make use of textual, pictorial and semiotic resources parallelly and most of the time it requires background knowledge from the readers to decode their meanings, to understand the deep intertextual relations of these utterance and more importantly after understanding these, being able to get accustomed to not meeting his expectations and being puzzled with the "reality".

Graffiti discourse with its pictorial and textual components is able to combine two different temporal dimensions (past with the present, present with the future etc.) narrating stories and keeping in touch with the society as a complex whole.

REFERENCE

1. *Philipps A.*, Defining Visual Street Art: In Contrast to Political Stencils // *Visual anthropology*, 28, 2015.
2. *Rafferty P.*, Discourse on difference: street art/graffiti youth //*Visual anthropology review*, Vol. 7, N. 1991.
3. *Droney D.*, The Business of "Getting Up": Street Art and Marketing in Los Angeles //*Visual anthropology* 23 (2), 2010.
4. *Cassar J. and Cremona G*. Multimodal Perspectives on School Community Building through Graffiti //*The International Journal of Civic, Political, and Community Studies*, Vol. 15, Issue 3, 2017.
5. *Rubdy R.* A Multimodal Analysis of the Graffiti Commemorating the 26/11 Mumbai Terror Attacks: Constructing Self-Understandings of a Senseless Violence, Conflict, Exclusion and Dissent in the Linguistic Landscape, 2015.
6. *Alshreif N. F.* Multimodal writing: The case of graffiti //*Arab World English Journal*, 7, 2016.
7. *Stampoulidis G., Bolognesi M.* Bringing metaphors back to the streets: a corpus-based study for the identification and interpretation of rhetorical figures in street art, Visual communication, Vol. 0(0), 2019.
8. *Gasparyan G.* The Study of Graffiti from Multimodal Communication Perspective // *European University* 11(02), 2020.
9. *Widdowson H. G.* Discourse analysis, Oxford Introductions to Language Study, Oxford University Press, 2007. P. 70.
10. The same, p. 71.

11. *Fairclough N.* Discourse and social change. Cambridge: Polity 1992.
12. The same.
13. The same, p. 75.
14. The same.
15. *Van Dijk T.A.* 'Principles of critical discourse analysis' // *Discourse and Society* 4 (2). 1993.
16. *Rahimi F. and Riasati, M.J.* Critical discourse analysis: scrutinising ideologically driven discourses // *International Journal of Humanities and Social Science* 1 (16), 2011.
17. *Ahmadvand M.* Critical discourse analysis: An introduction to major approaches //*Indonesian Journal of Linguistic and Cultural Studies* 5 (1), 2011. P. 8.
18. *Van Dijk T.A.* 'Principles of critical discourse analysis' // *Discourse and Society* 4 (2). 1993. P. 250.
19. The same, p. 255.
20. The same.
21. The same, p. 264.
22. Reisigl & Wodak The Discourse-Historical Approach (DHA). In R. Wodak & M. Meyer (eds), Methods of Critical Discourse Analysis Second Edition. India Pvt Ltd New Delhi: SAGE Publications 2008.
23. The same, p. 88.
24. The same, p. 88.
25. *Ahmadvand M.* Critical discourse analysis: An introduction to major approaches //*Indonesian Journal of Linguistic and Cultural Studies* 5 (1), 2011. PP. 9-10.
26. http://www.literarydevices.com
27. *Vincenti A.* The economy principle in Language. Notes and observations from Early Modern English Grammars // *Mots Palabras Words* 3, 2003.

АНГЛИЙСКОЕ ТЕКСТОВОЕ ГРАФФИТИ В СВЕТЕ КРИТИЧЕСКОГО ДИСКУРС-АНАЛИЗА

Г.Г. Гаспарян

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье делается попытка применить критический дискурс-анализ к текстовым и изобразительным формам граффити. Последние сгруппированы по четырем типам дискурса – аргументация, повествование, описание и экспозиция. В статье анализируются и моделируются способы повествования граффити текстов, их взаимодействие с сопутствующими изобразительными ресурсами и дискурсивное взаимодействие с аудиторией. В работе в качестве модели критического дискурс-анализа использованы социо-когнитивный подход Т. ван Дейка, дискурсивно-исторический подход Р. Водака и подход Н. Фэрклоу к дискурсу как социальной практике.

Ключевые слова: граффити, граффити-дискурс, текст, изображение, мультимодальный анализ дискурса, критический дискурс-анализ

ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

УДК 316, 378

Поступила: 17.11.2020г.
Сдана на рецензию: 18.11.2020г.
Подписана к печати: 29.01.2021г.

ԲԱՐՁՐԱԳՈՒՅՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ ԱՅՍՕՐ. ԱՌԿԱ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Եվ.Գ. Ապերյան

Երևանի պետական համալսարան
aperyan.evgine@gmail.com

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հիմնվելով անցկացված սոցիոլոգիական հետազոտության վրա՝ հոդվածում վերլուծվել են Հայաստանում բարձրագույն կրթության միջազգայնացման գործընթացի մեխանիզմները և դրանց ազդեցությունը, ինչպես նաև մարդկային կապիտալի վերարտադրման և պահպանման գործընթացները: Հոդվածում դիտարկվում է այն գաղափարը, որ որքան էլ միջազգայնացման միջազգային փորձը հաջողված լինի, չի կարող կիրառվել՝ առանց հաշվի առնելու ազգային կրթական համակարգերի առանձնահատկությունները: Այս առումով անհրաժեշտ է հստակեցնել ազգային կրթական համակարգերին ներկայացվող պահանջները, սահմանել չափանիշներ, այնուհետև դրանք հարմարեցնել միջազգային չափանիշներին: Միևնույն ժամանակ, անհրաժեշտ է ինստիտուցիոնալ մակարդակում նոր մեխանիզմներ մշակել, որոնք թույլ կտան երկրում վերարտադրել մարդկային կապիտալը:

Հիմնաբառեր՝ բարձրագույն կրթություն, միջազգայնացում, Բոլոնիայի գործընթաց, ազգային կրթական համակարգ, մարդկային կապիտալ:

Բազմաթիվ զարգացած երկրներում ազգային կրթական համակարգի բարեփոխման կարևորագույն միտումներն են կրթական համակարգի միջազգայնացումն ու կրթական տարածքի ինտեգրացիան: Միջազգայնացումն ազգային կրթական համակարգերի կայուն փոխգործակցության և փոխազդեցության գործընթացն է ընդհանուր նպատակների և

սկզբունքների հիման վրա, որոնք արտացոլում են XXI դարի առաջատար միտումները և համապատասխանում են համաշխարհային հանրության կարիքներին: Գլոբալիզացիայի զարգացման և համաշխարհային աշխատաշուկայի պահանջների փոփոխության համատեքստում ազգային կրթական համակարգերը պետք է հաշվի առնեն կրթության բնագավառում միջազգայնացման գործունեության լավագույն փորձը: Գիտական գրականության մեջ բարձրագույն կրթության միջազգայնացումը բաժանում են 2 հիմնական բլոկների՝ «ներքին» միջազգայնացում (internationalization at home) և «արտաքին» միջազգայնացում կամ կրթություն արտերկրում, միջպետական կրթություն, տրանսազգային կրթություն (education abroad, across borders, cross-border education) [1]:

Արտաքին միջազգայնացումն իրենից ներկայացնում է փոխկապակցված և փոխպայմանավորված զարգացման ժամանակակից գործընթաց, որը հանգեցնում է կրթության ոլորտում միջազգային երկխոսության և փոխանակման. միջազգային, բարձրագույն կրթության նպատակներին, գործառույթներին և զարգացման ռազմավարություններին միջմշակութային և գլոբալ ասպեկտները ինտեգրելու գործընթացին, պետության, ակադեմիական համակարգի և հաստատությունների կողմից ձեռնարկված հատուկ քաղաքականություններ և ծրագրեր՝ գլոբալիզացիայի մարտահրավերներին արձագանքելու համար [2]: Այլ կերպ ասած, արտաքին միջազգայնացումն անհրաժեշտ է գլոբալացված աշխարհում հասարակությանը լիարժեք գործելու համար նախապատրաստելուն: Բարձրագույն ուսումնական հաստատությունների մասով արտաքին միջազգայնացումը ուղղված է այն գործընթացներին, որոնք թույլ կտան համալսարաններին ճանաչվել որպես մրցունակ ուսումնական հաստատություն և հետազոտական համալսարան [3]: Արտաքին միջազգայնացումը ազդում է նաև տնտեսական ասպեկտներին վերաբերող գործընթացներին, ինչպես նաև պրոֆեսորադասախոսական անձնակազմի և ուսանողների շարժունակության խնդիրների վրա: Օրինակ Հյուսիսային Ամերիկայում և Եվրոպայում շատ ծրագրերի ադմինիստրատորներ ձգտում են մոտիվացնել ուսանողներին գնալ այնպիսի ոչ ավանդական վայրեր, ինչպիսիք են Ասիան, Աֆրիկան, Լատինական Ամերիկան: Ուսանողները նաև նոր հնարավորություններ են գտնում զուգակցելու հետազոտությունները, կամավորական գործունեությունը արտասահմանում ուսանելու հետ [4]:

Կրթական ծրագրերը ուղղված են ուսանողների բազմակողմանի զարգացմանը: Հիմնականում շեշտը դրվում է նրա վրա, որ ուսանողները լավ աջակցություն ստանան արտերկրում, և հայրենիք վերադառնալիս

կարողանան կիրառել այն ամենը, ինչ նրանք ստացել են արտերկրում ուսանելիս: Այս ամենն իր ազդեցությունն է թողնում ներքին միջազգայնացման վրա, քանի որ շատ կարևոր է համապատասխան պայմանների և միջավայրի ստեղծումը, որտեղ հնարավոր կլինի իրագործել ներուժը երկրի զարգացման համար:

Ներքին միջազգայնացումը ենթադրում է համալսարանական այնպիսի մշակույթի և կլիմայի ստեղծում, որոնք ուղղված են աջակցելու գլոբալիզացիայի միջազգային և միջմշակութային գործընթացներին, օրինակ միջազգային կրթական ծրագրերին մասնակցությունը կամ օտարերկրյա ուսանողների և դասախոսների ներգրավվումը: Միջազգայնացումն այն կարևորագույն գործոնն է, որն ազդում է դասավանդման, հետազոտությունների և համալսարանի վարչական ապարատի որակի վրա: Արդյունքում միջազգայնացումը դառնում է բուհերի մեծամասնության գլխավոր նպատակը, որոնք ձգտում են բարձրացնել առաջարկվող կրթության որակը և բազմազանությունը:

Ներքին միջազգայնացման գործընթացի առանցքային տարրերից են միջազգային ստանդարտներին համապատասխանող ստեղծված ուսումնական ծրագրերը, ուսուցման արտասահմանյան մեթոդաբանություններ; դասակարգումը և վարկանիշավորումը (ներքին և արտաքին), անգլերեն լեզվով հրատարակչական գործունեության ակտիվությունը; օտար լեզվով դասավանդումը և ուսուցումը, ակադեմիական գրագրության լաբորատորիաները; օտարալեզու կայքեր և փաստաթղթերը: Որոշ հետազոտողներ նպատակահարմար են համարում ռազմավարությունը ճանաչել որպես գործընթացի հիմնական ուղղություն:

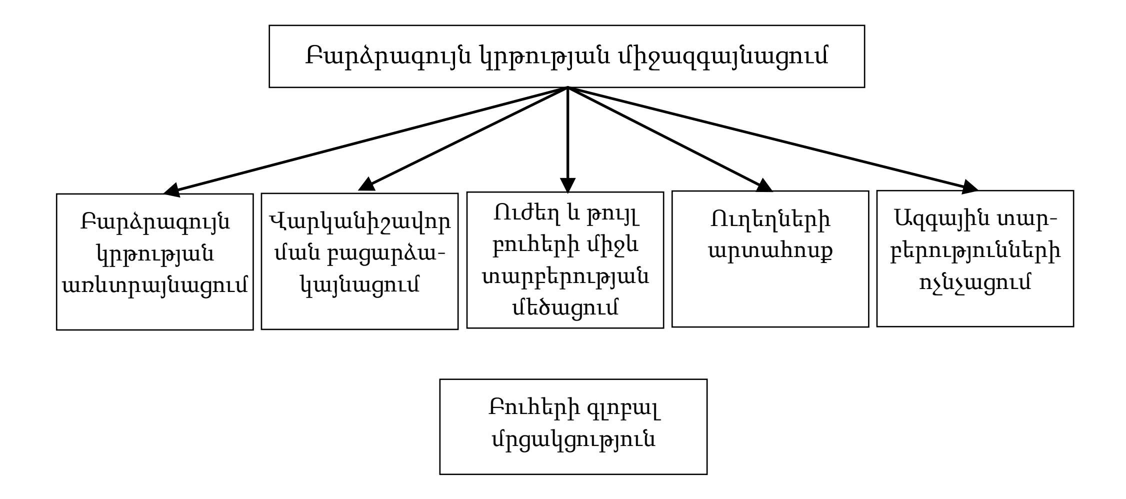
Հետազոտողներն առանձնացում են բուհերի դասախոսական անձնակազմի մասնագիտական գործունեության վրա ազդող միջազգայնացման տարբեր տարրեր: Դրանցից հիմնականներն են.

- Ծրագրային-նորմատիվային-դասավանդելու, ուսումնական և մեթոդական փաստաթղթեր մշակելու, ինչպես նաև դրամաշնորհներ ստանալ համար դասախոսներին անհրաժեշտ է անգլերենի իմացություն:
- Ինստիտուցիոնալ – պատասխանատու է օտարերկրյա ուսանողներին կրթական ծրագրի տրամադրման, միջազգային գիտական հաղորդակցության համար:
- Անհատական, որում կարևորվում են այնպիսի ասպեկտներ, ինչպիսիք են մասնագիտական կապերի հաստատումն ամբողջ աշխարհում, ինչպես նաև գիտական և մասնագիտական համագործակցությունը [5]:

Միջազգայնացման նպատակները բաժանվում են ակադեմիականի և տնտեսականի: Ակադեմիական նպատակներն ուղղված են կրթության և հետազոտությունների որակի բարձրացմանը՝ ակադեմիական մոբիլության միջազգային գործընթացին սովորողների և դասախոսների մասնակցության, կրթական ծրագրերի արդիականացման միջոցով և այլն: Տնտեսական նպատակները ապահովում են ֆինանսական կայունություն և կայուն զարգացում՝ ֆինանսավորման լրացուցիչ աղբյուրների ներգրավմամբ և մտավոր արտադրանքի իրացումից ստացված եկամուտներով և այլն:

Միջազգայնացման հիմնական առավելություններն են՝ կրթության նորարարության բարձրացումը, բարձրագույն կրթության հասանելիության բարձրացումը, գիտելիքի ունիվերսալացումը, միջազգային համագործակցության ընդլայնումը և ամրապնդումը, ակադեմիական և ուսանողական շարժունակության ակտիվացումը:

Միջազգայնացման դրական կողմերի հետ ի հայտ են գալիս նաև բացասական կողմեր: Առաջին հերթին, մեծանում է բուհերի գլոբալ մրցակցությունը: Դրա բաղադրիչներն են կրթության առևտրայնացումը, վարկանիշավորման համար ձևական չափանիշների ընդգրկում (վարկանիշավորման բացարձակայնացում), թույլ և ուժեղ բուհերի, հարուստ և աղքատ շրջանների միջև տարբերության մեծացում, թույլ և աղքատ բուհերից ուղեղների արտահոսք դեպի հարուստ և ուժեղ բուհեր: Միջազգայնացումը գործնականորեն ազդում գլոբալ մրցակցության բոլոր բաղադրիչների վրա: Դա հանգեցնում է ինչպես կրթական հայեցակարգերի, այնպես էլ դրանց իրականացման մեխանիզմների կանխամտածված ղեկավարման: Միջազգայնացման, ինչպես նաև ընդհանրապես գլոբալիզացիայի կողմնակի էֆեկտը կարելի է համարել կրթական համակարգերի ազգային տարբերությունների ոչնչացումը: Քանի որ տարբերությունների ոչնչացումն իրականացվում է կրթության անգլոամերիկյան ստանդարտներին մոտեցման տեսքով, ապա միջազգայնացման հայտածման ասպեկտը անհրաժեշտ է դասել գլոբալ մրցակցության շարքին [6]:

Բարձրագույն կրթության միջազգայնացման բացասական կողմերը

Հայաստանի բարձրագույն կրթության միջազգայնացման գործընթացի մեխանիզմների և դրանց ազդեցությունների վերլուծության նպատակով, ինչպես նաև ՀՀ մարդկային կապիտալի վերարտադրության և պահպանման գործընթացներին մասնագիտական գնահատականներ ստանալու համար անցկացվել է սոցիոլոգիական հետազոտություն, որի արդյունքների մի մասը ներկայացված է սույն հոդվածում՝ ոլորտի մի շարք փորձագետների կարծիքների վերլուծության միջոցով: Սույն հետազոտության շրջանակներում կրթության միջազգայնացումը սահմանվել է համաձայն Նայթի տեսության, ըստ որի միջազգայնացումը հասկացվում է երկու իմաստով՝ լայն իմաստով նշանակում է բարձրագույն կրթության ռազմավարությունների մշակում միջպետական համատեքստում, իսկ նեղ իմաստով՝ որպես կոնկրետ գործընթացների շարք՝ ուղղված կրթական գործընթացում միջազգային բաղադրիչի ներդրմանը:

Դրանց շարքում են.

- Ակադեմիական տարածքային մոբիլությունը (երկու ուղղությամբ՝ ուսանողների և պրոֆեսորադասախոսական կազմի և՛ ներհոսքը, և՛ արտահոսքը);
- Դասավանդվող առարկաների ծրագրերի վերանայումը միջազգային չափորոշիչների համաձայն;
- բուհերի/համալսարանների միջազգային համագործակցությունը [7]:

Ըստ Ջ. Նայթի տեսության [8] առանձնացվում են ռազմավարություններ, որտեղ հիմնական շեշտը դրված է ծրագրերի միջազգայնաց-

ման և կազմակերպչական կառույցների արդիականացման վրա: Այս ռազմավարություններից յուրաքանչյուրը ներառում է աշխատանքի մի քանի ոլորտներ: Ծրագրերի հետ աշխատանքը ներառող ռազմավարությունններն ունեն չորս ուղղություններ՝ ակադեմիական, հետազոտական ծրագրեր և գիտական համագործակցություն; արտաուսումնական պարապմունքներ և հասարակական գործունեություն: Կազմակերպչական կառուցվածքների վրա հիմնված ռազմավարությունները ստորաբաժանվում են մարդկային ռեսուրսների կառավարման, զարգացման և աջակցման ծառայության:

Հաջողակ համալսարանը ցանցային կապերի և հարաբերությունների միջազգային կենտրոն է, որը վառ պատկերում է Մանուել Կաստելսի կողմից անվանված «ցանցային հասարակություն» (network society) հասկացությունը [9]: Ի պատասխան ժամանակի մարտահրավերներին՝ համալսարանը սկսում է աշխատել կորպորացիայի նման. այն է ապահովել կայուն ֆինանսավորում և մրցունակություն, ամրապնդել իր դիրքերը կրթական ծառայությունների շուկայում և ակտիվորեն համագործակցել բիզնեսի և արտադրության հետ: Հենց միջազգայնացումն է համալսարաններին հնարավորություն տալիս դուրս գալ կրթության շրջանակներից և ներգրավվել ժամանակակից հասարակության միջազգային քաղաքական, սոցիալական, տնտեսական և այլ գործընթացներում:

Կրթության միջազգայնացման գործընթացների մակարդակը պետության հասարակական զարգացման կարևորագույն ասպեկտներից մեկն է, որն արտացոլում է դրա խնդիրները, հակասությունները: Ինչպես առանցքային տեղեկատուներն են փաստում, այսօր միջազգայնացումը անխուսափելի երևույթ: Լինելով եվրոպական բարձրագույն կրթական տարածքի (EHEA) [10] լիիրավ անդամ՝ Հայաստանը կամա թե ակամա մասնակցում է միջազգայնացման գործընթացներին:

Թերևս Բոլոնիայի գործընթացին անդամագրվելուց անցել է շուրջ 15 տարի, ընդհանուր առմամբ, ներկայիս բարձրագույն կրթության համակարգը դեռևս կարելի է բնորոշել որպես անցումային: Այսօր ՀՀ բարձրագույն կրթության համակարգում արձանագրվում են մի շարք խնդիրներ՝ կապված կրթական համակարգի մոտեցման, բուհերում որակյալ կադրերի և մոտիվացված ուսանողների պակասի, կրթության ազգային օրակարգի և այլնի հետ: Փորձագետների հավաստմամբ, Բոլոնիայի գործընթացը աննախադեպ է թե՛ իր ծավալով, թե՛ խորությամբ, և այդ բարեփոխումների ազդեցության տակ բազմաթիվ դրական փոփոխություններ են տեղի ունեցել Հայաստանի կրթական համակարգում: Կա-

ռուցվածքային առումով Հայաստանը բավականին հաջողությունների է հասել: Դրանց շարքում կարելի է նշել գիտական աստիճանների նոր կառուցվածքը, նոր մեխանիզմները և ընթացակարգերը (ինչպես օրինակ՝ կրեդիտների փոխանցման և կուտակման եվրոպական մոդելը (ECTS) [11], որը փոխարինում է դիպլոմին), որակի ապահովման կառուցվածքային միավորների ստեղծումը և այլն: Միևնույն ժամանակ, գերիշխող կարծիքը այն էր, որ նշված փոփոխությունների մեծ մասը կրում են արտաքին ու ձևական բնույթ, իսկ էությունը և բովանդակությունը մնում են անփոփոխ, ինչպես նաև պարզ չէ, թե որքանով են դրանք իրականացնողներն այդ գիտելիքների, գաղափարախոսության, արժեքային համակարգի կրողներ: «...Միջազգայնացման գործընթացների հաջող իրականացման համար Հայաստանում բացակայում է սոցիալական ներառականությունը, ինչը նաև վերաբերում է էթնիկ փոքրամասնություններին, օտարերկրացիներին, որն էլ ենթադրում է նաև տեղացիների հետ շփում, որովհետև միջազգայնացման հիմնական նպատակներից է նաև միջմշակութային հաղորդակցության զարգացումը, համապատասխան հմտությունների ձևավորումը, փորձի գիտելիքի փոխանակումը, համատեղ brainstorming-ները և այլն: Սա միջազգայնացման հաջողված փորձ չէ» - նշում է ԵՊԼՀ-ի փորձագետը:

Փորձագետների հավաստմամբ, սա գալիս է նրանից, որ Հայաստանը չունենալով զարգացած *ազգային կրթական համակարգ, անցավ այլ երկրների* կրթության միջազգայնացման փորձի *կրկնօրինակմանը:*

Միևնույն ժամանակ, ըստ փորձագետների, երկրում կա միջազգայնացում հասկացության և Բոլոնիայի բարեփոխումների թյուրընկալում: Չնայած Հայաստանի գրեթե բոլոր բուհերն ընդգրկված են այս գործընթացում, սակայն ներկայումս գտնվում են դրա պատկերացումների նախնական փուլերում: Ինչպես հասարակությունը, այնպես էլ կրթության ոլորտի դերակատարները հստակ պատկերացում չունեն Հայաստանի բարձրագույն կրթության համակարգի ռեֆորմների և Բոլոնիայի գործընթացի մասին: Այն ընկալում են որպես «օտար» գործընթաց, որն իրենից ենթադրում է ազգային կրթական համակարգերի փոխարինում նոր համակարգով: Սակայն իրականում այստեղ խոսքը գնում է բարձրագույն կրթության համակարգի հարմոնիզացիայի (ներդաշնակեցման) մասին [12]: Հարկ է նշել, որ այս իրավիճակը բխում է ռեֆորմների նպատակների մասին հստակ պատկերացում չունենալուց, ինչն էլ հանգեցնում է բարձրագույն կրթության ոլորտում փոփոխությունների հարցում մեծ դիմադրության, քննադատության, ինչպես նաև հուսալքություն է առաջացնում, թե որևէ էական բան կարող է փոխվել:

Անդրադառնալով ուսանողների և պրոֆեսորադասախոսական կազմի շարժունակության խթանմանը, նշենք, որ այստեղ առկա են մի շարք խնդիրներ: Դրանցից առանցքայինը կրթության ֆինանսավորման անբավարար մակարդակն է երկրում, հատկապես պետական բուհերում, որոնք օգտվում են պետության ֆինանսավորումից: Ընդ որում, վերջին տվյալներով՝ 2017թ.-ին Հայաստանում կրթության պետական ֆինանսավորումը կազմել է ՀՆԱ-ի 2,7%-ը [13]: Բացի այդ շարժունության խթանումը նպաստում է մարդկային կապիտալի արտահոսքին: Բայց ըստ մասնագետների, դա միայն մեր երկրի խնդիրը չի, դա գոյություն ունի նաև այն երկրներում, որոնք չունեն զարգացած տնտեսություն, չեն կարողանում ապահովել քաղաքացիներին աշխատանքով ու սոցիալական պայմաններով, այդ երկրներից, մեծ արտահոսք կա (օրինակ՝ Լիտվան): Այն շրջանավարտները, ովքեր ունեն այդ փորձը, սովորաբար արդեն տիրապետում են օտար լեզուներին և այն մեխանիզմներին, թե ինչպես գտնել նոր կրթության ձև, աշխատել այլ երկրում և չեն ցանկանում վերադառնալ հայրենիք:

Հետազոտության արդյունքների համեմատական վերլուծությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ միջազգայնացումը նպաստում է մարդկային կապիտալի արտահոսքին՝ 80/20% հարաբերակցությամբ. 80%՝ brain drain [14], իսկ 20%՝ brain circulation [15] (80%՝ ուղեղների արտահոսք, 20%՝ ուղեղների շրջապտույտ): Նրանք դրսում սովորելու հաշվին մասնագիտական և անձնական աճ են ունենում և գալով Հայաստան, (ի դեպ Հայաստան գալը պարտադիր պայման է), հետո արդեն ազատեն և տարբեր հանգամանքներից ելնելով հեռանում են: Ինչպես նշեց ԳԱԱ-ի փորձագետը՝ «...Լավ դասախոսը, ուսանողը մի՛շտ գնալու է՝ միայն ֆինանսական մոտիվացիան է, որ կարող է լավ մասնագետներին երկրում պահել: Շատերն են նշում, որ կցանկանային մնալ այստեղ, բայց ֆինանսական տարբերություններն ակնհայտ են»:

Իսկ ինչ վերաբերվում է մարդկային կապիտալի վերարտադրությանը, ապա պետք է նշել, որ ցավոք սրտի բուհերը որևէ կերպ չեն մասնակցում այդ գործընթացին, քանի որ բարձրագույն կրթությունը դարձել է հանրակրթության շարունակության ինչ-որ ձև: Բայց անհրաժեշտ է գիտակցել, որ մարդկային կապիտալն այն շրջանավարտն է, ով ՀՀ գիտակից քաղաքացի է և կարող է ներդրում ունենալ ոչ միայն տնտեսության զարգացման, այլ նաև հասարակության մեջ: «... Ոչ մի բուհ չի կարողացել ունենալ նման քաղաքացի: Այսօր մեր բուհերում բացակայում է նաև այն, ինչը Խորհրդային Միության ժամանակ բավականին լավ էր դրված: Այն քանդվեց, և չզարգացավ ժամանակի տենդենց-

ներին համապատասխան: Դա արժեհամակարգի և գաղափարախոսության բացակայությունն է, արժեքների ներկայացումն է: Ինչքանով է շրջանավարտը բուհի արժեքների կրողը և հետնորդը: Նույնն, օրինակ, չի կարելի ասել Ամերիկյան համալսարանի մասին, որտեղ շատ ուժեղ կապ կա շրջանավարտների հետ, դա հենց ամերիկյան մշակույթն է: Նրանք ունեն մի գաղափարախոսություն՝ give back, pay back, եթե նրանք ստանում են, ինչ-ոչ բան, ապա ինչ-որ ձևով հետ են վերադարձնում, նրանց մոտ բարձր է հասարակական ակտիվությունը: Բավականին մեծ գնահատական են տալիս հասարակական ակտիվությանը՝ ինչ ես արել հասարակության համար, ինչ օգուտ ես բերել», - հավելեց ԵՊԼՀ փորձագետը:

Միջազգայնացման մյուս բաղադրիչի՝ ինստիտուցիոնալ համագործակցության ոլորտում Հայաստանը բավականին զարգացած է: Կան համագործակցության բազմաթիվ համաձայնագրեր: Երկրում գործում են միջազգային բուհեր՝ ռուս-հայկական, ամերիկյան, ֆրանսիական համալսարանները, որոնք թողարկում են միջազգային դիպլոմներ և այդ երկրների կրթական մշակույթի ու ավանդույթների կրողնեն: Ինչպես պետական, այնպես էլ միջազգային համալսարանները ունեն միջբուհական բավականին շատ համաձայնագրեր ու պայմանագրեր (մասնավորապես՝ Ռուսաստանի, Վրաստանի, Ռումինիայի, Հորդանանի, Չինաստանի, Լեհաստանի միջև [16]):

Այն, թե արդյոք Հայաստանի կրթական համակարգը կարելի է համարել ազգային՝ փորձագետների կարծիքները բաժանվեցին 2 խմբի.

Նրանց մի մասի կարծիքով մեր կրթական համակարգը բավականին ազգային է, ինչը բացատրվում է, նախ նրանով, որ օրենքով ամրագրված է կրթության բոլոր մակարդակներում դասավանդել բացառապես հայոց լեզվով, պարտադիր է հայոց պատմություն, էկոլոգիա առարկաները. դա բավական ազգային առանձնահատկություն է: Սակայն պետք է նշել, որ դրանք հանրակրթության մակարդակում ապահովվող գիտելիքներ են, ոչ թե բարձրագույն, և չենք կարող ասել, թե դրանով ազգային խնդիրներ են լուծվում: Մյուս կողմից, մեր երկրում կրթության բացառապես հայոց լեզվով դասավանդելը խոչընդոտ է հանդիսանում և դժվարեցնում է օտարերկրյա ուսանողների ներգրավումը: Հիմնական պատճառներից մեկն էլ հենց դա է, որ Հայաստանը եվրոպական բարձրագույն կրթական տարածքում իր կրթական համակարգով մրցակցային երկիր չի ընկալվում: Այստեղից էլ բխում է անհապաղ օրենսդրական փոփոխություններ իրականացնելու կարիքը, որից հետո հնարավոր կլինի

գործիքակազմ ներդնել և բարեփոխումներն իրականացնել ստորին օղակներում:

Ինչպես նշում են այս խմբի առանցքային տեղեկատուները, միջազգային ծրագրերին մասնակցող հայ ուսանողների մոտ ավելի ակնհայտ և առավել արտահայտված է պատկանելիությունը ազգային կրթությանը, նույնիսկ չափից շատ է ազգային պատկանելիության զգացողությունը:

Ազգային կրթական համակարգը ԱՊՀ երկրներին չի զիջում կրթության որակով, իսկ եվրոպական մյուս երկրների հետ մրցակցության մեջ մտնելու և միջազգայնացման գործընթացների լիարժեք իրականացման համար պետք է ունենանա համապատասխան բոլոր նախապայմաններն ու չափանիշները՝ լաբորատորիաներ, ժամանակակից տեխնիկաներ, հետազոտական կենտրոններ և այլն: Նման կերպ հնարավոր չէ ապահովել կրթական համակարգի մրցունակությունը:

Այս առումով առաջնային խնդիր է դառնում հասկանալ, թե ինչպես բարձրացնել ՀՀ ԲԿՀ մրցակցությունը, ինչպես միջազգայնացման գործընթացին լիարժեք մասնակցել: Անհրաժեշտ է ցույց տալ, թե ինչ կարող է Հայաստանի կրթական համակարգն աշխարհին առաջարկել (դրանք կարող են լինել հայկական կոմպոնենտի վրա հիմնված ազգային ծրագրեր, համատեղ ծրագրեր, նոր մասնագիտություններ, նոր ուղղություններ)՝ հաշվի առնելով մեր հայկական սփյուռքը, որը բաց է նոր առաջարկների, գաղափարների համար:

Իսկ մյուս կողմի մոտեցմամբ, այսօր միջազգայնացումը բերում է նրան, որ մեր կրթական համակարգը ազգային չլինի: Ազգայինի և միջազգայինի սահմանը շատ նուրբ է: Ինչպես նշեց ոլորտի փորձագետների ցմեկը, մեր կրթական համակարգը ինքնուրույն չի, դեռևս կան Խորհրդային միությունից մնացած և միջազգային տարբեր երկրներից կրկնօրինակած տարրեր, այսինքն հայկականը դեռևս չձևավորված՝մենք անցանք եվրոպական օրինակին և կանգնած ենք շատ լուրջ խնդիրների առջև: Մենք մերազգայինը դեռ չունենք և չենք կարող ասել, որն է մեր ազգայինը, որը միջազգայինը: Անհրաժեշտություն կա տարածաշրջանին համապատասխան ազգամետ կրթական համակարգ զարգացնել, այնուհետև միջազգային փորձը տեղայնացնել, հաշվի առնելով տեղի յուրահատկությունները, խնդիրները: «…Մեր շրջանավարտը պիտի պատրաստ լինի փոխել, զարգացնել մեր շուկան, ինքը այսօրվա դրությամբ էդպիսինչի, որովհետև, բուհերն իրենք էլ այդքան լավ չգիտեն երկրի խնդիրները, դրա համար ուսանողներին չեն սովորեցնում, խնդիրը լուծող մարդ չեն սարքում», - այսպես էր բնութագում մեր կրթական համակարգը փորձագետներից մեկը:

Ոլորտի գրեթե բոլոր փորձագետների բնորոշմամբ միջազգայնացման գործընթացները միանշանակ դրական են ազդում մեր կրթական համակարգի վրա, որովհետև ստիպում են աշխատել: Եթե չլինեն միջազգային ծրագրերը, կրթական համակարգը կգնա դեպի լճացում, որովհետև այդ դեպքում ուսանողը, դասախոսն իր վրա չի աշխատի: Եթե կա միջազգային ծրագիր, կա մոտիվացիա, կանստանդարտներ, և միանշանակ այն հանգեցնում է կարողությունների՝ և՛ մարդկային, և՛ տեխնիկական ռեսուրսների կառուցման ու զարգացման: Միջազգայնացումը չի կարող կլանել ազգայինը, քանի որ այն հենց վերաբերում է ազգային կրթական համակարգերի զարգացմանն ու մրցունակության բարձրացմանը:

Այսօր դժվար է նշել մի ոլորտ, որն այս կամ այն չափով ազդեցություն չի կրել COVID-19-ի տարածման հետևանքներից: Կորոնավիրուսային համավարակի ազդեցությունը բարձրագույն կրթության համակարգի վրա տարբեր երկրներում դրսևորվում է տարբեր կերպ և ունի իր առանձնահատկությունները: Այնուամենայնիվ, կարելի է ուրվագծել այդ փոփոխությունների ընդհանուր պատկերը: Համավարակի պայմաններում համալսարանները հայտնվել են դժվար կացության մեջ՝ փորձում են կարճ ժամանակահատվածում հարմարվել իրադարձություններին, զգալի միջոցներ են ծախսում կրթության արագ թվայնացման համար և հաճախ կայացնում են որոշումներ՝ առանց հաշվի առնելու դրանց հնարավոր հետևանքները: Համաճարակը բացասաբար է անդրադարձել կրթության և գիտության բնագավառում միջազգային համագործակցության վրա.

- չեղարկվել են միջազգային ուղևորությունները,
- դադարեցվել են ուսանողների և պրոֆեսորա-դասախոսական կազմի փոխանակման ծրագրերը,
- հետաձգվել են գիտահետազոտական համագործակցության բազմաթիվ ծրագրեր:

Ներկայիս ճգնաժամը հնարավորություն է տալիս նորովի դիտարկել միջազգային բարձրագույն կրթությունը և համաշխարհային գիտությունը: Ստեղծված իրավիճակը ինքնին ցույց է տալիս, որ միջազգային համագործակցությունը լավագույն պատասխանն է գլոբալ մարտահրավերներին: Ուստի ոչ մի երկիր չի ցանկանում բաց թողնել ոչ մի հնարավորություն ձեռք բերելու նոր ռեսուրսներ (գիտելիքներ, հմտություններ, մարդկային կապիտալ): Արդյունքում ի հայտ եկան բաց տվյալներով, գիտական հրապարակումներով և կրթական ռեսուրսներով էլեկտրոնային հարթակներ: Չնայած համավարակի ընթացքում փակվեցին պե-

տությունների ու քաղաքների սահմանները, գիտությունն ու կրթությունը աստիճանաբար դարձան բաց. առավել ակտիվ և խոշոր համալսարանները սկսեցին մշակել արտասահմանյան կրթության նոր սցենարներ և ծրագրերի իրականացման նոր ձևաչափեր, օրինակ վիրտուալ միջազգային ստաժավորումները, ակադեմիական շարժունակության հիբրիդային տարբերակներ և այլն: Դրանց արդյունքում առաջացավ մի նոր հասկացություն՝ «տնային միջազգայնացում»:

Համալսարաններն ու քոլեջները այս սցենարների ազդեցության տակ ստիպված են ստեղծել իրենց ծրագրերի նոր ֆորմատներ: Օրինակ՝ ԱՄՆ Փենսիլվանիայի նահանգի Արկադիայի համալսարանն արդեն առաջարկել է «Վիրտուալ Եվրոպա» անվանումով մի ծրագիր, որի շրջանակներում ուսանողները կարող են գրանցվել ոչ միայն առցանց դասընթացների Լոնդոնի, Դուբլինի, Էդինբուրգի, Բարսելոնայի, Գրանադայի, Աթենքի կամ Հռոմի Արկադիայի համալսարաններում, այլ նաև նույն քաղաքներում գործատուների հետ վիրտուալ պրակտիկաներին և ստաժավորումներին մասնակցելու համար [17]:

Արդյունքում ուսանողները, մասնակցելով մի շարք վիրտուալ ինտերակտիվ միջոցառումների, կարող են սովորել իրենց նախընտրած համալսարանում, մասնագետներից և դասախոսներից ստանալ անհատական խորհրդատվություններ և ծանոթանալ տվյալ երկրի մշակույթին:

Լավագույն ուսանողներին պահելու համար համալսարանները կսկեն պայմանագրեր կնքել նրանց հետ, առաջարկել կրթաթոշակներ, ուսման համար ավելի ցածր գին, հետագայում վիզաների ստացման հեշտացում, ինչ էլ Հայաստանի նման երկրների համար լուրջ խնդիրներ կարող է առաջացնել կապված մարդկային կապիտալի արտահոսքի, ազգային ինքության պահպանման, ազգային կրթական համակարգերի անկման, միջազգային առումով դրանց մրցունակության նզազման հետ:

Ամփոփելով կարող ենք եզրակացնել, որ չնայած մի շարք խնդիրների, Հայաստանն ընդգրկված է բարձրագույն կրթական համակարգ միջազգայնացման գործընթացներում: Եվ կարելի է նշել, որ շատ հաճախ արձանագրված ցուցանիշները չեն արտացոլում իրական պատկերը, ուղղակի ձևական բնույթ են կրում: Միջազգային փորձը, որքան էլ հաջողված լինի, հնարավոր չէ կիրառել առանց հաշվի առնել ուազգային համակարգերի յուրահատկությունները: Այս առումով անհրաժեշտ է հստակեցնել ազգային համակարգերին ներկայացվող պահանջները, սահմանել չափանիշները և այնուհետ դրանք հարմարեցնել միջազգային ստանդարտներին: Եվ այս պայմաններում կրթության արդյունավետ զարգացման համար անհրաժեշտ է վերանայել բարձրագույն

ուսումնական հաստատությունների կառավարման մոտեցումները, հաշվի առնելով ազգային կրթության առանձնահատկությունների պահպանման հիմնախնդիրը և կրթական հաստատությունների ինտեգրումը Եվրոպային Եվրասիայի բարձրագույն կրթության համակարգեր: Դրա հետ մեկտեղ պետք է ինստիտուցիոնալ մակարդակում մշակել նոր մեխանիզմներ, որոնք կիրառելու դեպքում հնարավոր կլինի երկրում վերարտադրել մարդկային կապիտալը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Knight J*. Updating the Definition of Internationalization // International Higher Education. The Boston College Center for International Higher Education. 2003, PP. 2–3.
2. *Altbach Ph*. The International Imperative in Higher Education. Global Perspectives of Higher Education. Sense Publishers. Volume 27. 2013. 194p.
3. *Farrugia C.* Education abroad: Moving out of the classroom and into the real world. 2013. http://www.iie.org/Blog/2013/August/EducationAbroad-Moving-Out-Of-The-Classroom
4. At the same place.
5. *Bedenlier S.* Internationalization within higher education and its influence on faculty: experiences of Turkish academic staff // Journal of Research in International Education. 2017. Vol. 16(2). PP. 185–196.
6. *Краснощеков В.В.* Всесторонняя интернационализация и другие тенденции, влияющие на качество высшего образования. Международный журнал экспериментального образования. 2017. № 6. СС. 43–46.
7. *Knight J.* Internationalization Remodeled: Definition, Approaches, and Rationales // Journal of Studies in International Education. Vol. 8. 2004. PP. 5–31.
8. *Knight J.* Internationalization: Elements and Checkpoints. CBIE Research No. 7. Canadian Bureau for International Education (CBIE)/Bureau canadien de l'éducation internationale (BCEI). 220 Laurier Avenue West, Suite 1550, Ottawa, Ontario K1P 5Z9, 1994.
9. *Castells M.* The Rise of The Network Society. Oxford: Blackwell Publishers, 1996.
10. Տե՛ս EHEA (http://www.ehea.info/page-members)
11. https://ec.europa.eu/education/resources-and-tools/european-credit-transfer-and-accumulation-system-ects_en
12. Internationalisation of Higher Education in Armenia: External Survey-Report 2017
13. Government expenditure on education, total (% of GDP). 2017. URL: https: //data.worldbank.org/indicator/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?end=2017&locations=AM&nam=null&start=1996 (10.02.2020.)
14. *Beine M., Docquier, F. & Rapoport H.* (2008). Brain and Human Capital Formation in Developing Countries: Winners and Losers. Economic Journal, 118(528), 631–652.
15. *Saxenian A.L.* From Brain Drain to Brain Circulation: Transnational Communities and Regional Upgrading in India and China." Studies in Comparative International Development 40 (2): PP. 35–61.
16. Տե՛ս միջազգային ծրագրեր/ ՀՀԿԳՄՍՆ. // URL http://escs.am/am/category/inter-programs(10.02.2020)

17. *Галажинский Э.* Пандемия и мировое высшее образование. Интернационализация «на дому http://www.tsu.ru/university/rector_page/internatsionalizatsiya-na-domu/)

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В АРМЕНИИ СЕГОДНЯ: АНАЛИЗ ТЕКУЩИХ ПРОБЛЕМ

Е.Г. Аперян

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена часть результатов исследования механизмов процесса интернационализации высшего образования в Армении и их последствий, для получения профессиональных оценок процессов воспроизводства и сохранения человеческого капитала в Армении, путем анализа мнений ряда экспертов.

Образование тесно связано со всеми сферами общественной жизни. Соответственно, функции, выполняемые институтом высшего образования, служат не только деятельности одного социального института, но и всего общества. В этом контексте большое значение имеет качество высшего образования, что напрямую связано и влияет на развитие как учебного заведения, так и других институтов, важных для существования и функционирования общества, включая экономику, здравоохранение, промышленность, сельское хозяйство. Другими словами, качество профессионального образования – один из важных показателей развития и функционирования государства.

«Государственная программа развития образования Республики Армения на 2016–2025 годы» предусматривает, что основным приоритетом в области профессионального образования является повышение качества образования. Как цель и конечный результат предусматривается «к 2025 году значительно увеличить количество молодых людей и взрослых, обладающих профессиональными навыками, чтобы для последних найти достойную работу, снизить безработицу и способствовать развитию бизнеса».

Уровень интернационализации образования – один из важнейших аспектов общественного развития государства, отражающий его проблемы и противоречия. Структурные реформы высшего образования в некоторых университетах Республики Армения начались еще в 90-х годах прошлого века, но стали системными после принятия закона о высшем профессиональном образовании в 2004 году.

Хотя с момента присоединения Армении к Болонскому процессу прошло почти 15 лет, в целом нынешнюю систему высшего образования все еще можно охарактеризовать как переходную. Сегодня в системе высшего образования РА зарегистрирован ряд проблем, связанных с подходом системы образования, нехваткой квалифицированных кадров в университетах, отсутствием мотивированных студентов и так далее. По мнению экспертов, Болонский процесс беспрецедентен как по своим масштабам, так и по глубине, и под влиянием этих реформ в образовательной сис-

теме Армении произошли многие положительные изменения. В структурном отношении Армения достигла значительных успехов. К ним относятся новая структура степеней, новые механизмы и процедуры (например, Европейская модель переноса и накопления кредитов (ECTS)), создание структурных элементов обеспечения качества и так далее. При этом преобладало мнение, что большинство упомянутых изменений были внешними и формальными, а суть и содержание остались неизменными, неясно, в какой степени те, кто их реализуют, являются носителями этих знаний, идеологии, ценностной системы.

Как показыяают исследования, существует ряд проблем, которые препятствуют эффективному осуществлению Болонской реформы в нашей университетской системе. Особое значение имеют фактическое отсутствие государственной финансовой поддержки университетских реформ, отсутствие участия и инертность основных носителей (студентов и преподавателей) реформ, поверхностное осуществление реформ во многих местах, отсутствие долгосрочной национальной стратегии реформ, а так же слабые связи вуз – рынок труда и вуз – общество, продолжающаяся «эрозия» и старение научно-педагогического потенциала.

Результаты исследования позволяют выделить следующие механизмы, при использовании которых можно будет воспроизвести человеческий капитал в стране:

- Очень важно иметь соответствующую стратегию, которая должна быть не просто письменным документом, а конкретными шагами. Они позволят этим акторам внести свой вклад в развитие и воспроизводство человеческого капитала, сесть за один стол, направить на него все свои ресурсы. Если все акторы станут носителями этой системы развития, каждый из них встанет выше своих личных интересов, поставит государственные интересы выше личных интересов, соответствующим образом направит все действия, тогда мы добьемся успеха. Другими словами, нам нужны единство, правильные подходы, командная работа, правильная ориентация.
- Организовать такое высшее образование, которое будет тесно связано с национальными проблемами и с развитием страны.
- Вузы должны готовить таких выпускников, которые смогут работать в соответствии с современными тенденциями развития и проводить производственную практику.
- Необходима идеология, которая создаст такую ценностную среду, которая заставит вернуться в страну. Неважно, это национальная принадлежность или что-то другое (например, в Америке такой национальной идентичности нет, есть государство, гражданство, каждый думает о помощи своему государству на общественных началах).
- Необходимо развивать экономику, обеспечивать достойную зарплату, которая будет способствовать мотивации студентов.
- Необходимо уточнить требования к национальным системам, установить стандарты, а затем адаптировать их к международ-

ным стандартам. И в этих условиях для эффективного развития образования необходимо пересмотреть подходы к управлению высшими учебными заведениями с учетом проблемы сохранения особенностей национального образования, интеграции образовательных учреждений в европейские и евразийские системы высшего образования.

Ключевые слова: высшее образование, интернационализация, Болонский процесс, национальная образовательная система, человеческий капитал.

THE INTERNATIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION IN ARMENIA NOWADAYS: THE ANALYSIS OF THE EXISTING PROBLEMS

Y. Aperyan

ABSTRACT

The article analyzes the mechanisms of the process of internationalization of higher education in Armenia and its impact, as well as the processes of reproduction and preservation of human capital based on sociological research. The article states that international experience of internationalization, however successful, cannot be applied without taking into account the specificities of national educational systems. It is therefore necessary to clarify the requirements for national education systems, establish criteria and then adapt them to international standards. At the same time, it is necessary to develop new mechanisms at the institutional level that will allow the reproduction of human capital in the country.

Key words: higher education, internationalization, Bologna process, national educational system, human capital.

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

УДК 5527

Поступила: 18.11.2020г.
Сдана на рецензию: 21.11.2020г.
Подписана к печати: 15.12.2020г

ՃԱՊՈՆԱԿԱՆ ԿԻՆՈՅԻ ՀԱՋԱՐԱԹԵՎ ԿՌՈՒՆԿԸ

Ա.Ռ. Առաքելյան

Հայ-Ռուսական համալսարան
arsarm2001@yahoo.com

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Տվյալ հոդվածում ուսումնասիրվել են ճապոնական կինոյի առանձնահատկությունները, համաշխարհային կինոարվեստում ճապոնական ֆիլմերի դերն ու նշանակությունը: Ինչպես նաև ուսումնասիրվել են ճապոնական ռեժիսորների յուրահատուկ մոտեցումները և նրանց կարծիքները ճապոնական կինոյի մասին:

Հիմնաբառեր՝ ճապոնական կինո, ֆիլմարտադրություն, մոնտաժ, հիերոգլիֆներ:

Համաշխարհային համբավ վայելող ռեժիսոր Սթիվեն Սփիլբերգը տարբեր ազգերի ֆիլմերի մասին խոսելիս առանձնացնում էր նրանց հերոսներին ու հերոսների արժեհամակարգերը հետևյալ ձևով.

1. Ամերիկյան ֆիլմերում հերոսը սպանում է բոլորին հանուն օրենքի:
2. Ֆրանսիական ֆիլմերում՝ հանուն սիրո:
3. Եբրայական ֆիլմերում՝ հանուն հավատի:
4. Ճապոնական ֆիլմերում՝ հանուն պատվի:

Բայց ժամանակներն անցնում են, փոխվում են նաև հերոսներն ու նրանց արժեհամակարգերը:

Տարանտինոն հարցազրույցներից մեկի ժամանակ նշել է. «Պետք չէ հիասթափվել կամ պնդել, որ կինոն այլևս առաջվանը չէ, որովհետև նման չէ նախկին գլուխգործոցներին» [1]: Իմ գիտնական ընկերներից մեկը մի հետաքրքիր փորձի մասին ինձ պատմեց. «Գցում են մի քանի կապիկների միևնույն սենյակում, սենյակի մեջտեղում դնում են աստիճան, իսկ աստիճանի գլխին՝ բանաններ: Երբ կապիկներից մեկը փորձում

է բարձրանալ աստիճանով, ներքևում մնացածներին դաղում են սառը ջրով: Այդ գործողությունը կրկնվում բավական երկար: Որոշ ժամանակ անց հենց կապիկները տեսնում են, որ իրենցից մեկը փորձում է բարձրանալ աստիճաննով, սկսում են հարվածել, ծեծել նրան: Հետո այդ խմբին ավելացնում մի քանի նոր կապիկ ու որոշում, որ այլևս ոչ մեկին չեն ջրելու բանան վերցնելու համար: Բայց հենց հնաբնակ կապիկները տեսնում են նորեկներից մեկը մոտենում է աստիճանին, անխղճաբար ոտնակոխ են անում: Այդպես այնքան նոր կապիկներ են բերում, որ արդեն չեն իմանում, թե փորձի մասնակից ամենահին կապիկները ինչու են ծեծում իրենց նորեկ կապիկներին: Պարզապես այդպես նրանց փոխանցվել է սերնդեսերունդ»:

Սա հենց կարծրատիպերի, քարացած արժեհամակարգերի պահպանման հատկանիշն է, մենք իքներս չգիտենք, թե դրանք ինչքանով են մեզ պետք, բայց միևնույն է, ցանկանում ենք պահպանել:

Այժմ փոխվել են թե՛ ազգային ֆիլմերը, թե՛ դրանց հերոսները, թե՛ հերոսների նպատակները: Օրենքների երկիր Ամերիկայում ֆիլմերը հիմնականում բռնության ու փողի մասին են՝ շաղախված նախնական բնազդների վրա: Եվ այդ վարակը այս կամ այլ ճանապարհներով ու միջոցներով անցել եվրոպական և ասիական կինոարտադրության արյունատար համակարգը:

BVO հայտնի սոցիալական կազմակերպությունը 2 տարի թե՛ հասարակության, թե՛ մասնագետների շրջանում միջազգային հարցում իրականացնելով՝ դասակարգել է տարբեր ազգերի ֆիլմերն ըստ իրենց նշանակության: Եվ ամենից ուսուցողական գիտահանրամատչելի ֆունկցիա իրականացնողի կոչումը հասել է ճապոնական ֆիլմարվեստին: Բանն այն է, որ, ի տարբերություն այլազգի կինոմատոգրաֆիայի, այստեղ ամենակարևորը յուրաքանչյուր ֆիլմում ազգային մի փշուր, մի կտոր ունենալն է ֆիլմի մեջ [2]: Ակիրա Կուրոսավան պնդում էր, որ ճապոնական ֆիլմը կլինի լավագույնը, երբ ընդամենը մի կադրից հանդիսատեսը հասկանա, որ այն ճապոնական է, երբ ամեն կադրից նա ծանոթանա ճապոնական նիստուկացին և ազգի առանձնահատկություններին:

Ի՞նչ սպասել մի երկրի ֆիլմարտադրությունից, որն ունի բավական հարուստ մշակույթ, երբեմն ստանդարտից դուրս մտածելակերպ ու ազգայինն ամեն ինչում պահելու միտում: Ճապոնական ֆիլմեր նայելն այդքան էլ հեշտ չէ, կարելի է ասել՝ ամեն մեկը չի կարողանա հասկանալ այն, ինչ ցանկացել է փոխանցել ֆիլմի վրա աշխատող յուրաքանչյուր ոք: Նրանց ֆիլմերը սիրում են համբերատարներին, երբեմն զարգացումները

դանդաղ են ընթանում, երբեմն թվում է, թե կադրը համարյա անշարժ է: Բայց, եթե մի փոքր ուշադիր լինենք, գեղանկարչական պատկեր հիշեցնող կադրում անգամ ասելիք կարող եք գտնել, եթե կարողանաք: Եթե այդ էլ չստացվի, ապա վստահ եղեք, որ այն՝ ասելիքը, անպայման առկա է, բայց՝ անհասանելի մեզ համար: Ճապոնական ֆիլմը պահանջում է նաև պերսոնաժների աչքերի խաղի, ժեստերի, կեցվածքի յուրահատուկ վերծանում և համապատասխան ընկալում, մանավանդ, երբ կադրում որևէ զգացմունքային պահ է: Այսինքն, կարելի է եզրակացնել, որ ազգայինի քարոզչությունը այլ երկրների ֆիլմարտադրությունից տարբերվելու կարևոր ու նկատելի չափանիշ է: Ընդհանրապես, անկախ ֆիլմի սյուժեից և ժանրից, Ճապոնիան ու ճապոնացին միշտ աչքի առաջ են: Հերոսներն ընտրվում են այնպես, որ իրենց խոսքն ու կերտած կերպարը համահունչ լինեն, ինչպես «Հիրոսիմա, իմ սեր» դրամայում: Գլխավոր հերոսները խաղում են ֆիլմում՝ կասկած չհարուցելով, որ իրենք պարզապես դերասաններ են: Երևի կմտածեք, որ բոլոր հաջողված ֆիլմերն են այդպես նկարահանվում: Այո՛, բայց ճապոնականի ևս մեկ առանձահատկությունը նրանում է, որ դերասաններին մի ֆիլմում տեսնելիս, հաջորդ ֆիլմում դժվար ես ճանաչում այլ կերպարի մեջ: Որովհետև նրանք չեն կարծրանում որևէ ամպլուայի կաղապարում: Սակայն յուրաքանչյուր, նույնիսկ ամենատարբեր կերպարներում, ճապոնացի դերասանները մնում են կատարյալ և՛ զգացմունքների արտահայտման, և՛ շարժուձևի, և՛ միմիկական ներկապնակի առումով:

«Կինեմատոգրաֆը առաջին հերթին մոնտաժ է» [3], - մեջբերում է Սերգեյ Էյզենշտեյնը: Ճապոնական կինոն հարուստ է դերասաններով և սյուժեներով: Եվ ճապոնական կինոն ընդհանրապես չի ճանաչում մոնտաժը: Մինչդեռ մոնտաժի սկզբունքը կարող էր համարվել ճապոնական կերպարվեստի հիմնական տարրը: Ճապոնական հիերոգլիֆները նույնպես կերպարվեստի տարրեր են: Այն, ինչ մենք անում ենք կինոյում, համեմատելով հնարավորինս նմանատիպ և իմաստային առումով չեզոք գրաֆիկական կադրերը, նկատվում է նաև հիերոգլիֆների դաշտում: Օրինակ՝ ջրի և աչքի պատկերումը նշանակում է «լաց», դռան նկարի մոտ ականջի պատկերումը նշանակում է «լսել», դանակ և սիրտ՝ «տխրություն»: Այս երևույթի օրինակների շարքը կարելի է շարունակել: Երկու պարզ հիերոգլիֆների համադրումով ուրվագծվում է գրաֆիկորեն «աննկարագրելին»: Եվ նշած հանգամանքը վկայում է այն մասին, որ մոնտաժը (ճապոնական իմաստով) տարալուծված է հենց ճապոնացու ենթագիտակցային շերտերում և գենետիկայի անհիմանալի խորքերում:

Անդրադառնանք Ռեդյարդ Քիպլինգի «Ծովից ծով» աշխատությանը, որտեղ բրիտանացի գրողը պատմում է Ճապոնիայում ստացած իր տպավորությունների մասին: Այդ նկարագրություններից անցել է ավելի քան հարյուր տարի, սակայն ի՞նչ է հարյուր տարին ճապոնացու համար:

- Նայեք առևտրականի կրպակին, - առաջարկում է եվրոպական ընթերցողին Ռեդյարդ Քիպլինգը… Կրպակի ճակատային մասը պատկառելի տեսք ունի: Այն պատրաստած է կես դյույմանոց փայտյա ձողերից, կիպ գամած միմյանց: Սակայն դուք չեք գտնի ոչ մի թերի ձող, դրանք կատարյալ միանման են: … Առևտրականը ճակատի կեսը ծածկել է ձիթաթղթով, քառորդ դյույմանոց փայտյա շրջանակների մեջ առած: Թղթին անհնար է գտնել թեկուզ մեկ անցք, ոչ մի շրջանակ թեքված չէ: Այդ տարածքում … տեղավորվել է ինքը՝ առևտրականը, ում հագին է երկնագույն խալաթ և հաստ սպիտակ գուլպաներ:

Նա թիկնել է բրնձի փափուկ խոտից ոսկեգույն կարպետին; կարպետը զարդարած է սև երիզով: … Այդ կարպետին ամոթ չէր լինի ճաշի սեղան գցել, եթե այնքան խոզ գտնվեիք, որ պահանջեիք այդ: Իսկ խանութպանը հանգիստ պառկած է դրան, երկնագույն խալաթի թևքով փաթաթած ձեռքով գրկել է պղնձյա բովարանը, որի պատերին՝ հազիվ նշմարվող բարակ գծերով պատկերված է աիարկու վիշապ: Բովարանը մինչև վերին եզրը լիքն էր մոխրով, բայց կարպետին չէիք նկատի և ոչ մի փոշու հատիկ: Առևտրականի կողքին է կանաչ կաշվից փոքրիկ պարկ, կարմիր ժապավենով կապած: Այդ պարկում է մանր կտրատած թութուն:

Խանութպանը լցնում է իր՝ կարմիր և սև լաքով զարդարած երկար ծխամորճը, վառում բովարանի ածխակտորից, երկու անգամ ներս առնում ծուխը, և ծխամորճը արդեն դատարկ է: Կարպետը մնում է անբիծ մաքուր: Նրա ետևում է բամբուկից և ինչ-որ գնդիկներից պատրաստած շիրման: Այն սահմանում է մյուս սենյակը. բաց ոսկեգույն հատակով և հարթ փայտյա առաստաղով: Սենյակը բացարձակ դատարկ է, եթե անտեսենք հատակին զցած վառ կարմիռ ծածկոցը: Այդ սենյակին հետևում է միջանցքը, որի փայլեցված փայտյա պատերում արտացոլվում է սպիտակ թղթե պատը:

Միջանցքի վերջում կանաչ ծաղկամանում աճում է գաճաճ սոճի, որը հստակ երևում է այդ արտասովոր ճապոնացուն, իսկ կողքին՝ բաց մոխրագույն ծաղկամանում, տնկած է կաս-կարմիր լեռնավարդը: Այդ ճապոնացին այդտեղ է տեղադրել լեռնավարդը, որպեսզի զմայլվի դրանով՝ աչքերի հանգստության համար, որովհետև այն նրան դուր է գալիս: Եթե սպիտակ մարդը լինի այդպիսի ճաշակի տեր, ապա նա իրեն

տեղ չի գտնի մեր աշխարհում: Առնտրականը պահում է իր բնակավայրը իդեալական մաքրության մեջ, և դա համապատասխանում է նրա արտիստիկ հոգեկերտվածքին: Ի՞նչ կարող ենք մենք սովորեցնել ճապոնացուն:

Այս դրվագը, ըստ իս, խորհրդանշական իմաստ է պարունակում Ճապոնիան ընկալելու և ճապոնականը գնահատելու դժվարությունները հաղթահարելու հարցում:

Վերջին 60 տարիների ընթացքում ճապոնական կինոարտադրության գլխավոր տարրերից մեկն են համարվում նաև վարդագույն ֆիլմերը (փինգու-էյգա): Այնուամենայնիվ, ճապոնական կինոինդուստրիայի հսկայական այս հատվածն անտեսված է եղել կինոքննադատների կողմից անգամ մինչև մեր օրերը: Փինգու-էյգա-ն ճապոնական կինեմատոգրաֆիայի մի ուղղություն է, որը պարունակում է մեծ քանակությամբ բռնության տեսարաններ և ունի էրոտիկ բովանդակություն: Տվյալ ֆիլմերի առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ դրանք, հեռուստատեսությունից տեղափոխվելով կինոաշխարհ, սկսեցին մեծ հեղինակություն վայելել տարբեր կինոփառատոներում:

Այնուամենայնիվ, իմ հոգուն հարազատ և գեղագիտական զգայաններին հաճո եղել և մնում է «Լեգենդ Նարայամայի մասին» ֆիլմը, ռեժիսոր Սեխեյ Իմամուրա, 1983 թ.: Սյուժեն այնքան հեռու է մեզ ծանոթ իրավիճակներից, մեր պատկերացումից՝ կյանքի, բնության ընկալման, մարդկային և հանրային հարաբերությունների, ապրելաձևի, որ դժվարանում ես մոտենալ այդ ամենին ընդունված տրամաբանության միջոցներով: Դրա փոխարեն՝ ընկղմվում ես հեռավոր երկրի անսովոր աշխարհընկալման մթնոլորտում և տրվում զգացմունքային ասոցիացիաների հոսանքին:

Ֆիլմի սյուժեն շատ պարզ է. 19-րդ դար, ճապոնական խուլ գյուղ, գյուղացիների դաժան պայքար ֆիզիկական գոյատևման համար: Մի ընտանիքի պատմություն, որտեղ 69-ամյա կնոջ, նրա զավակների և թոռների շուրջ կատարվում են կենցաղային մի շարք իրադարձություններ: Դրվագներ, որոնք չեն տեղավորվում ոչ ճապոնական մոտեցման շրջանակներում. տղա երեխաների սպանություն, տարեց մարդկանց պարտադիր հանձնում Նառայամայի աստծուն, ծայրահեղ աղքատություն և դրանից բխող պրագմատիզմ՝ հարաբերություններում, անթաքույց, էրոտիզմից զուրկ սեքսուալ գործողություններ, տգեղ միջադեպեր և մահվան ուրվականի մշտական ներկայությունը ամենուրեք: Միջանցիկ գործողությունը շաղախված է հենց մահվան գործոնի վրա, որովհետև մարդիկ այդ գյուղում իրավունք չունեին 70 տարուց ավելին ապրելու:

Այդ տարիքին հասածներին իրենց ավագ որդիները ձմռանը տանում էին հեռավոր մի կիրճ՝ Նարայամա սարի ստորոտում և թողնում այնտեղ: Միայնակ, հարյուրավոր անցավորներ, առնտրից և անձրևից սպիտակած, կմախքներով շրջապատված: Շատ սովորական դարձած ավանդույթ, քանի որ ամեն կտոր հացը հաշված էր:

Գլխավոր հերոսը՝ Օրեն անունով կինը, հաջորդ ձմռանը պետք է հանձնվի սարի աստծուն: Եվ մենք վկա ենք դառնում, թե ինչպիսի հոգատարությամբ ու անձնազոհությամբ նա մահվան նախօրեին կարգավորում է իր ընտանիքի անդամների ապագա կյանքը: Օրենի կերպարը Մարկեսի Ուրսուլայի ճապոնացված տարբերակն է՝ նպատակասլաց, ուժեղ, սիրող, անձնազոհ:

Այս ամենն էկրանին անցնելուց հետո, ֆիլմի մոտավորապես 100-րդ րոպեին, հանդիսատեսն՝ իր համար անընդունելի գործողությունների և պատկերների տարափից շվարած, անսպասելի հայտնվում է մի մեծ զգացմունքի բացահայտման առջև: Այդ պահը գալիս է, երբ Օրենի որդին պետք է մորը վերցնի շալակը ու ընկնի երկար ու դժվար անցանելի ճանապարհ՝ դեպի Նարայամա սարը, մոր վերջին ճանապարհը:

Այդ ինչպիսի վստահություն պետք է ունենա ռեժիսորը, որ իր պայծառ ու մաքուր գերխնդրին հասցնելու համար հանդիսատեսին տանի այդպիսի «ցեխոտ» ու մռայլ թավուտներ միջով: Ինչպիսի համարձակություն պետք է ունենա ռեժիսորը, որ կենցաղային պղտորաջրից հանած պատկերների և դրվագների աղյուսներով կառուցի մոր և որդու սիրո բյուրեղյա դղյակը:

«Լեգենդ Նարաքմայի մասին» ֆիլմն միակն է իմ կյանքում այն առումով, որ կինոդահլիճից դուրս գալուն պես, մտել եմ երկրորդ անգամ դիտելու: Որովհետև միայն ավարտից հետո հասկացա, թե ինչ իմաստներ եմ աչքաթող արել ֆիլմի սկզբում (երիտասարդ լինելն էլ ունի իր թերությունները):

Որովհետև ֆիլմի ավարտից հետո ես զարմանքով հայտնաբերեցի, որ աչքերս խոնավացել են, և ես ոչ մի կերպ չեմ կարողանում դրա դեմն առնել:

Որովհետև միայն ավարտից հետո իմ ներքին տեսողության դաշտում՝ թվացյալ, իրար հետ ոչ մի կապ չունեցող դրվագներն ու կադրերը, մեկ վայրկյանում միահյուսվեցին և շողշողացին որպես սիրո ձոն, ենթարկվելով ռեժիսորական կամքին և ազնվությանը՝ իր արած գործի նկատմամբ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Интервью Квентина Тарантино, https://www.ivi.ru/titr/everything/tarantino
2. *Эйзенштейн С.М.* Монтаж (1938), http://biblioteka.teatr-obraz.ru/node/24956
3. Заметки о японском кино: все оттенки розового // https://cyberleninka.ru/article/n/zametki-o-yaponskom-kino-vse-ottenki-rozovogo

THE THOUSAND-WINGED CRANE OF JAPANESE CINEMA

A. Arakelyan

ABSTRACT

This article the main features of Japanese movie, the role and value of Japanese films in the world cinematography and also a unique approach of the Japanese filmmakers and their opinions about Japanese cinema.
Keywords: Japanese cinema, film industry, mounting, hieroglyphs.

ТЫСЯЧЕКРЫЛЫЙ ЖУРАВЛЬ ЯПОНСКОГО КИНО

А.Р. Аракелян

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье рассматриваются особенности японского кино, роль и значение японских фильмов в мировой кинематографии. Также рассматривается уникальный подход японских режиссеров, их мнения о японском кино.
Ключевые слова: японское кино, киноиндустрия, монтаж, иероглифы.

Всемирно известный режиссер Стивен Спилберг, говоря о фильмах разных народов, выделил их героев и системы ценностей героев следующим образом:

1. В американских фильмах герой убивает всех ради закона.
2. Во французских фильмах – по любви.
3. В еврейских фильмах– ради веры.
4. В японских фильмах – ради чести.

Но со временем герои и их ценности меняются. Тарантино сказал в интервью: «Не следует разочаровываться или настаивать на том, что кино больше не является предшественником, потому что оно не похоже на предыдущие шедевры». Один из моих друзей-ученых рассказал мне об интересном эксперименте. Они бросают несколько обезьян в одну комнату, ставят лестницу посреди комнаты и бананы наверху лестницы. Когда одна из обезьян пытается подняться по лестнице, остальных хлестают холодной водой. Эта операция повторяется очень долго. Через некоторое время, как только обезь-

яны видят, что одна из них пытается подняться по лестнице, они начинают его бить и колотить. Затем в группу добавляют новых обезьян и решают, что больше никого не будут поливать, чтобы достать банан. Но как только старые обезьяны видят приближающегося к лестнице пришельца, они безжалостно наступают на него. В результате, приводят так много новых обезьян, что уже не знают, почему самые старые обезьяны, участвующие в эксперименте, побеждают новых обезьян. Просто так передавалось из поколения в поколение».

Это особенность сохранения стереотипов, окаменевших ценностей, мы не знаем, насколько они нам нужны, но мы все же хотим их сохранить.

Сегодня отечественные фильмы, их герои и цели героев изменились. В стране верховенства права – Америке – фильмы в основном о насилии и деньгах, смешанных с исконными инстинктами. И эта зараза тем или иным путем просочилась в кровеносную систему европейско-азиатского кинопроизводства.

BVO, известная общественная организация, уже два года проводит международный опрос среди общественности и профессионалов, классифицируя фильмы разных национальностей по их значимости. И японской киноиндустрии была приписана функция самой образовательной и научно-популярной. Дело в том, что, в отличие от зарубежного кинематографа, здесь главное, чтобы в каждом фильме присутствовала национальная искра. Акира Куросава утверждал, что японский фильм будет лучшим тогда, когда зрители по одному кадру поймут, что это – японский фильм, когда каждый кадр познакомит зрителя с японским бытом и национальными особенностями.

Чего ожидать от кинопроизводства в стране с очень богатой культурой, порой выходящей за рамки стандартного мышления и склонностью во всем сохранять национальное. Смотреть японские фильмы не так-то просто, можно сказать, что не каждый сможет понять, и что каждый, кто работал над фильмом, хотел передать. Их фильмы любят терпеливых, иногда развитие идет медленно, иногда кажется, что кадр практически неподвижен. Но если вы уделите немного внимания, вы сможете найти смысл даже в похожем на картину кадре. Если это не сработает, будьте уверены: то, что вы хотите сказать, доступно, но недоступно для нас. Японский фильм требует особой интерпретации игры глаз, жестов, позы персонажей, правильного восприятия, особенно когда в кадре присутствует эмоциональный момент. Другими словами, можно сделать вывод, что национальная пропаганда является сильным и заметным критерием и отличает японский кинематограф от кинопроизводства в других странах.

В общем, вне зависимости от сюжета или жанра фильма, Япония и японцы всегда действуют на виду. Персонажи подобраны таким образом, чтобы их слова и создаваемый ими образ соответствовали драме, а главные герои играют в фильме так, что не появляется даже тени сомнения, что они всего лишь актеры. Вы, наверняка, подумаете, что все успешные фильмы снимаются именно так. Да, но одна из особенностей японцев в том, что, когда вы видите актеров в одном фильме, вы с трудом узнаете их в другом персонаже следующего фильма. Потому что они не застаиваются в каком-либо амплуа. Но в каждом, даже самом разноплановом, образе японские актеры остаются безупречными по «выражению эмоций», «движению», «палитре мимики»…

«Кино – это прежде всего монтаж», – говорил Сергей Эйзенштейн. Японское кино богато актерами и сюжетами. И японское кино вообще не признает монтаж. Тогда как принцип редактирования можно было считать основным элементом японского изобразительного искусства.

Японские иероглифы – тоже элементы изобразительного искусства. То, что мы замечаем в кино, сравнивая насколько возможно семантически нейтральные графические кадры, также видно в области иероглифов.

Например, изображение водяного глаза означает «плачущий», изображение уха возле дверного рисунка означает «слушание», нож и сердце означает «грусть». Данный ряд примеров можно продолжить. Комбинация двух простых иероглифов очерчивает графически «неописуемое». И этот факт доказывает, что монтаж – в японском понимании – растворен в слоях подсознания японца, в неизвестных глубинах генетики.

Поговорим о произведении Редьярда Киплинга «От моря до моря», где британский писатель рассказывает о своих впечатлениях от Японии. С тех пор прошло более ста лет, но что такое сотня лет для японца?

«Посмотрите на будку торговца, – предлагает европейскому читателю Редьярд Киплинг, – Передняя часть будки выглядит респектабельно. Она сделан из полудюймовых деревянных прутьев, скрепленных между собой. Но бракованных стержней вы не найдете, они совершенно одинаковые. … Торговец прикрыл половину лба оливковой бумагой в деревянной рамке в четверть дюйма. В бумаге невозможно найти ни одной дырки, ни одна рамка не наклонена…В этом пространстве – сам торговец, одетый в синюю мантию и толстые белые носки.

Он оперся на золотой ковер из мягкой рисовой травы; Ковер декорирован черной окантовкой. … Было бы не постыдно бросить этот коврик на обеденный стол, если бы вы были настолько свиньей, что потребовали бы

этого. И лавочник спокойно лежит на нем, обнимая обернутой рукавом из голубой мантии рукой медную жаровню, на стенах которой тонкими линиями, едва заметными, изображен грозный дракон. Навес был доверху засыпан пеплом, но на ковре пыли не было. Рядом с торговцем лежит небольшая кожаная сумка зеленого цвета, перевязанная красной лентой. В ней – мелко нарезанный табак.

Лавочник наполняет свою длинную трубку, украшенную красным лаком, поджигает ее от угольной горелки, дважды вдыхает дым, и трубка уже пуста. Ковер остается безупречно чистым. Позади него ширма из бамбука и несколько шаров. Он отделяет другую комнату, со светлым золотистым полом и плоским деревянным потолком. Комната абсолютно пуста, если не обращать внимания на ярко-красное одеяло на полу. За этой комнатой находится коридор, глянцевые деревянные стены которого отражают белую бумажную стену.

В конце коридора в зеленой вазе растет карликовая сосна, которая хорошо видна этому необычному японцу, а рядом в светло-серой вазе посажена ярко-красная роза. Японец поставил ее там, чтобы полюбоваться ею для комфорта своих глаз, потому что она ему нравится. Если у белого человека будет такой вкус, ему не будет места в нашем мире. Торговец поддерживает свою резиденцию в безупречной чистоте, это соответствует его художественному складу ума. Чему мы можем научить японцев?».

Этот эпизод, на наш взгляд, имеет символическое значение в преодолении трудностей восприятия Японии и оценки японцев.

В течение последних 60 лет одним из основных элементов японского кинопроизводства считались розовые фильмы (пинг-эга). Тем не менее, эта огромная часть японской киноиндустрии до сих пор игнорируется критиками. Ping-aega – это ветвь японского кино, которая содержит большое количество сцен насилия и имеет эротический контент.

Особенность этих фильмов состоит в том, что они перешли из телевидения в мир кино и стали пользоваться огромной популярностью на различных кинофестивалях.

Тем не менее, с точки зрения эстетического восприятиянам нравился и продолжает нравиться фильм «Легенда о Нараяме» режиссера Сехея Имамура 1983 года.

Сюжет настолько далек от знакомых нам ситуаций, от нашего восприятия жизни, природы, человеческих и общественных отношений, образа жизни, что трудно подойти к нему с помощью общепринятой логики. Вместо

этого вы погружаетесь в атмосферу необычного мировоззрения в далекой стране, учитывая поток эмоциональных ассоциаций.

Сюжет фильма очень прост. XIX век, глухая японская деревня, ожесточенная борьба сельских жителей за физическое выживание. История семьи, в которой происходит ряд домашних событий вокруг 69-летней женщины, ее детей и внуков. Эпизоды, не укладывающиеся в неяпонский подход. Убийство мальчиков, насильственная отдача стариков богу Нараяме, крайняя нищета и вытекающий из этого прагматизм в отношениях, явные, эротические сексуальные действия, уродливые инциденты постоянное присутствие призрака смерти повсюду. Промежуточное действие смешано с фактором смерти, потому что людям в этом селе не разрешалось жить более 70 лет. Когда они достигали этого возраста, их старшие сыновья уводили их зимой в отдаленное ущелье, у подножия горы Нараяма, и оставляли там. Одного, в окружении сотен побелевших от солнца и дождя скелетов. Это было очень распространенной традицией, потому что каждый кусок хлеба был на счету.

Главная героиня, женщина по имени «Орен», следующей зимой должна была отправиться к богу гор. И мы видим, как старательно и самоотверженно он устраивает будущую жизнь членов своей семьи накануне своей смерти.

Образ Орен – это японская версия Урсулы Маркеса, целеустремленная, сильная, любящая, самоотверженная.

После того, как все это происходит на экране, примерно на 100-ой минуте фильма, зрители внезапно испытывают сильнейшие эмоции, захваченные потоком недопустимых действий и образов. Наступает момент, когда сын Орен должен забрать свою мать и отправиться в долгий и трудный путь к горе Нараяма – последнее путешествие его матери. Как уверен должен быть в себе режиссер, чтобы для достижения своей светлой и чистой задачи провести публику через такие «мутные» и мрачные дебри. Какое мужество нужно иметь, чтобы построить хрустальный замок любви сына и матери из кубиков изображений и эпизодов, взятых из «мутной воды» быта.

Фильм «Легенда о Нараяме» – единственный в моей жизни в том смысле, что, как только я вышел из кинотеатра, я пошел смотреть его во второй раз.

Потому что только после финала я понял, какие смыслы упустил из виду в начале фильма (в молодости тоже есть свои недостатки).

Поскольку после фильма я с удивлением обнаружил, что у меня мокрые глаза, я не мог сопротивляться.

Потому что только после финала в моем внутреннем поле зрения на секунду переплелись, казалось бы, не связанные между собой эпизоды и кадры, сияя любовной клятвой, подчиняясь воле режиссера и его честной работе.

УДК791.43/.45

Поступила: 18.12.2020г.
Сдана на рецензию: 20.12.2020г.
Подписана к печати: 28.12.2020г.

СИСТЕМНЫЙ КИНОАНАЛИЗ ФИЛЬМА НА ПРИМЕРЕ КАРТИНЫ СЕРГЕЯ ПАРАДЖАНОВА «ЛЕГЕНДА О СУРАМСКОЙ КРЕПОСТИ»

В.И. Журавлева

Институт искусств, Национальная академия наук РА
veronika.barhudaryan@yandex.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется кинокартина режиссеров Сергея Параджанова и Давида Абашидзе «Легенда о Сурамкой крепости» (1984), используя метод системного киноанализа, предложенный Гельмутом Корте. В статье кинофильм рассматривается комплексно, учитывая особенности киноязыка Сергея Параджанова, кроме того, уделено внимание проявлению мифопоэтической парадигмы картины мира в творчестве Параджанова, и тому, каким образом режиссер перерабатывает готовый замысел с помощью механизма «трансформации-присваивания» – одного из ведущих в контексте его искусства в целом.

Ключевые слова: миф, поэтика, кино, системный киноанализ, экранизация.

Исследователи искусства Сергея Параджанова, по нашему мнению, незаслуженно обходят своим вниманием картину режиссера «Легенда о Сурамской крепости», снятую режиссером спустя 15 лет после «Цвета граната» совместно с Давидом Абашидзе. Вместе с тем, данная лента представляет интерес, так как является неотъемлемой частью процесса трансформации языка Сергея Параджанова в кино, являющегося не статичным, однажды удачно найденным, режиссерским методом, а видоизменяющимся во времени феноменом. В «Легенде о Сурамской крепости» можно вычленить приемы, используемые ранее Параджановым и в других своих фильмах и, в то же время, увидеть то, что потом приобретет свое законченное звучание в последней ленте Сергея Иосифовича «Ашик-Кериб». Кроме того, на примере данного фильма, намного более «иллюстративного», чем остальные фильмы Параджанова, можно проследить общие составляющие его авторских приемов в искусстве – как в кино, так и в изобразительном творчестве.

В своем исследовании мы используем метод системного киноанализа, предложенный Гельмутом Корте. Этот метод дает возможность рассмотреть фильм как систему благодаря четко разработанному алгоритму исследования, что позволяет избежать субъективности, лишающей результаты исследования большей доли валидности. При этом ученый отмечает: «В каждом конкретном случае необходимы творческий подход и открытость по отношению к другим дисциплинам» [1]. Остановимся подробно на параметрах системного киноанализа по методу Г. Корте.

Постановка проблемы/комплексность средств передачи смыслов в кинематографе и соотношение субъективности и объективности. Необходимо учитывать совокупность всех кинематографических средств передачи информации, используемых автором в картине – это операторская работа, постановка кадра, аудиальные методы воздействия и так далее. Для этого визуальный блок может быть дополнен аудиальным, а может сознательно дисгармонировать с ним, что является особым режиссерским ходом, призванным донести глубину смысла повествования. То, каким образом зритель воспринимает картину, во многом зависит от того, каким образом режиссер подает визуальную канву фильма. Сумма факторов рождает у каждого зрителя особую конструкцию увиденного на экране, опосредованную в том числе его индивидуальными особенностями.

Параметры анализа картины/факты о фильме, факты о возникновении фильма («контекст 1»)*, фактическая основа фильма* («контекст 2»)*, факты о взаимодействии.* Во-первых, это – факты о фильме, куда входят имманентные характеристики ленты; к ним относятся содержание, данные о технике и форме, выразительные средства, используемые в картине, структура фильма, место действия и герои, моменты наивысшего напряжения кульминации, драматургические средства и т.д. Во-вторых, факты о возникновении фильма («контекст 1»). Здесь необходимо перечислить концептуальные факторы, повлиявшие на производство картины, ее структуру, форму и содержание, необходим анализ культурно-исторического контекста выхода фильма на экран. При этом необходимо проработать связь готового фильма с литературным первоисточником, а также, если возможно, со сценарным текстом. В-третьих, анализ фактической основы фильма («контекст 2»), в рамках которого мы говорим об исторической проблематике, показанной в картине, о том, каким образом она соотносится с фактической реальностью.

Системный киноанализ требует от исследователя протоколирования фильма, т.е. составления скрипта кинопроизведения. Различают два вида скрипта – это протоколирование по монтажным планам и протоколирование

по эпизодам. В своей работе мы использует второй вариант, так как он отличается большей лаконичностью и позволяет комплексно рассмотреть ленту. При использовании данного метода при выборе учитываемых категорий, необходимо принимать во внимание особенности самой картины, а также целей и задач исследования. В качестве инструмента можно использовать график частоты склеек, в котором количество монтажных склеек отмечается на вертикальной оси и соотносится с соответствующей единицей времени (горизонтальная ось). Благодаря данной схеме можно проследить подъемы и спады формального напряжения в более конвертированном виде, чем это позволяет сделать график монтажных планов. Третий инструмент – это график временной оси, где при контактной вертикальной оси на горизонтальной отмечается ход действия фильма по минутам. Для анализа картины «Легенда о Сурамской крепости» автором статьи были составлены упрощенный график эпизодов фильма и согласно немуграфику частоты монтажных склеек. Полученные данные занесены в Приложение к данной статье.

Картина «Легенда о Сурамской крепости» снималась спустя 15 лет после выхода в 1969 году на экраны предыдущей работы Сергея Параджанова «Цвет граната». Между этими двумя работами – не только годы творческого простоя, но и два тюремных заключения. После третьего условного срока в 5 лет Сергей Иосифович получает возможность снять ленту на киностудии «Грузия-фильм». Директор киностудии первоначально предлагал режиссеру воплотить в жизнь его собственный авторский замысел, однако ни одна из сценарных заявок Параджанова руководство не устроила. В это же время на киностудии уже был готов к запуску в производство режиссерский дебют Давида Ивановича Абашидзе «Легенда о Сурамской крепости», и, по свидетельствам очевидцев, Абашидзе буквально подарил Сергею Иосифовичу эту возможность. Уже были закончены подготовительные работы к съемкам и утвержден сценарий, в качестве литературной основы которого выступало произведение Даниэла Чонкадзе. Исследовательский интерес для нас представляет, с одной стороны, проявление мифопоэтической парадигмы картины мира в творчестве Параджанова, прослеживающееся в контексте данной работы, с другой – то, каким образом режиссер перерабатывает готовый замысел с помощью механизма «трансформации- присваивания» как одного из ведущих в контексте его искусства в целом. Кроме того, мы ставим перед собой задачу проследить процесс создания истории режиссером посредством использования характерных для пространства мифа свойств времени – нелинейности и дискретности. Вместе с тем, мы отмечаем тяготение этого фильма в большей степени к доисторическому мифу, мифу-прародителю: «Цель

параджановской эстетической философии: создать "доэдиповый", "допатриархальный", доисторический мир, в котором есть место для всего и для всех. Отсюда его отказ от движения, его антиисторизм, который на самом деле является страхом перед историей и неотъемлемыми от нее жестокостями, – они заменяются ностальгией по первозданному состоянию, по материнскому лону, сулящему покой и небытие» [2].

В картине «Легенда о Сурамской крепости» мы видим процесс трансформации режиссерского языка Параджанова в кино, видим его развитие, которые представляется возможным проследить от картины «Цвет граната». Основным местом действия становится пространство древнего амфитеатра. Многое в этом пространстве условно, в том числе и герои, в них нет сложной классической драматургии психологического театра: герои Параджанова архетипичны, в чем-то обезличены. В сюжетной канве героев-символов, героев-схем только такие персонажи, как Осман-ага, Нодар и Потешный волынщик, исполненные Давидом Абашидзе, обладают индивидуальной психологией, характером и судьбой. Мы также выделяем определенную внутреннюю трансформации героини фильма Вардо. Можно также отметить параллели между судьбой героя картины – Зураба и жизненный историей самого Сергея Иосифовича, режиссер, осмысляя собственный путь, проигрывает его в контексте судьбы одного из главных персонажей.

Картина состоит из 21 эпизода, включая вводный. Некоторые из них непродолжительны и занимают чуть более полутора минут, например, эпизод «Святой отец и второе крещение», два самых объемных – это «Гадалка» и «Финал» картины.

В первом, вводном, эпизоде картины перед зрителем впервые предстает пространство амфитеатра, в котором будут проходить все ключевые сцены фильма. Вместе с тем главной здесь является сцена с арбой, в которую жители Сурами кладут яйца для раствора, который должен быть использован при строительстве крепости. Важно подчеркнуть, что в этом эпизоде режиссер обозначает мифологическую структуру временного пространства фильма – время в картине идет нелинейно, порой растягиваясь или сжимаясь, фильм будто бы начинается с финала, ведь именно эта арба потом появится перед нами в сцене самопожертвования Зураба. Мы видим условного царя, статус которого подчеркивают леопардовые шкуры, дающего приказ о начале строительстве крепости, которая уже обречена на вечное разрушение, прекратить которое может лишь «золото». Зрителю являют шумный город, где кипит жизнь, которая неожиданно замирает и прерывается похоронной про-

цессией, контраст этих двух дихотомичных пространств Параджанов усиливает с помощью музыки.

В следующих двух эпизодах – «Тбилиси. Южные ворота» и «Начало пути» перед нами разворачивается история любви и разлуки Дурмишхана и Вардо. Влюбленные, оба служащие князю, вынуждены расстаться друг с другом, так как один из них обретает волю. Здесь мы видим характерный для Параджанова-режиссера прием – в повествование вводится предметы, составленные в определенные композиции, натюрморты, заключающие в себе скрытый сюжетный подтекст. Кроме того, в одном из обозначенных нами эпизодов Сергей Иосифович уже показывает нам дар Вардо – она предсказывает жене князя рождение сына: впоследствии сюжетная линия дара прорицания будет развита и станет одной из основных. Важной сценой также является танец Вардо и Дурмишхана, которую режиссер строит, отталкиваясь от принципов театра пантомимы. Движение вообще – один из ключевых основ киноязыка Параджанова: пластика актеров подчас заменяет им речь, являясь одним из повествовательных приемов. Наибольшее выражение этот прием достигает в фильме Параджанова «Цвет граната».

После ночи с Вардо, измученной дурными предчувствиями, Дурмишхан покидает родной дом. В пути слуги князя забирают у него дарованного ранее коня, что для героя является чрезвычайной, главной трагедией, а не разлука с любимой. Далее в картине, в контексте с историей Осман-аги – Нодара, рассказанной им в исповеди, мы увидим, настолько ничтожным, материальным является это переживание юноши.

В эпизодах «Караван-сарай», «Исповедь» и «Дорога судьбы» зритель знакомится с историей Осман-аги, беглого грузинского юноши Нодара, которую тот рассказывает Дурмишхану. Нодар получил свою свободу благодаря череде несчастий – смерть матери, убийство князя, бегство в дальние страны. Но главное здесь – Нодар меняет веру, он утрачивает свою личность и становится другим. Герой проходит сквозь череду ритуалов, показанных режиссером подробно – от бритья головы и обрезания до символического разбивания зеркала, в котором видит свое новое отражение Осман-ага. Умирает Нодар – рождается новый герой. Осман-ага приглашает Дурмишхана разделить с ним новую дорогу судьбы, судьбы купцов, скитающихся по свету с богатыми товарами, но не имеющими дома. Он дарит Дурмишхану коня, и это трогает того до слез, подарок, но не история судьбы Осман-аги. Позже мы увидим, как материальное встанет во главу угла жизни героя.

В эпизоде «Гуланшаро» перед зрителем предстает роскошный восточный город, поражающий своей красотой еще на первых подступах к нему –

на берегу пристани. Сергей Иосифович отталкивается в своем замысле от образа восточного Стамбула – невиданные товары, животные, обнаженные невольницы. Важным для нашего исследования здесь являются расставленные режиссером акценты на специфике течения времени в пространстве мифа – мы видим современные корабли на фоне происходящего архаичного сюжета, словно развивающегося параллельно настоящему и в то же время вплетенного в него.

Следующий эпизод – «Свадьба и черное опьянение» рассказывает нам о счастливом бракосочетании Дурмишхана с другой – не сдержал юноша обещание, данное Вардо, не вернулся за ней, несмотря на то, что имел такую возможность. Осман-ага устраивает свадьбу Дурмишхана, щедро одаривая молодых, при этом сам позже будет опьянен черным вином, которое, по правилам новой веры, не имеет право вкушать. В момент опьянения Осману-аге является Богоматерь с агнцем, его душа тянется к прошлой жизни: это, самое сокровенное, его стремление высмеяно как выходки пьяного чудака. Несмотря на все то добро, которое сделал Дурмишхану Осман-ага, его духовным сыном тот не стал.

Эпизоды «Молитва» и «Гадалка» посвящены Вардо. Не дождавшись возлюбленного, девушка отправляется на его поиски. Многие святые места и храмы обойдет Вардо, принося жертвы – Дурмишхана нет больше в ее мире. В сцене на базаре Вардо меняет свою роскошную шаль на две вдовьи черные накидки, она принимает свою судьбу сначала неосознанно, но внутренне она готова увидеть благодаря старой гадалке новую жизнь возлюбленного, в которой ей нет места. Вардо приходит к старой гадалке, та показывает ей счастливую жизнь юноши вместе с беременной женой. Вардо видит в тазу то, что уже увидела внутренним своим взором и потому сменяла шаль – она принимает свою участь. Умирает старая гадалка в нищете и одиночестве, теперь ей должна стать Вардо. К девушке приходит жена Дурмишхана вместе с матерью – их цель узнать пол ребенка. Гадалка предсказывает рождение мальчика – мальчика Зураба, отказавшись от даров.

В одиннадцатом эпизоде фильма – «Потешный волынщик» перед зрителем разворачивается сцена урока патриотизма, который волынщик-Симон (роль которого, как и роль Османа-аги, играет Додо Абашидзе) преподносит мальчику Зурабу. По воспоминаниям второго режиссера фильма Александра Атанесяна, Сергей Параджанов первоначально не планировал задействовать в ролях Осман-аги и Симона одного того же актера, эта идея пришла позже и во многом спонтанно, но в ней отражена идея архетипического образа отца,

истинного духовного наставника, присутствующего в ядре обоих персонажей Абашидзе.

В этом эпизоде перед нами предстают герои Грузии и грузинского мифа – Святая Нино, царица Тамара, Парнаваз (Фарнаваз I) и другие. Мальчику Зурабу суждено встать в один ряд с ними в сцене, когда Зураб будет замуровывать себя в стену Сурамской крепости, вместе с ним будет не отец, а Потешный волынщик и все герои Грузии во главе со Святой Нино. Сергей Параджанов использует в этой сцене кукол, в том числе собственных, авторских, и этот прием характерен для киноязыка режиссера: золотой херувим, вращающийся в золоченой раме в картине «Цвет граната», – его предтеча, но наиболее близок прием из «Легенды о Сурамской крепости» к тому, к которому прибегнет Параджанов в картине «Ашик-Кериб» в сцене смерти и похорон старого ашуга, когда проходящий караван рассыплет на земле кукол – персонажей ассамбляжа Сергея Иосифовича «Благодарные герои Лермонтова» (1985).

Следующие четыре эпизода – «Отпущение грехов», «Святой отец и второе крещение», «Завещание» и «Сон и предчувствие смерти», посвященные заключительному этапу в истории Осман-аги, раскрывают перед нами глубину его характера и личностной трагедии.

Осман-ага собирает сокровища, нажитые им в течение жизни честным трудом, для того чтобы пожертвовать их на благое дело и получить «второе крещение», акт по многим основаниям невозможный, дабы простилось его прегрешение вероотступничества. Для героя это – не вынужденная мера, предпринятая им для спасения собственной жизни, это – великий Грех, мучающий его. Осман-ага ищет благословения, надежду на обретение душевного спокойствия и, главное, обретение собственной прежней идентичности, своего прежнего «Я». Осман-ага прощается на берегу моря в Гуланшаро с Дурмишханом, завещая ему половину своего богатства, но героев преследует Сатир-Соглядатай, уже готовя расправу над Осман-агой.

Осман-ага предательски захвачен в плен, он должен быть казнен, его толпа ночью ведет на расправу, освещающая себе путь факелами, в руины старого храма. Новая личность не отпускает Осман-агу, второе вероотступничество ему не прощают. Перед смертью Осман-ага видит белую колыбель, раскачивающуюся в бирюзовых полотнах, колышущихся ветром – в этом мире теперь он уже чужой, но новый мир дарует Осман-аге новое рождение, в знак искупления всех грехов прежней жизни.

Внешним центральным событием следующих эпизодов – «Начало любви», «Царь и народные игрища», «Так видит Зураб нашествие» стано-

вится праздник Берико-Берикаоба, построенный на грузинском народном театре масок Берикаоба (груз. ბერიკაობა). Мы видим юношу Зураба, в сердце которого зарождается чувство первой любви. Вместе с тем он верный воин своего Отечества – именно ему выпадет жребий открыть царю трагическую истину: Сурамская крепость разрушается, не может устоять. Ключевое событие этой сцены – принятие решения обратиться к гадалке Вардо, чтобы та открыла истинную причину разрушения и возможность крепость все-таки возвести. Затем перед нами разворачивается театральное действо Берикаоба, смысловая составляющая которого акцентирует мифопоэтическую парадигму картины. Перед зрителем также предстает Святой Георгий на белом коне, герой, встречающийся в каждой из параджановских картин «кавказской трилогии». За его спиной светит мифическое «солнце», лик которого утопает в дыму. Герои действа просят святого спасти их от неминуемой гибели, ведь Сурамская крепость в руинах, враг может проникнуть в страну через нее. Здесь, в пространстве театра, Зурабу является устрашающая картина нашествия – чужеземцы, появляясь из ниоткуда, словно саранча покрывают родные живописные просторы Родины.

Эпизод «Бег времени» построен Сергеем Параджановым на трансформации личности Вардо. Ключевая сцена базируется на специфике времени в пространстве мифа, – за спиной Вардо в настоящем по принципу метронома, отчитывающего года, пройденные с момента принятия ей своей участи, раскачивается молодая Вардо: постепенно фазы ее движения становятся все меньше и она замирает за спиной себя нынешней – гадалка в настоящем снимает с себя черную шаль и перед нами предстает в своем актуальном воплощении, медленно поворачиваясь к камере. Эта сцена в своей основе содержит режиссерский прием, уже ранее обозначенный Параджановым в картине «Цвет граната» – в конце эпизода «Детство поэта» мальчик Саят останавливается за спиной Саята-юноши, передавая ему кяманчу.

В эпизоде «Повторение греха» мы видим, как Зураб застает своего отца Дурмишхана за намазом – тот молится Аллаху о спасении собственного богатства больше, чем о спасении семьи. Осман-ага не принуждал Дурмишхана сменить веру, когда принял его в свой караван, кроме того, он организовал ему свадьбу по православному канону, но Дурмишхан изменяет своей вере не под давлением обстоятельств, а по своей внутренней воле, и от этого его грех страшнее, чем Османа-аги. В сцене прощания отца с сыном Зураб просит отца перекреститься по православному обычаю, за что получает в ответ гнев и удары.

Зураб вместе с товарищами отправляется к Вардо. Там гадалка, выгнав всех, остается с юношей наедине и открывает ему истину – Сурамская крепость выстоит только в том случае, если в нее будет по собственной воле замуровано «золото» – высокий золотоволосый юноша. Уже в этой сцене Зураб внутренне принимает решение пожертвовать собой, не говоря ничего своим товарищам, они возвращаются в родные края.

Финальный эпизод картины предваряется титром: «Если у народа есть юноша, который способен замуровать себя в стене крепости, страна эта и народ ее непобедим», – цитата Нико Лордкипанидзе.

Мы слышим орган. В кадре – крупный план юноши Зураба, его золотые кудри подчеркнуты контражуром, но затем свет направлен прямо ему в лицо. Образ Зураба рифмуется режиссером с образом молодого белорожденного скакуна. Зураб снимает с себя платье. В сцене появляется та самая арба, которая присутствовала в первом эпизоде фильма с раствором для возведения крепости – временное пространство мифа замыкается. Свершается судьба юноши. Зураб замешивает раствор, это слышит Потешный волынщик и приходит к нему: его образ Параджанов рифмует с образом гнедого скакуна. Над головой Зураба, добровольно замуровывающего себя в стену крепости, появляется кукла Святой Нино, благословляющая его свыше на подвиг. В реальном пространстве рядом с ним Потешный волынщик; словно заменяя Зурабу отца, он наставляет его на подвиг и поддерживает его. Кадры с Зурабом и Волынщиком перебиваются кадрами со скакунами, с которыми режиссер ассоциирует героев этой сцены.

Потешный волынщик надевает на Зураба кольчугу, шлем и обнимает его. В кадре на мгновение появляется мальчик-Зураб в том же одеянии из сцены урока патриотизма – душа юноши чиста и невинна, как и в тот день. Последние слова Зураба: «Мать-земля», – после чего на его голову проливается раствор, навсегда оставляющий юношу в стене крепости. В кадре – благословившая подвиг Зураба Святая Нино.

К стене крепости приходит Вардо, она приносит с собой голубое детское одеяльце, которое сшила, когда родился Зураб. У юноши две матери – та, что родила его и позже получит славу и почести от князя как мать героя, и Вардо – та, что незримо вела его по дороге жизни и благодаря которой свершилась судьба Зураба. Кроме того, архетип Матери в фильме в том числе олицетворяет и Святая Нино. В следующей сцене перед зрителем предстает безутешная мать Зураба, оплакивающая своего сына, и царь вместе со своим народом и войском. Сурамская крепость возведена и устояла ценой

самопожертвования Зураба, отныне он народный герой, о чем возвещает князь, приказывая воинов преклонить колено перед матерью юноши.

В финальной сцене фильма мы видим, как в Сурами возвращается мирная жизнь – на фоне построенной крепости крестьяне без страха и опаски возделывают виноградную лозу. Жизнь продолжается.

Предмет, цвет и их драматургические функции в картине. Сергей Параджанов использует предметы в картине для усиления драматургической конструкции фильма, каждый ключевой эпизод ленты предваряет натюрморт из предметов, в которых определенном образом обозначено дальнейшее действо. Примечательно, что набор этих предметов достаточно ограничен, каждый из них может несколько раз появляться в разных сценах: «Смысловая насыщенность кадров “Легенды” поразительна: символика цвета, символика народных обрядов, символика грузинской поэзии, огромные пласты символических значений, почерпнутых из арсенала мировой культуры, и, что еще важнее, – установка на символическую значимость всех деталей, передающаяся зрителю и овевающая дымкой таинственной многозначности весь текст фильма, делают каждый кадр сложнейшим сгустком смыслов» [3].

Кроме того, используются рамы – оконные проемы-витражи, а также пустые рамы, обозначающие второе, внутреннее пространство кадра. Этот же прием использован в картинах «Акоп Овнатанян», «Цвет граната» и незавершенной ленте «Киевские фрески», но в «Легенде о Сурамской крепости» он приобретает новое звучание. Нельзя сказать о том, что внутренние пространства действа четко разграничены цветовым решением режиссера, но вместе с тем цвет используется в качестве акцента, усиливающего в некоторых сценах их смысловое наполнение – так, в сцене посещения рынка Вардо меняет цветную шаль на черную – вдовью. Немаловажную роль в картине также играют куклы – они служат некими проводниками из потустороннего мира героев Грузии в мире живых, передавая ценности служения Родине и самопожертвования ради нее в решающий момент. Кроме того, огромное внимание режиссер лично уделял костюмам главных героев, задуманных им еще на начальных этапах создания фильма – Параджановым было создано порядка двенадцати эскизов костюмов главных героев на наждачной бумаге. Позже художник по костюмам картины Ирина Микатадзе создала свои костюмы, отталкиваясь от работ Параджанова, и уже на финальном этапе Сергей Иосифович пополнял их необходимыми деталями, стилизовал и завершал лично каждый ведущий образ. Здесь механизм «трансформации-присваивания» сработал в том числе в обратном направлении – когда от костюмов самого режиссера отталкивался другой художник, но даже эти костюмы

в конце концом были Параджановым «присвоены». Изменяя внешнюю конфигурацию костюма другого художника, Параджанов трансформирует язык, на котором он должен был «говорить со зрителем» – из просто исторического или национального, призванного ввести зрителя в понятийный аппарат фильма, передать ему необходимую информацию о месте и времени действия, костюм сам становится метафорой, играющей важную роль в повествовании.

Звуковой рисунок фильма. Композитором картины является Джансуг Кахидзе, создавший на грузинском языке в том числе основную музыкальную тему фильма: она представляет собой не только мелодическую композицию, но в том числе голос, что является отсылкой к классической музыкальной песенной традиции Грузии. Кроме того, в ключевом финальном эпизоде фильма самопожертвования Зураба в звуковой рисунок фильма добавляется орган, звучание которого обозначает глубинный христианский смысл происходящего на экране. Вместе с тем, уделяя в смысловой конструкции фильма внимание к влиянию исламской культуры на культуру Грузии, в соответствующих сценах фильма мелодика аудиального компонента в картине трансформируется при помощи использования традиционного для исламской культуры изменения гармонии.

Движение камеры и принципы монтажа. Наибольшее количество монтажных склеек в фильме нам удалось вычленить в начальной сцене фильма, где кадры с изображением Сурамской крепости перебиваются титрами с именами создателей фильма, а также в сцене самопожертвования Зураба. Стоит подчеркнуть, что другая ключевая сцена между Вардо и Зурабом, в тот момент, когда гадалка открывает юноше его судьбу, снята одним кадром без смены положения камеры и без монтажных склеек. В данном конкретном случае режиссер отталкивается от двух крайностей, высвечивая ключевые эпизоды фильма. Вместе с тем стоит подчеркнуть, что в динамике камеры в этой работе Параджанова нет четкого принципа – ни динамики «Теней забытых предков», ни статики «Цвета граната»; режиссер предпринимает попытку синтезировать эти два подхода.

Мифопоэтическая конструкция фильма. Сергей Параджанов превращает легенду о Сурамской крепости в архаичный миф, используя несколько ключевых инструментов: архетипические герои, поданные схематично и небольшими личностными чертами, присутствующими у персонажей Османа-аги и Вардо, проходящих путь личностной трансформации. Кроме того, основное действо фильма в одном случае разворачивается в некой внеисторической реальности потустороннего пространства, в другом – в рамках антич-

ного амфитеатра, что уже ближе к традиции греческой трагедии, также отталкивающейся от древнегреческого мифа. Здесь стоит отметить работу режиссера с временным пространством фильма, подчиненного законам мифа – время то сжимается, то растягивается в картине, идет дискретно и нелинейно, порой на экране сталкиваются друг с другом сразу несколько временных пластов (например, в эпизоде «Гуланшаро») либо же сразу несколько временных отрезков жизни одного персонажа – так, поверженный воин в картине продолжает дышать, оставаясь живым, несмотря на смерть: этот же прием использован Параджановым в фильме «Цвет граната» в момент смерти католикоса, который, будучи в гробу продолжает дышать и открывает глаза. Кроме того, этот прием является основой архаичного мифа о временах сотворения мира – ничто не умирает и не рождается, время и жизнь движутся в вечном колесе, где фазы бесконечно сменяют друг друга: «Для легенды течение времени несущественно, ибо время здесь извечно, не имеет ни начала, ни конца, равно как персонажи, в этом времени пребывающие, равно как и материальные символы, знаки, складывающиеся в сакральное представление, в мистерию, разыгрываемую в фильме на всех уровнях, доступных нынешнему кинематографу образных уровнях. Так складывается подлинный сюжет фильма, его эпическое течение, как возникает литургия по духовным предкам, звучащая в каждом параджановском фильме, к какому бы регионы культуры он ни был приписан» [4].

Культурно-исторический контекст. Вольная интерпретация Сергеем Параджановым литературного текста легенды Даниэла Чонкадзе вызвала резонанс в большей степени со стороны грузинских литераторов, не нашедших практически ничего общего между литературной основной и фильмом. Частично, несмотря на начавшуюся перестройку и потепление со стороны руководства ГССР к Сергею Иосифовичу, здесь повторилась история фильма «Цвет граната» – когда классическая традиция экранизации литературного произведения, сформировавшаяся в контексте национального республиканского кинематографа, шла в разрез с режиссерской интерпретацией Параджанова. Вместе с тем выпущен он все-таки был, московская премьера состоялась в Доме кино. Но в дальнейшем создать полный метр на грузинском материале Параджанова не дали – речь идет о несущественном замысле фильма «Мученичество Святой Шушаник», в котором Параджанов намного более радикально подошел к трансформации литературного первоисточника, внеся в повествование о Святой двух христианских церквей элементы чувственного, мотивы плотского нереализованного влечения. Важным для нас в рамках исследования этой картины является трансформация личностного опыта

Сергея Параджанова в контексте сюжета «Легенды о Сурамской крепости». Самопожертвование Зураба, добровольное замуровывание себя в стену крепости в определенной мере является отражением истории жизни режиссера, к моменту съемок фильма трижды судимого и проведшего в тюрьме в общей сложности более пяти лет. Фильмом «Легенда о Сурамской крепости» Сергей Параджанов возрождается в истории мирового кино как режиссер, запечатлевая собственное имя навсегда в его истории, как это делает в том числе Зураб, добровольно принося себя в жертву – отказавшись от этой жизни, он возрождается для новой – жизни в памяти потомков и в истории своей страны.

Подводя итог, мы делаем вывод о следующем. В картине «Легенда о Сурамской крепости» Сергей Параджанов иллюстрирует собственное видение данной легенды. Иллюстративность эта отталкивается от архаичного мифа, с одной стороны, а, с другой – от сформировавшейся на его основе классической традиции драмы. Данный прием подчеркнут условностью происходящего на экране, отсутствием глубокого психологизма в характерах героев, их объектностью. В данной картине режиссер работает в контексте мифопоэтической парадигмы – обращается к архетипической сюжетной конструкции, раскрывает ее через нелинейное течение времени, его дикретность, условное универсальное метапространство и другие приемы, описанные выше. На примере фильма «Легенда о Сурамской крепости» представляется возможным проследить работу механизма «трансформации-присваивания» как одного из ведущих в искусстве Параджанова в целом. Режиссер, обращаясь к чужому материалу (в данном случае к литературному первоисточнику) перестраивает драматургию повествования, помещая ее в собственный контекст, намного более полно раскрывающий ее внутренние смыслы.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Корте Г.* Введение в системный киноанализ [Текст]: с примерами исследований на материале фильмов Забриски Пойнт (Антониони, 1969), Мизери (Райнер, 1990), Список Шиндлера (Спилберг, 1993), Ромео и Джульетта (Лурман, 1996) / Гельмут Корте; авторы исследований: Петер Дрекслер, Гельмут Корте, Ганс-Петер Роденберг и Йенс Тиле; перевод с немецкого Марии Юдсон, Евгении Смирновой. М.: Издательский дом Высшей школы экономики, 2018. С. 112.
2. *Гвахария Г.* Экуменистическое видение Сергея Параджанова. Цит. по: Экранный мир Сергея Параджанова [Текст]: сборник статей / сост. Ю. Морозов. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 218.

3. *Лотман Ю.М.* Новизна легенды: [О худож. фильме «Легенда о Сурамской крепости» Д. Абашидзе -С. Параджанова] / Ю.М. Лотман // Искусство кино. 1987. № 5. С. 64.
4. *Черненко М.М.* Своевременность верности //Искусство кино. 1987. № 5. СС. 55–63. Цитируется по: Экранный мир Сергея Параджанова [Текст]: сборник статей / сост. Ю. Морозов. Киев: ДУХ І ЛІТЕРА, 2013. С. 188.

SYSTEM FILM ANALYSIS OF SERGEY PARAJANOV'S FILM "THE LEGEND OF THE SURAM FORTRESS"

V. Zhuravleva

ABSTRACT

The author analyzes the film directed by Sergei Parajanov and David Abashidze “The Legend of the Suram Fortress” (1984), using the method of systematic film analysis proposed by Helmut Korte. In the article the film is considered comprehensively, taking into account the peculiarities of the language of cinema, Sergei Parajanov in addition, attention is paid to the manifestation of myth and poetic paradigm picture of the world in the works of Parajanov, and to how Director processes ready another plan through the mechanism of “transformation-assignment”, one of the leading in the context of his art.

Keywords: myth, poetics, legend, cinema, system film analysis, film adaptation.

Приложение

Таблица №1. Упрощенный график эпизодов картины «Легенда о Сурамской крепости»[1].

Время, мин.:с	**Эпизод**
00:00	1. Пролог: титр / женщина кладет яйца в арбу / раствор / царь повелевает начать строительство Сурамской крепости / титр / крепость / титр / город / похороны / город
06:16	2. Тбилиси. Южные ворота: титр / Дурмишхан зовет Вардо танцевать / двор князя, Вардо гадает / танец Вардо и Дурмишхана
12:18	3. Начало пути: титр / ночь, Вардо и Дурмишхан вместе / Дурмишхан уезжает / всадники отнимают у него лошадь
14:47	4. Караван-сарай: титр / натюрморт / знакомство Дурмишхана и Османа-аги
17:41	5. Исповедь: титр / блюдо с гранатами / рубка граната / Нодар и его мать по приказу князя молотят пшеницу / гибель матери / Нодар хоронит мать / Нодар убивает князя / бегство / принятие ислама /работа на торговца / Нодар уходит от торговца
23:52	6. Дороги судьбы: титр / Осман-ага дарит Дурмишхану халат и коня / идет караван
26:26	7. Гуланшаро: титр / пристань / рынок / ламы /конь
29:22	8. Свадьба и черное опьянение: титр / свадьба – сцена венчания / опьянение Османа-аги / сцена с простынью / Дурмишхан и его беременная жена
34:30	9. Молитва: титр / Вардо ищет Дурмишхана / Вардо ходит по церквям / Вардо на рынке выменивает две черные шали
37:48	10. Гадалка: титр / Вардо приходит к гадалке / гадалка показывает Вардо Дурмишхана и его жену / гадалка умирает / похороны гадалки / к Вардо приходит жена Дурмишхана, та ей предсказывает рождение мальчика
46:04	11. Потешный волынщик: титр / урок патриотизма для мальчика Зураба

[1] Далее в таблице высота ячеек пропорциональна экранному времени в расчете 1 секунда = 0,1 мм.

48:05	12. Отпущение грехов: титр / Осман-ага жертвует свои сокровища
49:42	13. Святой отец и второе крещение: титр / благословение Османа-аги
51:13	14. Завещание: титр / Осман-ага и Дурмишхан идут по берегу моря / Осман-ага завещает свое богатство Дурмишхану
52:59	15. Сон и предчувствие смерти: титр / Осман-ага идет к парикмахеру, там на него нападают неизвестные / Осман-ага в плену / видение Османа-аги / смерть
56:44	16. Начало любви: Титр / Зураб и девушка играют кузнечика и бабочку
57:18	17. Царь и народные игрища: титр / царевна с куклой Святой Нино / доклад царю о крепостях / Зураб докладывает царю, что Сурамская крепость разрушается, и предлагает обратиться к гадалке / праздник / Святой Георгий / жертвоприношение павшего воина / Зураб говорит отцу, что обратится к гадалке
62:13	18. Так видит Зураб нашествие: титр / сцена нашествия
63:22	19. Бег времени: титр / Вардо молодая меняется местами со старой / к гадалке приходит слепой
65:33	20. Повторение греха: титр / натюрморт / Дурмишхан молится Аллаху, Зураб замечает его / Дурмишхан собирается в дорогу, Зураб просит его перекреститься / Дурмишхан толкает сына и грубо отвечает ему / всадники по главе с Зурабом едут к Вардо / Вардо показывает Зурабу, что Сурамская крепость выстоит, если будет принесена жертва / Зураб уходит от Вардо / все уезжают
72:59 – 81:58	21. Финал:титр / крупный план Зураба / Зураб в руинах крепости замешивает раствор / Потешный волынщик благословляет Зураба / раствор падает на голову юноши, он замурован в стене / Вардо приходит к крепости и прощается с Зурабом / плакальщицы и мать Зураба / царь приказывает преклонить колени пред матерью юноши / крест в небе / на фоне крепости крестьяне возделывают виноградную лозу

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Аперян Е.Г. – аспирант кафедры Прикладной социологии Ереванского государственного университета

Аполлонов И.А. – д.ф.н., профессор кафедры Истории, философии и психологии ФГБОУ ВО «Кубанский государственный технологический университет»

Аракелян А.Р. – к. искусств., доцент, преподаватель кафедры Журналистики РАУ

Арутюнян А.Р. – к.п.н., преподаватель кафедры Политологии РАУ

Восканян К.В. – аспирант кафедры Общей психологии ЕГУ

Гамбарян А.С. – д.ю.н., профессор, зав. кафедрой Теории права и конституционного права РАУ, заслуженный юрист РА

Гаспарян Г.Г. – аспирант кафедры английской философии ЕГУ

Гордиенко О.А. – к.пед.н., доцент кафедры Русского языка ФГБОУ ВО «Кубанский государственный технологический университет»

Журавлева В.И. – соискатель ученой степени кандидата искусствоведения Института искусств Национальной академия наук Республики Армения

Мартиросян Т.Л. – соискатель, преподаватель кафедры Гражданского права и гражданско-процессуального права РАУ

Новикова У.В. – к.филол.н.,доцент кафедры Русского языка ФГБОУ ВО «Кубанский государственный технологический университет»

Оганян Л.А. – к. пед.н.,сотрудник Центра карьеры Государственной академии художеств РА

Рухкян Э.А. – соискатель кафедры Журналистики РАУ

Тадевосян М.Р. – преподаватель кафедры журналистики РАУ

Тучина О.Р. – д. псих.н., доцент, зав. кафедрой Истории, философии и психологии ФГБОУ ВО «Кубанский государственный технологический университет»

Шапошникова Т.Л. – д. пед. н., к.физ.-мат.н, профессор, ФГБОУ ВО «Кубанский государственный технологический университет», директор регионального школьного технопарка «Квант-Кубань КубГТУ»

СОДЕРЖАНИЕ

Главный редактор РНИ *– М.Э. Авакян*

Редактор *– Ш.Г. Мелик-Адамян*

Корректор *– Н.И. Маргарян*

Компьютерная верстка *– А.С. Бжикян*

Адрес Редакции научных изданий
Российско-Армянского университета:

0051, г. Ереван, ул. Овсепа Эмина, 123
тел./факс: (+374 10) 27-70-52(внутр. 42-02)
e-mail: maria.avakian@rau.am

Заказ № 3
Подписано к печати 20.01.2021г.
Формат 60x84$^{1}/_{16}$. Бумага офсетная № 1.
Объем усл. 10,6 п.л. Тираж 100 экз.